



Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Φιλολογίας

Βλυσίδου Παναγιώτα

Ιατρικές και Φαρμακολογικές συνταγές

Διπλωματική Εργασία

Αθήνα 2024

Βλυσίδου Παναγιώτα

Ιατρικές και φαρμακολογικές συνταγές

Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπων: Παπαθωμάς Αμφιλόχιος

Τριμελής Επιτροπή: Παπαθωμάς Αμφιλόχιος

Θωμά Μαριάννα

Κορολή Αικατερίνη

Αθήνα 2024

Πίνακας Περιεχομένων

Περιεχόμενα.....	3
Πρόλογος.....	4
Εισαγωγή.....	5
Κεφάλαιο 1ο: Οι Ιατρικοί πάπυροι.....	7
1.1. Ιατρικές συνταγές.....	8
Κεφάλαιο 2ο: Θεραπευτική.....	12
2.1. Ορισμός.....	12
2.2. Τρόποι θεραπείας.....	13
Κεφάλαιο 3ο: Η Ιστορία της θεραπευτικής.....	16
3.1. Φαραωνική Περίοδος.....	16
3.2. Φαραωνικοί Ιατρικοί Πάπυροι.....	17
3.3. Έλληνες- Αρχαία Ελλάδα.....	19
3.4. Ελληνιστική Περίοδος.....	21
3.5. Ρωμαϊκή Περίοδος.....	23
3.6. Ύστερη Ρωμαϊκή Περίοδος.....	26
Κεφάλαιο 4ο: Παπυρικά Ευρήματα.....	27
Κεφάλαιο 5ο: Ουσίες και Συστατικά.....	64
5.1. Φαρμακευτικές ουσίες.....	64
5.1.1. Φυτά.....	64
5.1.2. Ζώα.....	85
5.1.3. Ορυκτά.....	88
5.2. Έκδοχα.....	94
Συμπεράσματα.....	97
Βιβλιογραφία.....	99

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία μελετάει τον επιστημονικό κλάδο της ιατρικής μέσω των παπυρικών ευρημάτων. Στην Αρχαία Αίγυπτο σώζονται πολλές χιλιάδες κείμενα σε πάπυρο, καθώς ευνοούνταν ιδιαίτερα η παραγωγή του συγκεκριμένου φυτού λόγω του κλίματος της Αιγύπτου και γρήγορα αποτέλεσε τον βασικό φορέα γραφής. Τα κείμενα είναι γραμμένα σε διάφορες γλώσσες, όπως κοπτικά, ελληνικά, αραμαϊκά, λατινικά και αραβικά¹. Το περιεχόμενο αυτών των κειμένων και, συνεπώς, των παπύρων καλύπτει όλους τους τομείς της καθημερινότητας. Στην παρούσα εργασία θα επικεντρωθούμε σε ένα σημαντικό τμήμα της ζωής των ανθρώπων, το οποίο αποτελούσε η υγεία τους και η αποκατάσταση της σε περίπτωση ασθένειας. Πάντοτε αναζητούνταν θεραπευτικές μέθοδοι είτε εμπειρικά όπως οι Αιγύπτιοι είτε μέσω της παρατήρησης όπως οι Έλληνες φιλόσοφοι. Σε όλες τις περιόδους, ωστόσο, κοινή συνιστώσα στην θεραπευτική αποτελούν τα φαρμακολογικά συνταγολόγια. Πρόκειται για κείμενα που κάλυπταν πρακτικές ανάγκες της καθημερινότητας και αποτελούσαν το βασικό μέσο άσκησης του ιατρικού επαγγέλματος. Τα κείμενα αυτά αποτελούν το αντικείμενο των ιατρικών παπύρων. Έτσι, θα μελετηθούν ιατρικά κείμενα σε παπύρους, τα οποία είναι γραμμένα στα ελληνικά. Συγκεκριμένα, αντικείμενο της μελέτης μας θα αποτελέσει η αρχαία βοτανολογία ως μέρος της αρχαίας ιατρικής και ο τρόπος που θεραπεύονταν οι ασθένειες μέσα από τις πληροφορίες που αντλούμε από τους παπύρους.

Το ενδιαφέρον μου για τον κλάδο της παπυρολογίας ξεκίνησε όταν φοιτούσα στο τμήμα φιλολογίας, στο Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ούσα δευτεροετής φοιτήτρια παρακολούθησα ένα μάθημα παπυρολογίας και τότε αποφάσισα ότι αυτός είναι ο κλάδος που επιθυμώ να ακολουθήσω. Έτσι, μετά την ολοκλήρωση των προπτυχιακών μου σπουδών, φοίτησα στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Παπυρολογία και Κλασική Γραμματεία» του τμήματος φιλολογίας. Η παρούσα εργασία βασίζεται στο αντικείμενο που μου ενέπνευσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον κατά την διάρκεια της φοίτησης μου, την αρχαία ιατρική και βοτανολογία. Σε αυτό το εγχείρημα ιδιαίτερα σημαντική ήταν η συμβολή του καθηγητή μου, Αμφιλόχιου Παπαθωμά, ο οποίος ήταν πάντοτε πρόθυμος να βοηθήσει σε οποιοδήποτε πρόβλημα προέκυπτε. Επιπλέον, και οι καθηγήτριες Μαριάννα Θωμά και Αικατερίνη Κορολή, υπήρξαν σημαντικός αρωγός μου στη προσπάθεια εκπόνησης της συγκεκριμένης εργασίας με τις συμβουλές τους.

¹ Pestman, 1994 : 1.

Εισαγωγή

Η θεραπευτική συνιστά ένα διαχρονικό κλάδο, οι ρίζες του οποίου εντοπίζονται στην αρχαία εποχή και ο οποίος επιβιώνει και μελετάται μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Εμείς θα επικεντρωθούμε στην αρχαία θεραπευτική. Συνήθως, ως αρχαία θεραπευτική αντιλαμβανόμαστε τους μεγάλους ιατρούς της αρχαιότητας, όπως τον ‘πατέρα της ιατρικής’, Ιπποκράτη ή τον φαρμακοποιό της αρχαιότητας, Γαληνό. Όμως, πριν από τους δυο μεγάλους ιατρούς της αρχαιότητας, υπήρχε ένα ευρύ φάσμα ιατρικών και θεραπευτικών μεθόδων από την εποχή των Φαραωνικών βασιλείων. Υπήρχαν πολυάριθμα ιατρικά συνταγολόγια, που σώζουν θεραπευτικές τεχνικές και ιατρικά καταπλάσματα. Τα ιατρικά αυτά κείμενα σώζονται και διαδίδονται, κυρίως, μέσω των παπύρων. Έτσι, πηγή μας για την θεραπευτική των αρχαίων χρόνων και τις ιατρικές μεθόδους που χρησιμοποιούνταν αποτελούν οι ιατρικοί πάπυροι.

Στη παρούσα εργασία, θα ασχοληθούμε κατά κύριο λόγο με τα ιατρικά συνταγολόγια και τον τρόπο που αυτά παραθέτονταν στους παπύρους της εποχής. Θα μελετηθούν είκοσι τέσσερις πάπυροι, που χρονολογούνται από την Πτολεμαϊκή έως και την Ρωμαϊκή περίοδο. Συγκεκριμένα, θα εξεταστούν δυο πτολεμαϊκοί πάπυροι, δέκα έξι ρωμαϊκοί και έξι πάπυροι που ανήκουν στην Ύστερη Αρχαιότητα. Αναφέρονται σε διαφορετικά είδη συνταγών για διάφορες ασθένειες. Παραθέτουν διαφορετικούς τρόπους που θα μπορούσε να δομηθεί μία ιατρική συνταγή και καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα παθήσεων από δερματικές παθήσεις έως οφθαλμικά αντίδοτα.

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να μελετηθεί η δομή και ο τρόπος που συντίθεται η κάθε συνταγή στον κατάλογο των παπύρων. Μέσα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους να κατανοήσουμε πόσο εξελιγμένη ήταν η θεραπευτική ήδη από τους αρχαίους χρόνους.

Στο πρώτο μέρος, θα εστιάσουμε στην σημασία των πηγών μας. Θα αναλυθεί ο ρόλος, η σύνθεση και η δομή των ιατρικών συνταγών, ώστε να κατανοήσουμε καλύτερα την σημασία των κειμένων από τα οποία αντλούμε το υλικό μας. Θα σχολιαστεί το χρονικό φάσμα των παπύρων, οι κατηγορίες που ταξινομούνται, η δομή και η αξία των παπυρικών συνταγών. Γιατί ήταν τόσο σημαντικά τα κείμενα αυτά και σε τι θα μας βοηθήσει η μελέτη της δομής τους;

Έπειτα, θα μελετηθεί η θεραπευτική ως όρος και θα οριστεί η σημασία της. Ποιοι ήταν οι βασικότεροι τρόποι θεραπευτικής, που επικρατούσαν στην αρχαιότητα; Χρησιμοποιούνταν τα φάρμακα ως τρόποι θεραπείας και ποιες είναι οι διάφορες φαρμακευτικές μέθοδοι;

Στη συνέχεια, θα επιχειρηθεί μία ανασκόπηση της ιστορίας της θεραπευτικής. Θα σχολιαστεί ξεχωριστά κάθε περίοδος στην ιστορία της θεραπευτικής, με σκοπό να σχηματίσουμε μια εικόνα της ζωής των λαών και του κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο εντάσσονται τα συνταγολόγια μας. Ποια ήταν η σημασία των ιατρικών συνταγών και της θεραπευτικής εν γένει στη διαβίωση των αρχαίων λαών; Είναι σαφή τα χρονικά όρια έναρξης της θεραπευτικής ιστορίας; Η

μεθοδολογία ενός λαού επηρέαζε βαθύτατα τις πρακτικές κάποιου άλλου;

Εν συνεχεία, θα παρουσιαστεί ο κατάλογος με τους ιατρικούς παπύρους που θα μελετηθούν. Στόχος είναι η ενδεδειγμένη μελέτη των συνταγών, όπως αυτές καταγράφονται στους αρχαίους παπύρους. Θα σχολιαστεί η δομή τους, ο τρόπος που παρατίθενται, ο θεραπευτικός σκοπός κάθε συνταγής και οι οδηγίες παρασκευής. Με ποιο τρόπο παρουσιάζονταν η εκάστοτε ασθένεια από τους αρχαίους και ποιες οι θεραπευτικές λύσεις που δίνονταν για την αντιμετώπιση της;

Στο τελευταίο τμήμα αυτής της διατριβής, θα αναλυθούν τα συστατικά και οι ουσίες, όπως αυτά παραθέτονται στα συνταγολόγια μας. Θα σχολιαστούν οι θεραπευτικές ιδιότητες και οι τρόποι εφαρμογής τους· θα γίνει αναφορά στους μεγάλους γιατρούς της αρχαιότητας και στις πληροφορίες που αυτοί αναφέρουν για την εκάστοτε ουσία. Τέλος, θα γίνει αναφορά στον τρόπο που υπολόγιζε ο κάθε λαός τις ποσότητες των συστατικών και στις μονάδες μέτρησης που χρησιμοποιούσαν. Γιατί τα συστατικά αποτελούν την βάση των ιατρικών συνταγών; Χρησίμευαν όλα τα συστατικά για όλες τις ασθένειες; Από τι εξαρτιόταν ο θεραπευτικός σκοπός κάθε συνταγής; Γιατί η βοτανολογία και γενικότερα τα φυτικά συστατικά και οι κάθε είδους ουσίες ήταν τόσο σημαντικές;

Κεφάλαιο 1ο: Ιατρικοί Πάπυροι

Οι ιατρικοί πάπυροι αποτελούν μια ιδιαίτερη κατηγορία παπυρικών κειμένων. Πρόκειται για κείμενα ιδιαίτερα αποσπασματικά και δύσκολα στην αποκατάσταση. Η πλειονότητα των ιατρικών παπυρικών ευρημάτων προέρχεται, κυρίως, από την Αίγυπτο. Συγκεκριμένα, συνήθως τóπος προέλευσης αυτών των κειμένων αποτελεί η Αλεξάνδρεια. Γεγονός εύλογο, καθώς πρόκειται για μια πολύ ανεπτυγμένη πόλη, τόσο στα γράμματα και τις τέχνες όσο και στο εμπόριο. Παπυρικά κείμενα βρίσκονταν σε βιβλιοθήκες, μάλλον πλουσίων, ή σε δημόσια μέρη, όπως βιβλιοθήκες και ναούς². Οι ιατρικοί πάπυροι καλύπτουν μια μεγάλη χρονική περίοδο που ξεκινάει από την άφιξη του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Αίγυπτο (332 π.Χ.) έως και την Αραβική κατάκτηση (641 μ.Χ.). Ποσοτικά σώζεται ένας μικρός αριθμός ιατρικών παπύρων. Όμως, η ποιότητα και η καινοτομία των διατηρημένων κειμένων είναι σημαντική³. Έτσι, το γεγονός ότι αντιπροσωπεύονται πολλά είδη κειμένων και ότι είναι γραπτά προϊόντα που διαφορετικά δεν θα μας ήταν γνωστά τα καθιστά σημαντικά. Επιπλέον, τα κείμενα αυτά αποκαλύπτουν την ποικιλία και την ποιότητα του ιατρικού λόγου της εκάστοτε εποχής και συμβάλλουν στην τεκμηρίωση των σχέσεων της τοπικής ιατρικής της εποχής με την φαραωνική ιατρική και την αραβική. Επομένως, μιλάμε για κείμενα με σημαντική αξία που αξίζει να μελετηθούν.

Αποτελούν μια μεγάλη ομάδα κειμένων που χωρίζονται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες. Τους λογοτεχνικούς, τους ημι-λογοτεχνικούς και τους μη λογοτεχνικούς ιατρικούς παπύρους⁴. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι λογοτεχνικοί πάπυροι των μεγάλων ιατρικών συγγραφέων, όπως τους γνωρίζουμε σήμερα. Πρόκειται για έργα της Ιπποκρατικής Συλλογής (Corpus Hippocraticum), του βοτανολόγου Διοσκουρίδη, του Γαληνού, χειρουργικά τεκμήρια του Κέλσου, ιατρικά εγχειρίδια του Αέτιου και άλλα σημαντικά ιατρικά έργα. Στη δεύτερη και στην τρίτη κατηγορία ανήκουν τα έγγραφα ή αλλιώς μη λογοτεχνικοί ιατρικοί πάπυροι. Στους ημι-λογοτεχνικούς παπύρους ανήκουν οι ιατρικές συνταγές και τα συνταγολόγια. Τέλος, στην τρίτη κατηγορία εντάσσονται κειμενικά είδη εγγράφων, όπως επιστολές ασθενών και γιατρών, εκθέσεις, απογραφές φαρμακοποιών κ.α⁵. Εμείς θα μελετήσουμε κατά κύριο λόγο τους ημι-λογοτεχνικούς παπύρους και θα δώσουμε κάποια δείγματα από τους μη λογοτεχνικούς. Έτσι, η προσοχή μας θα επικεντρωθεί στις συνταγές και τα συνταγολόγια του Αιγυπτιακού κόσμου κατά την Πτολεμαϊκή και τη Ρωμαϊκή περίοδο.

Στην παρούσα εργασία, θα ασχοληθούμε και θα μελετήσουμε μόνο ιατρικούς ελληνικούς παπύρους, καθώς η ελληνική παραμένει η γλώσσα της ιατρικής στην Ελληνορωμαϊκή και Βυζαντινή Αίγυπτο. Ωστόσο, αξίζει να αναφέρουμε ότι, κυρίως κατά τη Ρωμαϊκή Περίοδο,

2 Nutton, 2004 : 7.

3 Andorlini, 2016 : 114.

4 Marganne, 1981 : 1.

5 Marganne, 1981 : 2.

υπήρχαν πάπυροι σε λατινική γλώσσα. Οι λατινικοί ιατρικοί πάπυροι είναι πολύ λιγότεροι σε σχέση με τους ελληνικούς⁶. Επιπλέον, κατά κύριο λόγο πρόκειται για έγγραφα, καθώς δεν υπήρχαν μη λογοτεχνικοί ιατρικοί λατινικοί πάπυροι⁷. Όμως, είναι ιδιαίτερα χρήσιμοι, διότι παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες για τις ιατρικές πρακτικές που εφαρμόζονταν στον ελληνορωμαϊκό κόσμο.

1.1. Ιατρικές Συνταγές

Πρόκειται για κείμενα γραμμένα σε ένα φύλλο παπύρου με μια ή δυο φόρμουλες που στοχεύουν στην ανακούφιση κάποιας ασθένειας. Συνήθως, επρόκειτο για μικρά φύλλα παπύρου που σκόπιμα κόπηκαν από μεγαλύτερα φύλλα ή ρολά και συλλέχθηκαν για προσωπική χρήση ή κυκλοφορία⁸. Περιελάμβαναν κάθε είδους ασθένεια ή πόνο όπως, κρυολόγημα, οφθαλμικές παθήσεις, βήχα, δερματικές παθήσεις, αρθρίτιδα, καρδιακά προβλήματα και άλλα. Πρόκειται για ιδιωτικά χειρόγραφα που δεν προορίζονται για δημόσια χρήση και κυκλοφορία. Γράφονταν για πρακτικούς σκοπούς, για να εξυπηρετήσουν ανάγκες της καθημερινότητας, γι' αυτό πολλές φορές παρατηρούμε συνταγές γραμμένες στην πίσω όψη ήδη γραμμένων κειμένων, όπως λογαριασμών⁹.

Έτσι, ως πρακτικά κείμενα καθίστανται γέφυρα μεταξύ θεωρίας και πράξης της ιατρικής τέχνης. Μας αποκαλύπτουν την ιατρική ζωή και πρακτική. Μαρτυρούν τι συνέβαινε πραγματικά και αν όσα γνωρίζουμε στη θεωρία εφαρμόζονταν στην πραγματική ζωή. Ωστόσο, θα πρέπει να τονιστεί ότι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν όσα αναφέρουν πρόκειται για αληθινά γεγονότα. Έτσι, δεν γνωρίζουμε αν μια καινοτομία εφαρμόζονταν από κάποιον άλλον εκτός του εφευρέτη της ή αν τα φάρμακα που πρότειναν εφαρμόζονταν στην πράξη¹⁰. Παρόλα αυτά η αξία τους είναι αδιαμφισβήτητη. Μαρτυρούν τι συνταγογραφούσαν οι γιατροί σε περίπτωση ασθένειας, αντανakλούν την ανάγκη θεραπευτικών δεξιοτήτων για την εξάσκηση του ιατρικού επαγγέλματος, ρίχνουν φως στις δραστηριότητες των γιατρών και σώζουν συνταγολόγια άγνωστης προέλευσης που διαφορετικά θα ήταν χαμένα. Από την άποψη αυτή, μαρτυρούν τη γνώση της εποχής και μας δίνουν εικόνα, αν και αποσπασματική, για τον ιατρικό κόσμο που αλλιώς θα μας ήταν άγνωστος¹¹.

Ως προς την σύνθεση τους, πρόκειται για κείμενα που συνίστανται από μία σταθερή δομή. Συγκεκριμένα, αποτελούνται από τον τίτλο (*προγραφή*), από την ένδειξη της κατάστασης στην οποία χρειάζεται η θεραπεία (*έπαγγελία*), από τον κατάλογο των συστατικών με τις ποσότητες

6 Marganne - Sanchez, 2014 : 93.

7 Marganne - Sanchez, 2014 : 99.

8 Reggiani, 2016 : 138.

9 Andorlini, 2009 : 23.

10 Nutton, 2004 : 8.

11 Andorlini, 2009 : 25.

τους (σύνθεσις) και από τις οδηγίες προετοιμασίας του φαρμάκου (σκευασία)¹². Έτσι, σε κάθε συνταγή αναφέρεται η θεραπεία και τα συστατικά που απαιτούνται για την αντιμετώπισή της. Ο τίτλος (προγραφή) μια συνταγής, μπορεί να αποτελείται από το όνομα του δημιουργού της είτε το όνομα του φαρμάκου είτε ένα τύπο που υποδεικνύει το άρρωστο μέρος του σώματος που χρήζει θεραπείας¹³. Όταν πρόκειται για εναλλακτική θεραπεία, συνήθως, δίνεται με τη λέξη *ἄλλο*. Επιπλέον, το τμήμα της σκευασίας είναι ιδιαίτερα σημαντικό για κάθε συνταγή, καθώς περιγράφει τον τρόπο παρασκευής του φαρμάκου από τα προκαθορισμένα συστατικά και, εφόσον είναι απαραίτητο, δίνονται οδηγίες για την χορήγηση του (χρόνος και δόση)¹⁴. Τέλος, μετά το βασικό περιεχόμενο της συνταγής, δηλαδή τα τμήματα της ασθένειας (*ἐπαγγελία*), των συστατικών (σύνθεσις) και των οδηγιών (σκευασία) της θεραπείας, ενδεχομένως να υπάρχει ένα ακόμα τμήμα με πρόσθετες οδηγίες, προσδιορισμό της χρήσης και οδηγίες για τον τρόπο εφαρμογής της συνταγής¹⁵.

Έτσι, για παράδειγμα ο P.Ryl. I 29 αποτελεί ένα ενδιαφέρον παράδειγμα για να μελετήσουμε την δομή των ιατρικών συνταγών. Ξεκινάει με τον τίτλο (προγραφή) που ορίζεται από τον όρο *τροχίσκος* και στη συνέχεια, ακολουθεί το αναμενόμενο τμήμα της *ἐπαγγελίας*, όπου δηλώνεται η ασθένεια που απαιτεί θεραπεία, που σε αυτή την περίπτωση πρόκειται για άφθες (*πρὸς ἄφθας*). Έπειτα ακολουθεί η σύνθεσις, δηλαδή τα συστατικά με τις ποσότητες τους, που συνιστούν την βάση της συνταγής: *δατος κυά[θ / τροχίσκος πρὸς ἄφθας σταφίδος / ἐνγεγαρτ (δραχμαὶ) δ, κηκίδο[ς] [/ νος (τριώβολον), μάννης λιβάνου (τριώβολον), ὕδα[τι κύα]]θοι β̄*. Τέλος, έπεται το τελευταίο τμήμα, αυτό της σκευασίας όπου δίνονται οι οδηγίες παρασκευής. Σε αυτή την περίπτωση, οι οδηγίες αφορούν τον τρόπο χορηγίας του τροχίσκου και το χρονικό διάστημα που πρέπει να καταναλώνεται: *ἀναλάμβανε τροχί[κους] / μετὰ οἴνου Μενδησίου κ[αὶ δίδου] / εἰς κοίτην ᾱ καὶ πρωεὶ τῇ[ς ἡμέρας ᾱ ?]*.

Ο P.Ryl. I 29, όπως παρατηρήσαμε, αποτελεί ένα σπουδαίο παράδειγμα της δομής που συνήθιζαν να έχουν οι ιατρικές συνταγές. Υπάρχουν, όμως, και περιπτώσεις συνταγών σε παπυρικά ευρήματα που δεν διασώζουν την συνηθισμένη δομή, αλλά παραλείπονται κάποια τμήματα. Έτσι, σε κάποιες συνταγές παραλείπεται η ένδειξη του θεραπευτικού σκοπού. Ένα τέτοιο παράδειγμα συνιστά ο P.Ryl. III 531. Στην τρίτη συνταγή στο recto του παπύρου σώζεται μια συνταγή στην οποία δεν γίνεται καμία αναφορά στον τίτλο του φαρμάκου ούτε στον θεραπευτικό σκοπό για τον οποίο παρασκευάζεται, ούτε καν στο φάρμακο αυτό καθεαυτό. Αναφέρονται μόνο τα συστατικά, χωρίς ποσότητες, και οι οδηγίες παρασκευής της θεραπείας: *σμύρνης ἀννήσου τ[/ τρίψας λεία*

12 Andorlini, 2009 : 26.

13 Gazza, 1955 : 99.

14 Fabricius, 1972 : 29.

15 Gazza, 1955 : 99.

δίδου εμ . [/ ἢ ἐν ἐσθήματος κυάθωι κ[/ θερμὸν τοῦτο / ἀτόκειον κηκίδος καὶ ῥοά[ς] τα . [/ διὰ φύσεως τῶν κόκκων κ[στυπτη]ρ ὕα(ς) σχιστῆς ἔνες τοῦ π[/ πάντα ὕδατι ἀναδευόμενα / ἢι τὰ καταμ[ή]νια κη . [/ ὅσον [. Πρόκειται, λοιπόν, για μια ελλιπή συνταγή. Επιπλέον, από μία συνταγή μπορεί να παραλείπεται ο τίτλος. Μία τέτοια ελλιπή συνταγή διασώζει ο πάπυρος PSI IV 297. Η συνταγή ξεκινάει με μια μορφή ρήματος, που περιγράφει ένα μέσο ή μία εφαρμογή: *τὰ κρίνα βάλε / εἰς τὸν οἶνον / κ[ατά]ξηρα κλ[έ]πτεις καὶ βάλλεις / καὶ τὸν στύρακα / [χα?]λεπὰ διελεῖν / [τοῖ]ς ὄνυξιν βάλλ[λει?]ς καὶ πάλ[ιν?] ἄξεις / [. . .] ἔασον ἐν ἡλίῳ / [. . .] καὶ ὑλίσας προσπιλε/[. . . τ]ὸ ὀποβάλαμον / [. . .] ἄλλον . . .* *καρνοφυλ.* Παραλείπεται, εντελώς, η προγραφή, η ἐπαγγελία και η σύνθεσις. Συνεπώς, εκτός του τίτλου που ήδη αναφέραμε ότι παραλείπεται, η συνταγή δεν αναφέρει, επίσης, την κατάσταση που επιδέχεται θεραπείας ούτε τη λίστα των συστατικών που πλαισιώνουν τη θεραπεία· γίνεται αναφορά μόνο στον τρόπο παρασκευής της θεραπείας στο πλαίσιο του οποίου αναφέρονται κάποια συστατικά, χωρίς όμως τις απαραίτητες ποσότητες.

Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή η δομή των ιατρικών συνταγών παρατηρείται στο έργο του Γαληνού¹⁶ και συγκεκριμένα, στην συνταγή του Σεραπίωνα στο δέκατο τρίτο βιβλίο του έργου *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη*¹⁷. Παρουσιάζεται στο έργο η ίδια αυτή σαφή οπτική δομή. Αν και σε κάποιες περιπτώσεις παραλείπονται ένα ή δυο από τα μέρη (εκτός της σύνθεσης), με αποτέλεσμα πολλές φορές ο Ανδρόμαχος να κατακρίνει τον Γαληνό ότι εσκεμμένα παραλείπει την *σκευασία* και παραθέτει την *απαγγελία*¹⁸. Επομένως, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι υπάρχει μια Γαληνική επιρροή στον τρόπο που δομούνται κάποιες συνταγές. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν είναι βέβαιο και η υπόθεση μας θα μπορούσε να είναι αβάσιμη.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι οι ιατρικές συνταγές συνιστούν μια πολυάμορφη κατηγορία κειμένων, καθώς στόχος της δημιουργίας τους, όπως ήδη αναφέραμε, ήταν η κάλυψη αναγκών της καθημερινότητας. Παρόλο που, η πλειονότητα των συνταγών ακολουθεί μια συγκεκριμένη δομή, υπάρχουν παραδείγματα συνταγολογίων που, όπως είδαμε, παρέλειπαν αυτή τη δομή· γεγονός εύλογο, αν σκεφτούμε ότι στόχος των δημιουργών τους ήταν κατά κύριο λόγο να εξυπηρετήσουν πρακτικούς σκοπούς και να γιατρέψουν, με όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματικό τρόπο, τα ιατρικά προβλήματα της καθημερινής ζωής και όχι να συντάξουν γραμματικώς ορθά κείμενα, με άριστη δομή και συντακτικό.

Τέλος, ένα ακόμα βασικό στοιχείο σύνθεσης των ιατρικών συνταγών αποτελεί η καταγραφή των συστατικών και η παράθεση της δοσολογίας τους. Αρχικά, η συνταγή αναγράφει τα συστατικά που απαιτούνται για την εκτέλεση της. Κάθε συστατικό συνοδεύεται από τον αριθμό που δηλώνει την απαραίτητη ποσότητα. Οι αριθμοί δηλώνονται, όπως συνηθίζεται στους παπύρους, με

16 Fabricius, 1972 : 24.

17 *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη* XIII,883,10 καὶ 884,10.

18 *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη* XIII,430,4 καὶ 817,8.

την αρχαία ελληνική μορφή και οπτικά τα αριθμητικά ψηφία ταυτίζονται με τα γράμματα της αλφαβήτου. Έπειτα, αναγράφεται η μονάδα μέτρησης που δηλώνει την απαραίτητη δοσολογία προκειμένου να είναι αποτελεσματική η συνταγή. Υπήρχε πληθώρα μέτρων ανά τις περιόδους της θεραπευτικής. Έτσι, οι αρχαίοι Αιγύπτιοι είχαν ως μέτρηση τα κλάσματα και για να υπολογίσουν το άθροισμα δυο αριθμών χρησιμοποιούσαν τον αρχαίο αιγυπτιακό πολλαπλασιασμό (πρόσθεση, διπλασιασμός και υποδιπλασιασμός). Επίσης, τα μέτρα τους ήταν διαφορετικά από αυτά των αρχαίων Ελλήνων¹⁹. Έπειτα, στην αρχαία Ελλάδα για τον καθορισμό των μονάδων ως κριτήριο λάμβαναν το ανθρώπινο σώμα. Ως μονάδες βάρους χρησιμοποιούνταν, όπως και αργότερα στη ρωμαϊκή περίοδο, το κεράτιον, ο οβολός (ισούται με 3 κεράτια) και το τριώβολον (ισούται 3 οβολοί), η δραχμή ή όλκη (ισούται 3 γράμματα), η ουγγία (ισούται 8 δραχμές), ο ξέστης (sextans) (ισούται 1/6 λίτρας), η λίτρα (ισούται 12 ουγγίες) και η μνα. Ενώ, ως μονάδες όγκου χρησιμοποιούνταν το κοχλιάριον ή κόχλος (που ήταν κυμαινόμενη μονάδα), ο κύαθος, η κοτύλη, ο ξέστης, ο χούς, ο χοίνιξ και το κεράμιον²⁰. Συνήθως, οι δοσολογίες των φαρμάκων αναγραφόταν σε δραχμές ή οβολούς (ή σε τριώβολον).

Στη συνέχεια της παρούσας εργασίας θα αναφερθούν περισσότερα παραδείγματα ιατρικών συνταγών, τα οποία θα μελετηθούν περαιτέρω ως προς την δομή, τη σύνθεση, τα συστατικά και, φυσικά, την αξία τους.

19 Σκαλτσά, 2015 : 25.

20 Σκαλτσά, 2015 : 65.

Κεφάλαιο 2ο: Θεραπευτική

2.1. Ορισμός

Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε τις θεραπευτικές μεθόδους μέσα από τους παπύρους και να τις μελετήσουμε σε χρονικό εύρος, πρέπει πρώτα να ορίσουμε τι σημαίνει θεραπευτική. Ο όρος δηλώνει την εφαρμογή θεραπείας σε περίπτωση ασθένειας. Ακολούθως, ο όρος θεραπεία αναφέρεται στα μέσα που χρησιμοποιεί η ιατρική επιστήμη για να καταπολεμήσει μια ασθένεια ή μια ανωμαλία στο σώμα ενός ανθρώπου. Στον Θουκυδίδη ο όρος ερμηνεύεται ως περιποίηση ή φροντίδα του σώματος: *ἐν θεραπείᾳ εἶχον πολλῇ*²¹. Ενώ, στον Ηρόδοτο έχει τελείως διαφορετική ερμηνεία. Χρησιμοποιείται με την σημασία ακόλουθος ή υπηρέτης: *Καὶ οὗτοι μὲν τούτῳ τῷ μόρῳ διεφθάρησαν, καὶ αὐτοὶ καὶ ἡ θεραπῆή αὐτῶν*²². Σήμερα, με τον όρο θεραπευτική αγωγή, εννοούμε ένα συστηματικό σχέδιο που είτε θα συντηρούσε είτε θα αποκαθιστούσε την υγεία²³.

2.2. Τρόποι θεραπείας

Υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί τρόποι θεραπείας μια πάθησης. Τόσο ιατρικοί όσο θρησκευτικοί όσο και μαγικοί. Συχνά, οι άνθρωποι κατέφευγαν σε θρησκευτικά μέσα για την θεραπεία μιας ασθένειας όπως προσευχές. Στην αρχαιότητα υπήρχε η πεποίθηση ότι οι θεοί τους στερούσαν την υγεία ως τιμωρία, διότι απέτυχαν στο να τους δείξουν ευλάβεια ή λατρεία²⁴. Θεωρούσαν ότι πολλοί θεοί ή θεές προκαλούσαν ασθένειες και ότι οι ίδιοι θεοί τις θεράπευαν²⁵. Έτσι, προκειμένου να θεραπευτούν κατέφευγαν σε θεϊκά μέσα. Είτε έδειχναν εὐνοία στους θεούς μέσω θυσιών, αναθηματικών προσφορών και διάφορων τελετουργικών είτε με προσευχές και ψαλμωδίες παρακαλούσαν τον θεό τους για την υγεία τους. Για αυτό τον λόγο ανθούσαν οι λατρείες θεών, όπως ο Ασκληπιός. Έπειτα, συχνή ήταν η εφαρμογή μαγικών μέσων για την αποκατάσταση της υγείας. Οι άνθρωποι συχνά πίστευαν ότι η ασθένεια προέρχεται από άλλου είδους κακά πνεύματα, από τα οποία τους προστατεύει η μαγεία²⁶. Έτσι, χρησιμοποιούσαν μαγικά πετράδια είτε αντικείμενα που λειτουργούσαν ως φυλαχτά. Αυτών των ειδών τα φυλαχτά στόχευαν στην προστασία από ποικίλες ασθένειες, είτε επρόκειτο για γενικής φύσεως ασθένεια είτε για συγκεκριμένου είδους ασθένεια. Επιπλέον, ορισμένοι επικαλούνταν μέσα από μαγικά ξόρκια και προσευχές μαγικές θεότητες, για να παρακαλέσουν για την υγεία τους και να θεραπευτούν²⁷.

21 Ἱστορία Α 55, 1.

22 Ἱστορία Ε 21, 1.

23 Upson, Marx, Secord, 2023 : 219.

24 Upson, Marx, Secord, 2023 : 17.

25 Upson, Marx, Secord, 2023 : 21.

26 Bagnal, 1993 : 186.

27 Bagnal, 1993 : 274.

Πολλοί σωζόμενοι πάπυροι φέρνουν στο φως διάφορα μαγικά ξόρκια που στοχεύουν στην αποκατάσταση της υγείας. Ωστόσο, στην παρούσα εργασία δεν θα ασχοληθούμε με τις θρησκευτικές και μαγικές θεραπευτικές μεθόδους που σώζονται στα παπυρικά ευρήματα αλλά θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στους ιατρικούς τρόπους θεραπείας. Σύμφωνα με την ιατρική επιστήμη, η θεραπευτική διακρινόταν σε τρεις κύριες κατηγορίες: θεραπευτική αγωγή (μερικές φορές αποκαλούμενη «διαιτητική»), φαρμακολογία (χρήση φαρμάκων) και χειρουργική επέμβαση²⁸. Εμείς, θα επικεντρωθούμε στην φαρμακολογία και, κατά συνέπεια, στα φάρμακα. Οι λέξεις *φάρμακον* (ενικός) και *φάρμακα* (πληθυντικός) είχαν πολλές σημασίες. Για παράδειγμα, το φάρμακον θα μπορούσε να σημαίνει απλώς «θεραπεία» ή «φάρμακο», αλλά θα μπορούσε, επίσης, να σημαίνει «δηλητήριο», «γοητεία», «ξόρκι». Αυτό συμβαίνει καθώς, οι ουσίες που χρησιμοποιούνται για τα φάρμακα θα μπορούσαν να επουλώνουν ή να προκαλέσουν βλάβη ανάλογα με τη δόση ή τον τρόπο χορήγησης. Για παράδειγμα, ο ελλέβορος θα μπορούσε να αυξήσει την εμμηνορροϊκή ροή, αλλά θα μπορούσε, επίσης, να λειτουργήσει ως εκτρωτικός²⁹. Συνήθως, τα φάρμακα χωρίζονταν σε απλά και σύνθετα. Ένα απλό φάρμακο ήταν ένα φάρμακο που παρασκευαζόταν με βάση τις κύριες δυνάμεις μιας μεμονωμένης ουσίας, όπως της παπαρούνας, του μύρου ή του κύμινου. Μερικές φορές οι φαρμακολόγοι συνδύαζαν αυτές τις μεμονωμένες ουσίες με άλλα συστατικά με στόχο είτε να καταστήσουν την απλή ουσία χρησιμοποιήσιμη για διαφορετικές εφαρμογές ή να ενισχύσει τις δυνάμεις του φαρμάκου. Από την άλλη πλευρά, τα σύνθετα φάρμακα ήταν ένας συνδυασμός πολλαπλών ουσιών, καθεμία από τις οποίες ήταν απαραίτητη για την παραγωγή των δυνάμεων του φαρμάκου³⁰. Έτσι, μπορεί να συνδυάζονταν πολλές ουσίες με διαφορετικές θεραπευτικές ιδιότητες προκειμένου να δημιουργηθεί ένα αποτελεσματικό φάρμακο. Τα πιο συχνά παραγόμενα φάρμακα ήταν υγρά φίλτρα³¹. Η τυπική οδηγία για τέτοιου είδους θεραπεία είναι να πίνει ο ασθενής το φάρμακο και να θεραπεύεται, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις να πίνει και μετά να το φτύνει ή να κάνει εμετό. Σε άλλες περιπτώσεις, παρήχθησαν από του στόματος φάρμακα³², για τα οποία η τυπική οδηγία είναι να καταναλώνονται. Συνήθως, σε τέτοιου είδους φάρμακα υπήρχε ένα ποτό, όπως η γλυκιά μύρα που πρέπει να λαμβάνεται κατόπιν του φαρμάκου. Όπως θα δούμε στην συνέχεια της παρούσας μελέτης, το ποτό αυτό λειτουργούσε ως έκδοχο ή ποτό κυνηγός και στόχευε στην εύκολη κατανάλωση του φαρμάκου. Αυτού του είδους η θεραπεία αναφέρεται στους παπύρους με τους όρους *τροχίσκος*, *ποτήματα*, *καταπότια*³³. Τέλος, παρήχθησαν διάφορες αλοιφές και κρέμες, τα λεγόμενα *έμπλαστρα*

28 Upson, Marx, Secord, 2023 : 219.

29 Upson, Marx, Secord, 2023 : 237.

30 Upson, Marx, Secord, 2023 : 239.

31 Jacob, 2016 : 74.

32 Jacob, 2016 : 74.

33 Σκαλτσά, 2015 : 63.

ή *ἐπιθέματα*³⁴. Αυτές είτε επαλείφονταν απευθείας στην πάσχουσα περιοχή είτε αλείφονταν σε έναν επίδεσμο, τον λεγόμενο *πεσσό*³⁵, ο οποίος στη συνέχεια εφαρμόζεται στο μέρος του σώματος που παρουσιάζει συμπτώματα. Οι επίδεσμοι δεν χρησιμοποιήθηκαν μόνο στη θεραπεία τραυμάτων και σε τοπικές θεραπείες δερματολογικών παθήσεων, αλλά συνταγογραφούνταν και για εσωτερικές παθήσεις³⁶. Στην συνέχεια της παρούσας εργασίας, θα μελετήσουμε παραδείγματα τέτοιων φαρμάκων και τον τρόπο που συνταγογραφούνταν στις ιατρικές συνταγές.

Θα πρέπει, επιπροσθέτως, να εξεταστεί η προέλευση συνταγογράφησης αυτών των φαρμάκων. Κάποιες από τις θεραπείες τις δημιουργούσαν οι άνθρωποι στα σπίτια τους, δοκίμαζαν διάφορα συστατικά και κατέληγαν σε μία αποτελεσματική θεραπεία. Όμως, πρέπει να τονιστεί ότι υπήρχαν ιατροί, οι οποίοι συμβούλευαν τους ασθενείς και τους συνιστούσαν αποτελεσματικές θεραπείες.

2.3. Ιατροί

Μελετώντας τις ιατρικές συνταγές ερχόμαστε αντιμέτωποι με το ερώτημα ποιος τις συνταγογραφούσε. Σε κάποιες περιπτώσεις, οι θεραπείες προέκυπταν από τις εμπειρικές γνώσεις των ανθρώπων. Έτσι, οι άνθρωποι αναμείγνυν διάφορα φυτικά, ζωικά ή μεταλλικά στοιχεία και δημιουργούσαν μια θεραπεία ικανή να καταπολεμήσει την ασθένειά τους. Ωστόσο, εκτός από τους ιδιωτικούς θεραπευτές υπήρχαν και ιατροί που συνταγογραφούσαν τις ιατρικές συνταγές και οι οποίοι βοηθούσαν σε περίπτωση προβλήματος. Σώζονται σήμερα αρκετά κείμενα που αποδεικνύουν την ύπαρξη ιατρικής εξέτασης τραυματιών ή ασθενών, αλλά και την θεραπευτική τους δράση για την αντιμετώπιση των παθήσεων. Τα περισσότερα, προέρχονται από την Αίγυπτο, κυρίως, από πόλεις της επαρχίας όπως η Οξύρυγχος, η Ερμούπολη, και η Ηρακλειούπολη, και χρονολογούνται κατά την Ρωμαϊκή και την Βυζαντινή περίοδο³⁷.

Στην αρχαία Αίγυπτο (3000-2500 π.Χ.) το ιατρικό επάγγελμα ταξινομούνταν τόσο ως προς την κοινωνική τάξη όσο και ως προς τα εξειδικευμένα πεδία. Έτσι, υπήρχαν ομάδες ειδικών γιατρών, καθένας από τους οποίους αντιπροσώπευαν έναν ιατρικό τομέα³⁸. Παρατηρούμε ότι κάτι παρόμοιο αναφέρει ο Ηρόδοτος για την Αίγυπτο του 5ου αιώνα, στην οποία ο κάθε γιατρός αναλάμβανε μονάχα μια αρρώστια ή μια ιατρική ειδικότητα (*ἡ δὲ ἰητρικὴ κατὰ τάδε σφί δέδασται· μίης νούσου ἕκαστος ἰητρὸς ἐστὶ καὶ οὐ πλεόνων. πάντα δ' ἰητρῶν ἐστὶ πλέα· οἱ μὲν γὰρ ὀφθαλμῶν ἰητροὶ κατεστέασι, οἱ δὲ κεφαλῆς, οἱ δὲ ὀδόντων, οἱ δὲ τῶν κατὰ νηδύν, οἱ δὲ τῶν ἀφανέων*

34 Σκαλτσά, 2015 : 63.

35 Σκαλτσά, 2015 : 63.

36 Jacob, 2016 : 74.

37 Mitthof, 2009 : 56.

38 Ranke, 1933 : 240.

νούσων³⁹).

Αργότερα, με το πέρας των χρόνων αυτό μεταβλήθηκε σε ένα βαθμό. Στα παπυρικά κείμενα των επόμενων αιώνων, εμφανίζεται ο όρος *δημόσιος γιατρός*. Παρατηρούμε ότι σε πολλές περιπτώσεις, ο όρος *γιατρός* συνοδεύεται τις περισσότερες φορές από τον όρο *δημόσιος*. Οι *δημόσιοι γιατροί* αμειβόταν από τον δημόσιο ταμείο. Ορίζονταν από την συνέλευση των πολιτών με στόχο την ύπαρξη ενός δημόσιου συστήματος ιατρικής περίθαλψης. Οι γιατροί αυτοί τις περισσότερες φορές απλά παρακολουθούσαν τους ασθενείς και μόνο σε μεμονωμένες περιπτώσεις προσέφεραν κάποια θεραπεία⁴⁰. Πρόκειται κυρίως για ιατρούς που επιθεωρούν τραύματα θυμάτων βιαιοπραγίας, ατυχήματος ή νόσου, συντάσσουν μία έκθεση και την απευθύνουν σε αρμόδιους δημόσιους λειτουργούς με στόχο την αποκατάσταση της δικαιοσύνης. Αποτελούν, δηλαδή, ένα είδος ιατροδικαστή. Έτσι καθίστανται τμήμα της πολύπλοκης διοικητικής μηχανής της Αιγύπτου⁴¹.

Επιπρόσθετα, εκτός από τους *δημόσιους γιατρούς*, υπάρχουν πολλοί ιατρικοί λειτουργοί που ασκούν τα καθήκοντά τους σε διάφορες συνθήκες ή ασκούν εξειδικευμένες λειτουργίες. Ως εκ τούτου, μιλάμε για ιατρούς της Αυλής. Ιατροί, οι οποίοι εκτιμήθηκαν από τους βασιλείς και αυτοκράτορες και θεωρούνταν μέλη της βασιλικής αυλής ως προσωπικοί τους ιατροί⁴². Επιπλέον, υπήρχαν και οι εξειδικευμένοι ιατροί, οι οποίοι εξειδικεύονταν σε μια κατηγορία ιατρικού προβλήματος ή σε μία συγκεκριμένη θεραπεία. Ένας από αυτούς ήταν οι *ίατροκλύσται*. Πρόκειται για ιατρικούς λειτουργούς εξειδικευμένους στην θεραπεία με κλύσμα. Επρόκειτο για καθαρτικά φάρμακα που στοχεύουν στην απομάκρυνση των τοξινών από το σώμα, ώστε να αποφεύγονται οι ασθένειες⁴³. Επιπλέον, μαρτυρίες υπάρχουν και για ένα ακόμα είδος ιατρικής εξειδίκευσης, τους *ὀφθαλμικούς*, δηλαδή τους οφθαλμιάτρους. Οι παθήσεις των ματιών ήταν αρκετά συχνές στην Αίγυπτο λόγω του ξηρού κλίματος της και ταλαιπωρούσαν τους κατοίκους με διάφορες μορφές ασθένειας. Έτσι, ο οφθαλμίατρος εύλογα αποτελεί ένα συχνό ιατρικό επάγγελμα στην Αίγυπτο⁴⁴.

Αυτές πρόκειται για κατηγορίες ιατρών, που εφάρμοζαν την επιστήμη της ιατρικής. Παρόλα αυτά, δεν ασκούσαν μόνο οι άνδρες στο ιατρικό επάγγελμα, αλλά υπάρχουν παραδείγματα γυναικών που ασκούσαν την ιατρική τέχνη. Συγκεκριμένα επρόκειτο για γυναίκες που εργάζονταν, κυρίως, ως μαίες και βοηθούσαν τις εγκυμονούσες. Αναλάμβαναν, λοιπόν, γυναίκες με γυναικολογικά προβλήματα⁴⁵.

39 Ίστορία Β 84.

40 Mitthof, 2009 : 57.

41 Ρουμπέκας, 2017 : 81.

42 Ρουμπέκας, 2017 : 112.

43 Mairs, 2016 : 5.

44 Ρουμπέκας, 2017 : 46.

45 Ρουμπέκας, 2017 : 148.

Κεφάλαιο 3ο: Ιστορία της Θεραπευτικής

Προκειμένου να μελετήσουμε τις ελληνικές ιατρικές συνταγές και να κατανοήσουμε τον τρόπο που αυτές λειτουργούσαν και αξιοποιούνταν, θα πρέπει πρώτα να κατανοήσουμε το ιστορικό υπόβαθρο του αιγυπτιακού και ελληνικού κόσμου. Το κεφάλαιο αυτό, συνιστά μία ανασκόπηση στην ιατρική ιστορία της Αιγύπτου. Θα σχολιαστούν οι θεραπευτικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν, καθώς και οι πηγές από τις οποίες πληροφορούμαστε. Ξεκινώντας από την πρώιμη περίοδο της Αιγυπτιακής ιστορίας, τους Φαραωνικούς χρόνους, και φτάνοντας μέχρι την εγκαθίδρυση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

3.1. Φαραωνική Περίοδος

Η Φαραωνική Περίοδος εκτείνεται σε ένα μεγάλο χρονικό εύρος, απαριθμώντας τρία βασίλεια (Παλαιό, Μεσαίο και Μεγάλο) και είκοσι έξι δυναστείες. Κατά συνέπεια, η ανασκόπηση της εξέλιξη της ιατρικής τέχνης καθίσταται αρκετά επίπονη. Όμως, χάρη στους ιατρικούς παπύρους που σώζονται αυτή την περίοδο έχουμε τη δυνατότητα να ανακαλύψουμε κάποια από τα θεραπευτικά μέσα που χρησιμοποιούσαν.

Η Αιγυπτιακή θεραπευτική ήταν κατά βάση θεουργική και ιερατική. Αφενός θεουργική, γιατί η αιγυπτιακή μυθολογία περιελάμβανε πληθώρα θεοτήτων που εξουσίαζαν την υγεία του ανθρώπου. Η Ίσις, ο Θωτ, ο Ώρος, ο Σέραπις, η Σεκμέτ, ο Βης λατρεύονταν ως θεοί της ιατρικής⁴⁶. Έτσι, η κοινωνία της αρχαίας Αιγύπτου ήταν βαθιά θρησκευόμενη και, ως εκ τούτου, απέδιδαν τις περισσότερες ασθένειες σε θεϊκές τιμωρίες⁴⁷. Αφετέρου ιερατική, καθώς οι ιερείς των ναών κατείχαν μεγάλη δύναμη. Δρούσαν ως αστρονόμοι, μάγοι και γιατροί και θεωρούνταν δάσκαλοι των επιστημών. Όμως, από την άλλη πλευρά υπήρχε και μία δόση ορθολογισμού. Οι Αιγύπτιοι έμαθαν την ιατρική τέχνη εμπειρικά, μέσα από τη ζωή τους και στηριζόταν κατά βάση στην αντιμετώπιση των συμπτωμάτων και όχι τόσο στην αιτία που τα προκάλεσε. Κάθε φορά που κάποιος ασθενούσε, παρατηρούσαν, σημείωναν τα συμπτώματα και δοκίμαζαν διάφορα φάρμακα και θεραπείες. Οι επιτυχημένες μέθοδοι σημειώνονταν σε παπύρους και περνούσαν και στις επόμενες γενιές⁴⁸. Όπως μας μαρτυρούν οι πηγές της εποχής, γίνονταν και χειρουργικές επεμβάσεις. Επρόκειτο, όμως, για χειρουργεία που συνδέονταν με τραύματα και με τη διαχείριση πληγών. Τα εργαλεία δεν ήταν αμιγώς χειρουργικά αλλά αντικείμενα που είχαν κατά βάση οικιακή χρήση. Εξειδικευμένα χειρουργικά εργαλεία και σύνθετες χειρουργικές επεμβάσεις δεν εμφανίζονται πριν την Ρωμαϊκή Περίοδο. Επομένως, αυτή την περίοδο στη θεραπευτική υπάρχει ένα μίγμα μυστικισμού και ορθολογιστικής θεραπευτικής, που αποτέλεσε τη βάση για μαγικές και συμβολικές

46 Σκαλτσά, 2015 : 7.

47 Κριτσωτάκη, 2018 : 6.

48 Woods, 1998 : 51.

θεραπείες.

3.2. Φαραωνικοί Ιατρικοί Πάπυροι

Οι πάπυροι, που σημείωναν τις συνταγές τους αποτέλεσαν τα πρώτα ιατρικά βιβλία και συνιστούν την κύρια πηγή για την γνώση μας εκείνης της περιόδου. Σημαντικότερα φαραωνικά χειρόγραφα αποτελούν ο πάπυρος Edwin, ο Ebers και ο Brugsch.

- Πάπυρος Edwin

Ανακαλύφθηκε το 1861 σε ένα τάφο κοντά στις Θήβες, στη δυτική όχθη του Νείλου απέναντι από την Λούξορ, και αγοράστηκε το 1862 από τον διάσημο αιγυπτιολόγο Edwin Smith. Το 1930 μελετήθηκε από τον Καθηγητή Breasted του Πανεπιστημίου του Σικάγου, ο οποίος τον ανάγει στον 17ο αιώνα π.Χ. με περιεχόμενο ακόμη παλαιότερο μέχρι το 3000-2500 π.Χ.⁴⁹. Πρόκειται για έναν χειρουργικό πάπυρο. Συγκεκριμένα, αναφέρεται σε χειρουργικές καταστάσεις που προκαλούνται από τραύμα. Όμως, διαφέρει από τα υπόλοιπα ιατρικά εγχειρίδια γιατί κατά βάση είναι κατασκευαστικό βιβλίο παρά συνταγολόγιο. Επικεντρώνεται στην διάγνωση και τη πρόγνωση. Περιγράφει δηλαδή περιστατικά και μας βοηθά να οραματιστούμε την διαδικασία εξέτασης από το γιατρό μέχρι την εξαγωγή της τελικής διάγνωσης. Θυμίζει τον σημερινό γιατρό και τις σημερινές πρακτικές χειρουργικής⁵⁰.

- Πάπυρος Ebers

Ακόμα ένας σημαντικός ιατρικός πάπυρος. Αγοράστηκε στη Λούξορ το 1862 από τον Edwin Smith, μαζί με τον πάπυρο Edwin. Δεν ξέρουμε που ανακαλύφθηκε, αλλά φημολογείται ότι βρέθηκε στα πόδια μιας μούμιας στη Θήβα, στην δυτική όχθη του Νείλου (στην ίδια πυραμίδα με τον Edwin). Μέχρι το 1873 ονομαζόταν πάπυρος Smith, ώσπου το 1872 αγοράστηκε από τον Γερμανό καθηγητή Georg Ebers, από όπου πήρε και το όνομά του⁵¹. Το περιεχόμενο του δημοσιεύτηκε το 1875 και θεωρείται ότι αντιστοιχεί στο *Περὶ φαρμάκων τῶν Ἑρμητικῶν βιβλίων*. Αποτελεί τον πιο μακρύ πάπυρο που σώζεται σε καλή κατάσταση. Το χέρι είναι καθαρό και η γραφή χρονολογείται το 1534 π.Χ.⁵². Περιλαμβάνει 2289 στίχους με 877 συνταγές, με λίστες ασθενειών, όπου αναφέρονται περίπου 700 φάρμακα και διαφορετικοί τρόποι θεραπείας. Αναφέρει μεγάλο αριθμό παθήσεων όπως καρδιακές, οφθαλμικές, ασθένειες των ποδιών, των δοντιών, γυναικείες ασθένειες, φλεγμονές της κοιλιάς⁵³. Σε αντίθεση με τον Edwin, δεν γίνεται καμία

49 Σκαλτσά, 2015 : 19.

50 Nunn, 1996 : 27.

51 Nunn, 1996 : 30.

52 Nunn, 1996 : 30.

53 Ranke, 1933 : 242.

αναφορά στη διάγνωση, καθώς θεωρείται ήδη γνωστή. Υπάρχουν και πολλές μαγικές εκφράσεις, που υποδεικνύουν ότι το φάρμακο παρέχεται για εξιλασμό αγαθού δαίμονος ή εξορκισμό πονηρού δαίμονος. Περιέχει εκφράσεις και επικλήσεις στους θεούς, που καταδεικνύουν τη σχέση της θεραπευτικής με την θρησκεία. Ο πάπυρος του Ebers φυλάσσεται στο Μουσείο του Πανεπιστημίου της Λειψίας⁵⁴.

- Πάπυρος του Brugsch

Ανακαλύφθηκε το 1826 στην Σακκάρα (νεκρόπολη της αρχαίας Αιγύπτου στην αριστερή όχθη του Νείλου) κοντά στο Κάιρο και ανάγεται στην εποχή του Ραμσή του Β' (περίπου 1300 π.Χ.). Περιλαμβάνει 21 στήλες με 170 συνταγές και μοιάζει με το πάπυρο του Ebers. Περιλαμβάνει νόσους και θεραπευτικά μέσα χωρίς όμως συνοχή. Βρίσκεται στο Μουσείο του Βερολίνου με το όνομα μέγας πάπυρος του Βερολίνου⁵⁵.

- Πάπυρος του Hearst

Ανακαλύφθηκε το 1899 στην άνω Αίγυπτο. Ανάγεται στο 1400 π.Χ. και έχει μάλλον χειρουργικό περιεχόμενο⁵⁶. Περιλαμβάνει 273 στίχους με 260 συνταγές που αναφέρονται σε νοσήματα γαστρεντερικά, πεπτικά, καρδιολογικά, ουρολογικά και ασθένειες για τα δόντια και τα κόκκαλα⁵⁷.

Αυτοί αποτελούν τους πιο σημαντικούς ιατρικούς παπύρους που μας σώζονται. Ωστόσο, υπάρχουν και άλλοι ιατρικοί φαραωνικοί πάπυροι που αξίζει να αναφέρουμε. Αρχικά, ο πάπυρος Kahun, ένας γυναικολογικός πάπυρος που χρονολογείται το 1825 π.Χ.⁵⁸. Επιπλέον, ο πάπυρος Chester Beatty. Χρονολογείται γύρω στο 1200 π.Χ. και αποτελεί μέρος οικογενειακού αρχείου. Περιλαμβάνει οργανικά προβλήματα, όπως πονοκέφαλος, ημικρανίες ή ακόμα και τσιμπήματα σκορπιού και προτείνει μαγικά ξόρκια για τη θεραπεία τους⁵⁹. Ο πάπυρος Carlsberg VIII χρονολογείται το 1500 π.Χ. Στην εμπρόσθια όψη περιλαμβάνει οφθαλμικές ασθένειες και στην πίσω όψη γυναικολογικά θέματα, όπως, εγκυμοσύνη, ικανότητα σύλληψης και αναγνώριση του φύλου του μωρού⁶⁰. Ο πάπυρος Ramesseum III, IV και V χρονολογείται το 18ο αιώνα π.Χ. Βρέθηκε σε ένα πηγάδι κοντά στο ναό του Ράμεση στη Θήβα. Καλύπτει ένα ευρύ φάσμα ιατρικής,

54 Σκαλτσά, 2015 : 18.

55 Σκαλτσά, 2015 : 19.

56 Σκαλτσά, 2015 : 19.

57 Nunn, 1996 : 35.

58 Nunn. 1996 : 34.

59 Nunn. 1996 : 36.

60 Nunn. 1996 : 39.

από τις παθήσεις των ματιών μέχρι ασθένειες των παιδιών και γυναικολογικά ζητήματα⁶¹. Ο πάπυρος Brooklyn χρονολογείται μεταξύ 660 και 330 π.Χ. και ειδικεύεται στα τσιμπήματα των φιδιών και τις θεραπείες τους⁶². Υπήρχε, επίσης, ο πάπυρος του Λονδίνου· γράφηκε, πιθανότατα, το 1200 π.Χ. Είναι κυρίως μαγικού περιεχομένου, διότι από τις 60 συνταγές μόνο οι 8 είναι πραγματικά φαρμακευτικού περιεχομένου. Οι συνταγές του παπύρου αφορούν οφθαλμολογικά και γυναικολογικά νοσήματα και εγκαύματα⁶³.

3.3. Έλληνες - Αρχαία Ελλάδα (3000 π.Χ. - 3ος αιώνας π.Χ.)

Πρόκειται για μια μακρά περίοδο που χρονολογείται από το 3000 π.Χ. έως και τον 3ο αιώνα π.Χ., αιώνα που σηματοδοτεί την έναρξη της ελληνιστικής περιόδου. Οι αιώνες αυτοί χωρίζονται συμβατικά σε δυο υποπεριόδους, την Προϊπποκρατική περίοδο (3000 π.Χ. - 5ο αιώνα π.Χ.) και την Ιπποκρατική Περίοδο (5ος-3ος αιώνας π.Χ.). Στην αρχή της περιόδου, επικρατεί θεοκρατική αντίληψη στην θεραπευτική, όπως αυτή υπήρχε σε όλους τους αρχαίους λαούς. Όλες οι μη τραυματικές παθήσεις αποδίδονταν στις πράξεις των θεών και σε δεισιδαιμονίες. Η χρήση φαρμακευτικών φυτών περιοριζόταν στην θεραπεία τραυμάτων και πληγών. Χρησιμοποιούσαν, κυρίως, φυτά στα οποία απέδιδαν θεραπευτικές ιδιότητες⁶⁴. Κατά την Προϊπποκρατική Περίοδο, η θεραπευτική έχει θεουργικό, εμπειρικό και μαγικό χαρακτήρα, σε συνδυασμό με την φαρμακολογία. Έτσι, η θεραπεία συνοδευόταν από επικλήσεις, προσευχές και μαγεία. Θεωρούσαν ότι οι αρρώστιες προέρχονταν από τους θεούς, οπότε θεωρούσαν αρμόδιους τους ιερείς που ήταν πιο κοντά στους θεούς. Απέδιδαν θεραπευτικές δυνάμεις σε τρεις, κυρίως, θεότητες: τον Απόλλωνα, την Αθηνά και την Αρτέμιδα⁶⁵. Σημαντική, επίσης, ήταν η λατρεία του Ασκληπιού. Και από την άλλη πλευρά, η θεραπεία στηρίζονταν σε φυτικά και ζωικά σκευάσματα, που θύμιζαν ιδιαίτερα τα φάρμακα των Αιγυπτίων⁶⁶. Επομένως, αυτήν την περίοδο η θεραπευτική ήταν αφ' ενός μεν κράμα θρησκευτικών θεραπειών και δεισιδαιμονιών, αφ' ετέρου δε φαρμακευτικών και βοτανικών σκευασμάτων.

Αυτή την περίοδο δεν υπάρχουν πολλές συστηματικές μαρτυρίες. Για να αντλήσουμε πληροφορίες, περιοριζόμαστε σε επιγραφές, αναθηματικές πλάκες και μη ιατρικά κείμενα όπως τα Ομηρικά και τα Ορφικά Έπη. Στα έργα του Ομήρου γίνεται σποραδικά αναφορά σε ιατρικά θέματα, χωρίς ωστόσο να προσδιορίζονται χρονικά. Ενώ αναφορές υπάρχουν και για φυτικά

61 Nunn. 1996 : 39.

62 Nunn. 1996 : 40.

63 Σκαλτσά, 2015 : 19.

64 Σκαλτσά, 2015 : 28.

65 Σκαλτσά, 2015 : 29.

66 Κριτσωτάκη, 2018 : 10.

προϊόντα, ως θεραπευτικές λύσεις για τον καθαρισμό των πληγών ή ως αιμοστατικά και παυσίπονα⁶⁷. Η ιατρική στον Όμηρο και, κυρίως, στην Ιλιάδα παρουσιάζεται με εμπειρικό τρόπο και συνήθως βασίζεται στην θρησκεία και την μαγεία.

Από τα τέλη του 5ου αιώνα, οι θεοκρατικές απόψεις της θεραπευτικής αντικαταστάθηκαν από φιλοσοφικές αντιλήψεις. Οι φιλόσοφοι προσπαθούν τώρα να μελετήσουν τον κόσμο και το άτομο και να εξηγήσουν τους νόμους της φύσης. Εκτός από τους ιερείς - ιατρούς, δημιουργούνται τώρα και οι φιλόσοφοι - ιατροί. Έτσι, η απαρχή της ιατρικής συμπίπτει με τη γέννηση της ελληνικής φιλοσοφίας. Φτάνοντας στην Ιπποκρατική Περίοδο, η θεραπευτική απέκτησε την δική της υπόσταση ως ανεξάρτητη επιστήμη και η ελληνική ιατρική θεωρείται η πρώτη βαθμίδα της σύγχρονης επιστημονικής ιατρικής. Η φαρμακευτική δεν στηρίζεται, πλέον, σε δοξασίες, ούτε θεωρίες των προηγούμενων λαών. Οι Έλληνες βασίζονται τώρα στην φιλοσοφική παρατήρηση⁶⁸. Οι Έλληνες φιλόσοφοι ίδρυσαν την θεωρία των τεσσάρων κοσμογονικών στοιχείων (γη, ύδωρ, αέρας και φωτιά), η οποία αποτέλεσε και την γέφυρα, που συνέδεσε την προϊπποκρατική, με την ιπποκρατική και την μεταϊπποκρατική ή αλλιώς Γαληνική ιατρική⁶⁹.

- Ιπποκράτης

Θεμελιωτής υπήρξε ο Ιπποκράτης και οι μαθητές του, από τον οποίο ονομάστηκε έτσι όλη η περίοδος της δράσης του. Ο Ιπποκράτης θεωρείται πατέρας της Ιατρικής, διότι είναι ο πρώτος που τόλμησε να γράψει, όσα τον δίδαξε η πείρα του. Ήταν φιλόσοφος και παρατηρητής. Η φήμη του αυξήθηκε από τον 4ο αιώνα π.Χ. και οφείλεται στα συγγράμματά του, που αποτέλεσαν τη βάση της Ιπποκρατικής Συλλογής (Corpus Hippocraticum). Στα έργα του συνένωσε όλες τις ιατρικές και θεραπευτικές γνώσεις της εποχής του ξεκινώντας από την περισυλλογή των γνώσεων και των παρατηρήσεων που είχαν συσσωρευθεί στους ναούς. Κατόρθωσε να απαγκιστρώσει την επιστήμη από τη μαγεία, τη δεισιδαιμονία και τις επιδράσεις της φιλοσοφίας⁷⁰. Στην ιατρική του τέχνη θεωρεί ότι, όπως το σύμπαν, έτσι και το ανθρώπινο σώμα αποτελείται από γη, ύδωρ, αέρα και φωτιά. Τα στοιχεία αυτά αντιπροσωπεύουν τις τέσσερις ιδιότητες του σώματος: ψυχρό, υγρό, ξηρό, θερμό. Για να διατηρηθεί η υγεία πρέπει αυτά τα τέσσερα θεμελιώδη στοιχεία να βρίσκονται σε ισορροπία.

Η Ιπποκρατική Συλλογή περιλαμβάνει περισσότερες από 1500 συνταγές συνολικά. Είναι η πλέον εκτενής γραπτή πηγή, που αφορά τη φαρμακολογία κατά τον 5ο και 4ο αιώνα π.Χ.

- Θεόφραστος

67 Κριτσωτάκη, 2018 : 13.

68 Σκαλτσά, 2015 : 28.

69 Σκαλτσά, 2015 : 38.

70 Σκαλτσά, 2015 : 39.

Ένα ακόμα σημαντικό πρόσωπο που έδρασε αυτή την περίοδο αποτελεί ο Θεόφραστος. Αποτέλεσε μαθητής του Αριστοτέλη και ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την βοτανολογία. Σήμερα μας σώζονται δυο βοτανικές πραγματείες, η *Περὶ φυτῶν ἱστορίας* καὶ η *Περὶ φυτῶν αἰτιῶν*. Στις πραγματείες αυτές ο Θεόφραστος δίνει λεπτομερείς πληροφορίες για τα φυτά και τις ιδιότητες τους και τα ταξινομεί με κριτήριο τις ανθρώπινες ανάγκες. Αναφέρεται στις θεραπευτικές ιδιότητες των φυτών που χρησιμοποιούνταν εκείνη την περίοδο, αλλά περιγράφει και κάποια φυτά της προϋποκρατικής και ιπποκρατικής ιατρικής. Το έργο του Θεόφραστου είναι ιδιαίτερα σημαντικό καθώς οργάνωσε και ταξινόμησε την υπάρχουσα γνώση⁷¹. Αποτελεί ένα ενδιαφέρον έργο, το οποίο όποιος ενδιαφέρεται για την βοτανολογία αξίζει να μελετήσει.

3.4. Ελληνιστική Περίοδος (3ος π.Χ. - 1ος π.Χ.)

Αυτή την περίοδο, η ελληνική ιατρική έγινε το κυρίαρχο ιατρικό σύστημα ολόκληρης της Μεσογείου. Από τον 3ο αιώνα π.Χ., η εξέλιξη της ιατρικής επικεντρώθηκε στην Αλεξάνδρεια. Όταν η τελευταία έγινε το σύμβολο της ελληνικής κυριαρχίας με την κατάκτηση του Μέγα Αλέξανδρου (332-331 π.Χ.), ήκμασαν όχι μόνο το εμπόριο, αλλά και οι επιστήμες και οι τέχνες, διότι εκεί συγκεντρώθηκαν, υπό την προστασία των Πτολεμαίων, πολλοί επιστήμονες και λόγιοι. Εκεί ιδρύθηκε από τους Πτολεμαίους το ονομαζόμενο Μουσείο, σπουδαστήριο και εργαστήριο, το οποίο κατά κάποιο τρόπο ήταν το πρώτο Πανεπιστήμιο με κυριότερη Σχολή την Ιατρική. Τέλος, ιδρύθηκε η περιώνυμη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, επί Πτολεμαίου Α' του Σωτήρος (337-283 π.Χ.)⁷². Η επαφή των Ελλήνων με την αιγυπτιακή πρακτική της μουμιοποίησης, την αιγυπτιακή τεχνική για το άνοιγμα του ανθρώπινου σώματος και την αφαίρεση των ανθρώπινων οργάνων δημιούργησε ένα υποστηρικτικό περιβάλλον για την απελευθέρωση από την ελληνική προκατάληψη για τους νεκρούς⁷³. Αυτό σηματοδότησε την αρχή της ανθρώπινης ανατομίας. Έτσι, για πρώτη φορά εκπονήθηκε συστηματική έρευνα της εσωτερικής ανατομίας στην Αλεξάνδρεια του 3ου π.Χ. αιώνα με κύριους εκπροσώπους τον Ηρόφιλο τον Χαλκηδόνιο και τον Ερασίστρατο.

Κατά την Ελληνιστική Περίοδο, άνοδος σημειώθηκε στην ελληνική Φαρμακολογία και Βοτανική. Με την ανάπτυξη του εμπορίου αυξήθηκε η παρουσία μπαχαρικών και βοτάνων και, ακολούθως, το ενδιαφέρον για τα φάρμακα και τη δράση τους. Πολλές προσωπικότητες εξελίχθηκαν ως αυθεντίες, όπως ο Ανδρέας από την Κάρυστο και ο Μαντίας, που χαρακτηρίστηκαν από τον Διοσκουρίδη αυθεντίες στην φαρμακολογία⁷⁴. Επιπλέον, αυτή την περίοδο εξελίχθηκε και ένας άλλος τομέας της ιατρικής, αυτός της Χειρουργικής. Φυσικά δεν κάνουμε λόγο για εξελιγμένη

71 Κριτσωτάκη, 2018 : 20.

72 Σκαλτσά, 2015 : 47.

73 Nutton, 2004 : 234.

74 Nutton, 2004 : 252.

χειρουργική που στόχευε στη θεραπεία της πάθησης, αλλά περισσότερο στη δυνατότητα να συνεχίσει ο ασθενής φυσιολογικά τη ζωή του και χωρίς πόνο⁷⁵. Οι χειρουργοί είχαν πρακτικές γνώσεις, ήταν ικανοί να αποκαταστήσουν σπασμένα ή εξαρθρωμένα κόκαλα και να καθαρίσουν πληγές με στυπτικά υλικά. Οι χειρουργικές επεμβάσεις στο εσωτερικό του οργανισμού, όμως, αποτελούσαν την έσχατη λύση. Δεν είχαν ακόμα εξειδικευμένες γνώσεις χειρουργικής και δεν γνώριζαν καλά το ανθρώπινο σώμα. Κατέφευγαν στις χειρουργικές επεμβάσεις μόνο σε περίπτωση που δεν μπορούσαν να επαναφέρουν την ισορροπία του σώματος με άλλα μέσα⁷⁶. Έτσι, δεν μιλάμε ακόμα για εξελιγμένη χειρουργική, αυτή δεν εμφανίζεται παρά μόνο την επόμενη περίοδο.

Στον τομέα της θεραπευτικής, οι ελληνικές ιατρικοί μέθοδοι θύμιζαν τους Αιγύπτιους. Τόσο οι θεραπευτές - φυσικοί, όσο και οι γυναίκες στο σπίτι χρησιμοποιούσαν βοτανολογικές θεραπείες και συνταγές για την αντιμετώπιση των ιατρικών προβλημάτων. Επίσης, η θρησκεία παραμένει ένα σημαντικό τμήμα της ελληνικής ιατρικής, με τους Έλληνες να προσεύχονται για την υγεία και την ευεξία τους. Συνέχιζαν να πιστεύουν ότι οι θεοί ευθύνονται για τις ασθένειες. Οι Έλληνες γιατροί, όμως, ήταν πρακτικοί και θύμιζαν αρκετά τους Αιγύπτιους. Για την αποφυγή μιας ασθένειας συμβούλευαν ξεκούραση, καλή διατροφή και άθληση. Όταν κάποιος ασθενούσε, τον εξέταζαν, παρατηρούσαν το μοτίβο της ασθένειας και τα συμπτώματα της και τα σύγκριναν με παρόμοιες περιπτώσεις από το παρελθόν⁷⁷.

Συμπερασματικά παρατηρούμε ότι αυτή την περίοδο, η ελληνική ιατρική είναι πιο εξελιγμένη στη θεωρία από την προγενέστερη φαραωνική και αναπτύσσονται σημαντικά τομείς όπως, η φαρμακολογία, η ανατομία και η Χειρουργική. Στην πράξη, όμως, η αντιμετώπιση των ιατρικών προβλημάτων γίνεται με τρόπο παρόμοιο με τον Αιγυπτιακό. Οι θεραπευτικές μέθοδοι στηρίζονται ακόμα στη πίστη στα θεία και στις θεραπευτικές συνταγές με κέντρο τα βότανα.

Όσον αφορά τις πηγές αυτής της περιόδου, σώζονται περισσότερα παπυρολογικά ευρήματα από την προηγούμενη. Ευρήματα πιο εύκολα προσβάσιμα και αναγνωρίσιμα τόσο στην Αλεξάνδρεια όσο και έξω από αυτή. Η πλειονότητα τους προέρχεται από τον Αρσινοϊτή νομό και πρόκειται κυρίως για φορολογικές αποδείξεις, σε ελληνική αλλά και δημοτική γλώσσα. Ευρήματα σημαντικά, καθώς τονίζουν τον διαχωρισμό ανάμεσα τόσο στην ελληνική και αιγυπτιακή ιατρική όσο και στις πρακτικές που εφαρμόζονταν⁷⁸.

Ωστόσο, για να μελετήσουμε την αξία της φαρμακευτικής δεν πρέπει να παραμελήσουμε να αναφερθούμε σε έναν από τους σημαντικότερους βοτανολόγους της εποχής, τον Διοσκουρίδη.

75 Nutton, 2004 : 255.

76 Dawsan, 2005 : 28-9.

77 Dawsan, 2005 : 30.

78 Draycott, 2012 : 10.

- Διοσκουρίδης

Ο Διοσκουρίδης θεωρείται από τους σημαντικότερους Έλληνες ιατρούς, φαρμακολόγους και βοτανολόγους της αρχαιότητας. Το έργο του *Περὶ ὕλης ἱατρικῆς (De Materia Medica)* επηρεάζει την ιστορία της φαρμακολογίας. Αποτελείται από πέντε τόμους και αναφέρονται περισσότερα από 600 φυτικά προϊόντα. Αναφέρονται ήδη γνωστά βότανα και φυτά από παλαιότερες πηγές, με αποτέλεσμα για κάποια από αυτά να αποτελεί την μόνη μας πηγή για τις θεραπευτικές τους ιδιότητες. Τα φυτά περιγράφονται λεπτομερώς, όπως και οι χρήσεις τους. Το έργο στο σύνολο του είναι απαλλαγμένο από δεισιδαιμονίες και στηρίζεται κατά κύριο λόγο σε ιατρικές και βοτανικές θεωρίες της εποχής του συγγραφέα του αλλά και σε προγενέστερες⁷⁹. Επομένως, κατανοούμε πόσο μεγάλη είναι η αξία αυτού του έργου στην μελέτη της φαρμακολογίας και, εν γένει, της βοτανολογίας.

3.5. Ρωμαϊκή Περίοδος

Μέχρι το 300 π.Χ., η ρωμαϊκή ιατρική διακρινόταν σε τρία επίπεδα δόμησης⁸⁰. Σε ένα πρώτο επίπεδο, υπήρχε η δημόσια ιατρική, με τα δημόσια ιατρικά προβλήματα να αντιμετωπίζονται με την κυριαρχία της θρησκείας του κράτους. Έτσι, οι πρώιμες ιατρικές πρακτικές ήταν ενσωματωμένες στην θρησκεία των επαρχιών. Στη Ρώμη, ο κάθε θεός ήταν προστάτης για κάθε νόσο, ενώ θεοποιημένες ήταν και ορισμένες νόσοι⁸¹. Θεωρούσαν την ασθένεια αποτέλεσμα της θείας δυσαρέσκειας. Ήταν ένα είδος ορθολογισμού. Τα προβλήματα τους τα έλυναν με μαγικό - ορθολογικό τρόπο, δεν είχαν μια δομημένη θεωρία της ιατρικής όπως οι Έλληνες. Δεν έδιναν σημασία στη διάγνωση και την πρόγνωση, αλλά στηρίζονταν σε μια ή δυο θεραπείες βασισμένες σε φυτικά προϊόντα⁸². Έτσι, για παράδειγμα, το άπλυτο μαλλί βουτηγμένο σε λίπος χρησιμοποιούνταν για μελανιές και πρηξίματα. Δεν έλειπαν, βέβαια, και οι μαγικές θεραπείες, που έπαιρναν τη μορφή ψαλμοδιών ή προσευχών. Η ρωμαϊκή ιατρική, όμως, άνθιζε και σε ένα ιδιωτικό επίπεδο. Όπως οι Έλληνες, έτσι και οι Ρωμαίοι εξασκούσαν την ιατρική στο σπίτι. Τα ιδιωτικά ιατρικά προβλήματα αντιμετωπίζονταν από τον επικεφαλής της οικογένειας, τον *pater familias*. Αυτός ήταν υπεύθυνος για την διατήρηση της υγείας όλων των μελών της οικογένειας και την αντιμετώπιση σε περιπτώσεις ασθένειας. Γνώριζε θεραπευτικές συνταγές και πρακτικές θεραπείες, προκειμένου να είναι ικανός να γιατρέψει όλα τα μέλη της οικογένειας και τους δούλους⁸³. Τέλος, υπήρχε ένα τρίτο ασαφές επίπεδο Ετρουσκικής επιρροής. Οι Ρωμαίοι κληρονόμησαν κάποιες ιδέες από την ετρουσκική ιατρική (σχετικά με τη μαντεία και τους οiwονούς), τις οποίες ενέταξαν στη δική τους

79 Κριτωτάκη, 2018 : 22.

80 Scarborough, 1969 : 25.

81 Σκαλτσά, 2015 : 91.

82 Scarborough, 1969 : 18.

83 Dawsan, 2005 : 33.

επίσημη θρησκεία.

Εν κατακλείδι, μέχρι να εισχωρήσει η ελληνική ιατρική στον λατινόφωνο κόσμο, οι Ρωμαίοι είχαν αναπτύξει μια δική τους ιατρική τέχνη. Ήταν αφοσιωμένοι στις πολεμικές κατακτήσεις, οπότε η ιατρική τους παρέμεινε σε υποτυπώδες επίπεδο και οι περισσότεροι εκπρόσωποι της ιατρικής ήταν Έλληνες⁸⁴. Όμως, η ιατρική τους σημείωσε κάποια πρόοδο. Στηριζόταν τόσο στη θρησκεία όσο και σε θεραπευτικές μεθόδους. Σε ένα δημόσιο επίπεδο οι Ρωμαίοι θεωρούσαν ότι οι θεοί είναι υπεύθυνοι για τις αρρώστιες που τους έπλητταν, και ως μέσο θεραπείας είχαν τις προσευχές και τις θυσίες. Παράλληλα, σε ένα ιδιωτικό επίπεδο, οι Ρωμαίοι αντιμετώπιζαν τα ιατρικά προβλήματα μέσα από θεραπείες στηριζόμενες σε βότανα και συνταγολόγια.

Ωστόσο, από τον 2ο - 1ο αιώνα π.Χ., όλα αυτά μεταβλήθηκαν. Οι Έλληνες με την ανεπτυγμένη ιατρική τέχνη επηρέασαν βαθύτατα τον ρωμαϊκό κόσμο. Έτσι, η ελληνική Ιατρική αφομοιώθηκε από τον λατινόφωνο κόσμο της κεντρικής Ιταλίας και της δυτικής Ευρώπης και κατέστη η βάση της δυτικής ιατρικής παράδοσης. Η ιατρική που ασκείται και διδάσκεται από τους Έλληνες, καθιερώθηκε σταθερά στη Ρώμη από το τέλος του 2ου αιώνα π.Χ. Τα ελληνικά συγγράμματα χρησιμοποιούνταν ως πρότυπο για την πρακτική της ιατρικής τέχνης. Σε αυτό συνέβαλε και η άφιξη του Ασκληπιάδη στη Ρώμη (170 π.Χ.). Οι θεωρίες του είχαν μεγάλο αντίκτυπο και το παράδειγμα του ενθάρρυνε και άλλους γιατρούς να έρθουν στη Ρώμη και την Ιταλία⁸⁵.

Αργότερα, όταν η Ρώμη μετέβη από τη Δημοκρατία στην Αυτοκρατορία με τον Αύγουστο, το πέρασμα της ελληνικής ιατρικής στο ρωμαϊκό κόσμο ήταν τόσο ολοκληρωμένο που μπορούμε πλέον να μιλάμε για ρωμαϊκή ιατρική σε όλη την Αυτοκρατορία, χωρίς διάκριση γλώσσας⁸⁶. Αναπτύχθηκε η φαρμακολογία μέσα από τα έργα του Διοσκουρίδη και του Σκριβώνιου Λάργου. Επίσης, εξελίχθηκε και η χειρουργική, που είχε κάνει ήδη την εμφάνισή της στην ελληνιστική περίοδο. Οι Ρωμαίοι στηρίζονταν στη στρατιωτική κυριαρχία τους και για να το κατορθώσουν αυτό έπρεπε να φροντίζουν την υγεία των στρατιωτών τους. Έτσι, η χειρουργική έλαβε πρόσφορο έδαφος για εξέλιξη. Κάθε λεγεώνα είχε τον δικό της γιατρό, που κατείχε ιατρικές γνώσεις για να θεραπεύει απλές πληγές έως και χειρουργικές επεμβάσεις για την αποκατάσταση τραυμάτων από λόγχες και βέλη⁸⁷. Έτσι, αυτή την περίοδο μιλάμε για εξελιγμένη ιατρική χειρουργική, με σύνθετες επεμβάσεις και εξειδικευμένα χειρουργικά όργανα.

Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί, ότι το θείο παρέμεινε πανταχού παρόν σε όλη την διάρκεια

84 Σκαλτσά, 2015 : 91.

85 Nutton, 2004 : 299.

86 Nutton, 2004 : 303.

87 Dawsan, 2005 : 35.

ύπαρξης της Ρώμης, μέχρι την εμφάνιση του Χριστιανισμού. Έτσι, ο Ασκληπιός συνέχισε να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη πίστη των Ρωμαίων και οι προσευχές και ψαλμωδίες παρέμειναν σημαντικό μέσο για την αντιμετώπιση ασθενειών.

Τέλος, ένα σημαντικό γεγονός που επηρέασε την πρόοδο της ιατρικής αυτή την περίοδο, ήταν η δράση του Γαληνού. Η ιατρική έχει πλέον περάσει στην μεταϊπποκρατική της εποχή, με τον Γαληνό να αποτελεί τον σπουδαιότερο γιατρό της αρχαιότητας, μετά τον Ιπποκράτη.

- Γαληνός

Ο Γαληνός συστηματοποίησε τις θεωρίες των τεσσάρων χυμών του Ιπποκράτη με σαφήνεια και λογική συγκρότηση. Θεωρείται ο πατέρας της Φαρμακευτικής, διότι έφτιαχνε φάρμακα μόνος του, παρατηρούσε τις ιδιότητες τους και τις συσχέτιζε με τις ιδιότητες του σώματος. Με το έργο του προσπάθησε να ενοποιήσει τις σπουδαιότερες ιατρικές θεωρίες της εποχής του. Θεωρούσε ως αρχή της ιατρικής την εμπειρία και την εξέταση, γι' αυτό το έργο του περιλαμβάνει σε μεγάλη έκταση εμπειρικά δεδομένα. Πίστευε ότι δεν αρκούσε απλά η θεωρητική κατανόηση της ιατρικής για την άσκηση της αλλά, κυρίως, η πρακτική εμπειρία, η οποία ενισχύεται και από τη φιλοσοφία⁸⁸. Ήταν ο πρώτος που έκανε πειράματα για να δοκιμάσει τις λειτουργίες του σώματος και αφιέρωσε μεγάλο χρόνο της ζωής του στη μελέτη και στη διδασκαλία της ανατομίας και της φυσιολογίας. Η θεωρία του Γαληνού για τη νόσο στηριζόταν στη θεωρία των τεσσάρων χυμών του Ιπποκράτη, τον οποίον και θεωρούσε τον σπουδαιότερο των ιατρών⁸⁹.

Το φαρμακολογικό του έργο είναι τεράστιο. Οι περισσότερες από τις μισές συνταγές που παραθέτει είναι παρμένες σχεδόν κατά λέξη από ενδιαμέσες πηγές. Ωστόσο, η πρωτοπορία του Γαληνού έγκειται στο γεγονός ότι πάντοτε τα αναπαρήγαγε με δικά του σχόλια, εισήγαγε εναλλακτικές λύσεις και διόρθωνε συνταγές. Επίσης, άλλη μια θεωρητική καινοτομία του ήταν η ταξινόμηση της δράσης των φαρμάκων σε τέσσερις βασικές κατηγορίες ανάλογα με την ένταση τους ως αδύνατη, μέτρια, ισχυρή και υπερβολικά ισχυρή⁹⁰.

Ωστόσο, θα πρέπει να τονιστεί ότι αυτή την περίοδο εκτός από σημαντικούς Έλληνες ιατρούς, όπως ο Γαληνός που ήδη αναφέραμε, στραδιοδρόμησαν και ακόμα δύο σημαντικοί λατινόφωνοι ιατροί που άσκησαν σημαντική επιρροή στην εποχή τους αλλά και μεταγενέστερα. Πρόκειται για τον Κέλσο και τον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο, που σταδιοδρόμησαν τον 1ο αιώνα μ.Χ.

- Κέλσος

Ο Κέλσος θεωρείται, κυρίως, εγκυκλοπαιδιστής και όχι ιατρός. Το έργο του *Περί*

88 Nutton, 2004 : 399.

89 Σκαλτσά, 2015 : 98.

90 Nutton, 2004 : 422.

ιατρικής (*De Medicina*) αναφέρει την κατάλληλη θεραπευτική αγωγή για διάφορες παθήσεις, βασισμένη σε φυτά και βότανα. Το έργο χωρίζεται σε τρία μέρη ανάλογα με τις θεραπείες και τις παθήσεις σε Διαιτητικό, Φαρμακευτικό και Χειρουργικό. Ενώ η φαρμακολογία του χωρίζεται ανάλογα με τις δόσεις των φαρμάκων που περιγράφονται⁹¹.

-Πλίνιος ο Πρεσβύτερος

Ο Πλίνιος συνιστά έναν από τους καλύτερους εγκυκλοπαιδιστές της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Το έργο του *Historia Naturalis* επικεντρώνεται σε θέματα βοτανικά, ζωολογικά, φαρμακολογικά και κληρονομικά. Το μεγαλύτερο μέρος αφορά φαρμακευτικά σκευάσματα από φυτικά, ζωικά και ορυκτά προϊόντα. Ωστόσο, το έργο έχει στοιχεία δεισιδαιμονίας και προκαταλήψεων⁹².

3.6. Ύστερη Ρωμαϊκή Περίοδος

Η Ιατρική στην ύστερη ρωμαϊκή αυτοκρατορία φέρει μια διαφορετική σφραγίδα, με νέες μορφές γνώσης και νέα ιδρύματα. Από τον 4ο αιώνα μ.Χ., η ρωμαϊκή αυτοκρατορία έχει αποκτήσει δεύτερη πρωτεύουσα, την Κωνσταντινούπολη και μια αναγνωρισμένη θρησκεία, τον Χριστιανισμό. Αυτή την περίοδο όλη η προηγούμενη κωδικοποιημένη γνώση στην ιατρική έχει αποκτήσει πρωτότυπη σκέψη⁹³.

Σημειώνονται σημαντικές αλλαγές που επηρεάζουν την ανάπτυξη της ιατρικής. Η πίστη σε δαίμονες, ψαλμούς, ξόρκια και μαγικά βότανα αντικαταστάθηκε από την λογική της φυσικής φιλοσοφίας. Αναπτύσσεται ιδιαίτερα ο Γαληνισμός με τον διαχωρισμό της θεωρίας από την πράξη. Οι ιατρικές συλλογές εξελίσσονται σε ένα είδος εγκυκλοπαίδειας. Συνιστούν κάτι παραπάνω από ευρετήρια του παρελθόντος, καθώς καινοτομούν ως προς την κομψή οργάνωση και την πρακτικότητα. Οι σημαντικότεροι Έλληνες συγγραφείς της Ύστερης Αρχαιότητας είναι ο Ορειβάσιος ο Περγαμηνός, ο Αέτιος από την Άμιδα και ο Παύλος ο Αιγινήτης. Τέλος, με τη νομιμοποίηση του Χριστιανισμού το χριστιανικό καθήκον για φροντίδα των αρρώστων και αυτών που είχαν ανάγκη εκφράστηκε με την ίδρυση μιας πρώιμης μορφής Νοσοκομειακού ιδρύματος.

91 Κριτσωτάκη, 2018 : 24.

92 Κριτσωτάκη, 2018 : 25.

93 Nutton, 2004 : 497.

Κεφάλαιο 4ο: Παπυρικά Ευρήματα

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα δοθούν κάποια παραδείγματα ιατρικών συνταγών, όπως αυτά σώζονται στα παπυρικά ευρήματα. Σώζεται ένας μεγάλος αριθμός ιατρικών συνταγών, που παραθέτουν ποικίλες θεραπείες για διαφόρων ειδών ασθένειες και παθήσεις, όπως δερματικές, οφθαλμικές και παθολογικές. Όμως, είναι αδύνατο να μελετήσουμε ολόκληρο το εύρος των σωζόμενων παπυρικών ιατρικών ευρημάτων στην παρούσα εργασία και έτσι θα επικεντρωθούμε σε κάποια παραδείγματα ιατρικών συνταγών από κάθε μια από τις κατηγορίες παθήσεων. Έτσι, θα μελετηθούν διάφορες εκδοχές παπυρικών συνταγών και διαφορετικά είδη φαρμάκων που προορίζονται για δερματικές παθήσεις, οφθαλμικές ασθένειες, καθώς και καταστάσεις πόνου. Στόχος σε αυτό το κεφάλαιο είναι να λάβουμε μια εικόνα της σύνθεσης των συνταγών και να κατανοήσουμε ότι βάση τους αποτελούσαν τα συστατικά τους. Η θεραπευτική αξία των συστατικών καθόριζε την θεραπευτική αξία όλης της συνταγής. Οι συνταγές είναι κατανεμημένες με χρονολογική σειρά. Θα μελετηθούν κατά κύριο λόγο συνταγές της ρωμαϊκής περιόδου, ωστόσο θα δοθούν κάποια παραδείγματα από την Πτολεμαϊκή περίοδο και την ύστερη ρωμαϊκή.

1. SB XIV 12074 (P.Mich. αρ. ευρ. 3243) (3ος αιώνας π.Χ., άγνωστη προέλευση)

κασίαν | κιννάμωμον | νάρδον | ζμύρναν (l. σμύρναν) | μέλι Κρητικόν | ἡ Θεαγγελικόν ὄσον | κ(οτύλαι) β κρόκο(ν)

Ο πάπυρος ανήκει στο σώμα παπύρων του Μίσιγκαν και αναφέρεται, επίσης, με τον τίτλο P.Mich. αρ. ευρ. 3243. Πρόκειται για μια ιατρική συνταγή της Πτολεμαϊκής περιόδου. Συγκεκριμένα, είναι μια λίστα με επτά συστατικά που φαίνεται να λειτουργεί ως ιατρική συνταγή. Το έγγραφο του παπύρου είναι διπλωμένο. Φαίνεται να διπλώθηκε πριν στεγνώσει το μελάνι, γεγονός πιθανότατα σκόπιμο. Το κείμενο παραθέτει μονάχα μια λίστα συστατικών, χωρίς αναφορά στις ποσότητες και τις οδηγίες χρήσης και παρασκευής. Επομένως, η συνταγή δομικά δεν θυμίζει τις κλασικές συνταγές, καθώς παραλείπονται όλα τα μέρη που θα περιμέναμε. Ωστόσο, αν σκεφτούμε το γεγονός ότι οι συνταγές κάλυπταν κατά κύριο λόγο πρακτικές ανάγκες τις καθημερινότητας, η παράθεση των απαραίτητων συστατικών σε μία λίστα φαντάζει εύλογη. Παραλείπονται, επίσης, τα ρήματα. Τα συστατικά αναφέρονται σε αιτιατική πτώση, κάτι το οποίο μας κάνει να υποθέσουμε ότι ο γραφέας ενδεχομένως να είχε στο μυαλό του κάποιο ρήμα, όπως *αγόρασε* είτε *ανάμειξε*, το οποίο παρέλειψε να αναφέρει.

Στην συνταγή δεν αναγράφεται καμία ένδειξη του θεραπευτικού σκοπού. Όμως,

πιθανότατα πρόκειται για οφθαλμική συνταγή, για κολλύριον, καθώς τα συστατικά αυτά χρησιμοποιούνται κατά κόρον στις οφθαλμικές σταγόνες. Η κασία, η κανέλα, ο νάρδος και η σμύρνα είναι συστατικά με ξηραντικές και στυπτικές θεραπευτικές ιδιότητες. Επομένως, πιθανότατα πρόκειται για κολλύριο με στυπτική δράση. Σημαντική είναι η αναφορά στο μέλι. Η αναφορά στο θεαγγελικόν μέλι, ίσως, σχετίζεται με τον Ζήνωνα και το αρχείο του. Η Θεαγγέλα αποτελούσε μια πόλη της Αρχαίας Αλικαρνασσού, και ο Ζήνων καταγόταν από μια πόλη της διπλανής ακτής, την Κάουνα. Επομένως, αν συνυπολογίσουμε το γεγονός ότι ο Ζήνωνας διατηρούσε επαφές με την πατρίδα του, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι ίσως υπάρχει κάποια σχέση ανάμεσα στο αρχείο του Ζήωνα και το συγκεκριμένο πάπυρο⁹⁴. Ωστόσο, δεν υπάρχει κάποια άλλη απόδειξη για να υποστηρίξουμε αυτήν την υπόθεση. Το μέλι θεωρούνταν ένα ιδιαίτερα μαλακτικό συστατικό, που προκαλούσε την παραγωγή υγρών. Στο έργο μας αναφέρεται το μέλι από την Κρήτη και την Θεαγγέλα. Ο Διοσκουρίδης αναφέρει ότι το καλύτερο ποιοτικό μέλι είναι το Αττικό. Ενώ εξίσου σημαντικό θεωρεί το μέλι από τα νησιά των Κυκλάδων και από την Σικελία (*μέλι πρωτεύει τὸ Ἀττικὸν καὶ τούτου τὸ Ὑμήττιον καλούμενον, εἴτα τὸ ἀπὸ τῶν Κυκλάδων νήσων καὶ τὸ ἀπὸ τῆς Σικελίας, Ὑβλαῖον καλούμενον*⁹⁵). Ενώ, αρκετά καλής ποιότητας θεωρείται το κυπριακό μέλι, καθώς και το μέλι από τη Θεαγγέλα, ἐξ'οὗ και η αναφορά στον πάπυρο μας⁹⁶. Τέλος, το περιεχόμενο του παπύρου θα μπορούσε ενδεχομένως να είναι θρησκευτικό, όμως λόγω της αναφοράς στο συστατικό του μελιού, πιθανότατα πρόκειται για ιατρικό πάπυρο, καθώς μπορούν να γίνουν παραλληλισμοί για την ιατρική χρήση του μελιού.

2. P.Ryl. III 531 (2ος - 3ος αιώνας π.Χ.)

Recto

col i

[μια |] |]προ |] . αν |] |]πων |]μεον |]ε επι |]φυλλα ο |

col ii

τὸ κάθαρσιν ποιεῖν μαράθου καρπὸν κρηθμοῦ φλοιὸν ἐν οἴνῳ δίδου πιεῖν | πρὸς τοὺς ἀπὸ τῶν
 ὑστέρων πνιγμοὺς ἐνυδρίδος τοὺς | νεφροὺς ξηράνας δίδον ὅσον τοῖς τρισὶν δακτύλοις λαβεῖν | ἐν
 οἴνῳ εὐώδει τοῦτο καὶ πρὸς τοὺς τῶν διδύμων πό|νου(ς) βοιθεῖ (1. βοηθεῖ) καὶ κλυστήριον ἔστιν
 ὑστέρων | ἄλλο ἐὰν μετὰ τοῦ πνίγεσθαι καὶ βήσσηι [σα]νδαράκης — | θείου ἀπύρου τὸ ἴσον
 ἀμύγδαλα π[έντ]ε ἢ δ ἀποκα|θάρας συμμείγνυε εἴτα ταῦτα [...]. τὴν ἐν οἴνῳ[ι] | εὐ [ώ]δει
 [. . . ιον [. .]απ[.] . . ον] [ἄ]λ[λ]ο [] . [.] . λλ . . τη[.]νο[.]τὰς ἐνυ[δρίδος?]

94 Hanson, 1972 : 162.

95 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς II, 82.

96 Hanson, 1972 : 165.

col iii

σμύρνης ἀννήσου τ[| τρίψας λεία δίδου ἐμ . [| ἡ ἐν ἐψήματος κυάθωι κ[| θερμόν τοῦτο | ἀτόκειον
κηκίδος καὶ ῥοὰς] τὰ . [| διὰ φύσεως τῶν κόκκων κ[| στυπτη]ρ`ί`ας) σχιστῆς ἔνες τοῦ π[| πάντα
ὔδατι ἀναδευόμενα | ηὶ τὰ καταμ[ή]νια κη . [| ὅσον [

Verso

col i

]τὰ ἄρθρα |] . . ρτοις ὄν |] . . σ[ω]ην |]ἀπούσης |] . . ες ὅτι ἴδιον |] . . δι' ὀθονίου |] . ἀν πάγη |]
|] . . δ |]ειαριμη |]ανο[|] . . [

col ii

εἰ δὲ μὴ κρομμύ(α) τοῦ | [. .] ἀπίου στοματικῆς) | κυπῆρου κεκαυμένης | σμύρνης | κρόκου |
σανδαράκης | στυπτηρίας σχιστῆς | [ἄ]λλο μύρτου τραυματικῆς | χαλκοῦ κεκαυμένου | λιβανωτοῦ |
[.] κτη . [] . ηρας

Συνιστά θραύσμα του 2ου ή 3ου αιώνα π.Χ. Αποτελεί τον δεύτερο πάπυρο Πτολεμαϊκής περιόδου που θα μελετήσουμε. Η γραφή είναι στενή και γωνιώδης, αλλά έχει το δικό της προσωπικό χαρακτήρα. Χρονολογείται στα τέλη του τρίτου αιώνα ή αρχές του δεύτερου. Σώζονται και οι δυο όψεις του παπύρου, όμως είναι αρκετά κατακερματισμένες, με αποτέλεσμα η μεταγραφή στις πρώτες στήλες να μην αποτυπώνεται πλήρως. Επιπλέον, το ύφος των συνταγών αυτών είναι ασυνήθιστο, με αποτέλεσμα να δυσκολεύει ακόμα περισσότερο την ερμηνεία τους. Δεν ακολουθείται η συνήθης δομή των συνταγών, ενώ σε μερικές δεν αναγράφεται καν τίτλος. Τέλος, δεν υπάρχουν σημεία στίξης. Παρόλα αυτά, θα σχολιαστούν οι πιο ευανάγνωστες και σημαντικές από τις συνταγές που αναγράφονται. Έτσι, θα ασχοληθούμε με την δεύτερη και τρίτη στήλη του recto και την δεύτερη στήλη του verso.

Ο πάπυρος περιέχει μια σειρά από υποτροπιάζουσες γυναικείες διαταραχές και συνταγές που στοχεύουν στην αντιμετώπιση γυναικολογικών θεμάτων. Παρουσιάζεται μια ιατρική τεχνική, που χαρακτηρίζεται ως *αρχαϊκή* και αντικατοπτρίζει την θεραπευτική μέθοδο και τη φαρμακολογική ουσία που βρίσκεται στα γραπτά του Corpus Hippocraticum⁹⁷. Πρόκειται για τα έργα του Ιπποκράτη και, κυρίως, για το *Περὶ Γυναικείων* και *Περὶ Γυναικείας Φύσεως*. Ας δούμε αναλυτικά τις συνταγές.

Η δεύτερη στήλη περιλαμβάνει ένα εξιχνιστικό φάρμακο (*κάθαρσιν*) και δυο εναλλακτικές θεραπείες για κρίση υστερικής ασφυξίας (*πρὸς τοὺς ἀπὸ τῶν ὑστέρων πνιγμοὺς*). Η

97 Andorlini, 2018 : 67.

πρώτη συνταγή αφορά σε ένα εξιχνιστικό φάρμακο, που χορηγείται στη τελευταία φάση του τοκετού. Η φάση αυτή χαρακτηρίζεται ως κάθαρση (*κάθαρσιν*) και συντελείται με μάραθο και φύλλα κρηθμού. Πρόκειται για καθαρτικά φάρμακα που σε συνδυασμό με το κρασί αποκτούν στυπτική δράση. Ο Ιπποκράτης, στο *Περὶ Γυναικείων*⁹⁸, συστήνει για την υστερική ασφυξία: *φλοιὸν μαράθου καὶ κρήθμον ἐν ὕδατι δοῦναι πειν*. Αναφέρει το νερό ως έκδοχο και όχι το κρασί όπως η εν λόγω συνταγή· ωστόσο, η γενικότερη σύνθεση της συνταγής είναι πολύ κοντά σε αυτή του Ιπποκράτη. Έπειτα, η δεύτερη αφορά την θεραπεία ασφυξίας με κύριο συστατικό τα νεφρά ενυδρίδων. Είναι, επίσης, αποτελεσματική για τους πόνους των όρχεων και ως μητρικό κλύσμα. Η ενυδρίς αποτελούσε ένα ισχυρό ζωικό φάρμακο με καθαρτική δράση και η προσθήκη του κρασιού στην συνταγή συντελούσε, επίσης, στην στυπτικότητα. Η φράση *οἶνωι εὐώδει* θυμίζει το *Περὶ Γυναικείων* του Ιπποκράτη, που αναφέρεται η ίδια φράση⁹⁹. Η συνταγή φαίνεται να έχει αντληθεί από το έργο του Ιπποκράτη. Ο Ιπποκράτης αναφέρει: *Ὅταν δὲ πνίγωσι καὶ ὁμοῦ βήσση, σανδαράχης ὅσον ὀβολὸν καὶ θείου ἀπύρου ἴσον καὶ ἀμύγδαλα πικρὰ καθήραντα ξυμμίσειν τρία ἢ τέσσαρα, καὶ διδόναι ἐν οἶνῳ εὐώδει*¹⁰⁰. Παρόμοια φράση αναφέρεται και στην συνταγή μας με κύρια συστατικά το αρσενικό, το θείο και τα αμύγδαλα σε περίπτωση πνιγμού και βήχα. Φαίνεται ότι οι συνταγές μας είναι πολύ κοντά στο Ιπποκρατικό έργο. Δεν ξέρουμε όμως με βεβαιότητα σε τι βαθμό έχει αντλήσει ο συγγραφέας της συνταγής μας από αυτό ή αν πρόκειται για αντιγραφή.

Στην τρίτη στήλη αναφέρεται μία συνταγή με κύρια συστατικά το μύρο και τον άνηθο. Συστατικά με στυπτική και αντιφλεγμονώδη δράση. Η συνταγή δεν έχει τίτλο, επομένως δεν γνωρίζουμε σε ποια ασθένεια μπορεί να αναφέρεται. Όμως, η φράση *ἐν ἐψήματος παραπέμπει* στο ἔψημα. Ο Ιπποκράτης αναφέρει ότι ἔψημα αποτελεί οτιδήποτε το βραστό, που θερμαίνει το κρασί και υγραίνει το φαγητό: *Ἐψημα θερμαίνει καὶ ὑγραίνει καὶ ὑπάγει, θερμαίνει μὲν ὅτι οἰνώδες, ὑγραίνει δὲ ὅτι τροφίμον, ὑπάγει δὲ ὅτι γλυκὺ καὶ προσκαθεψημένον ἐστίν*¹⁰¹. Έτσι, ίσως πρόκειται για κάποιο αντίδοτο κατά του βήχα ή κάποιο βρασμένο σιρόπι που δρα καταπραυντικά. Έπειτα, η επόμενη συνταγή συνταγογραφεί το *ἀτόκειον*. Πρόκειται για ένα φάρμακο αντισύλληψης. Δεν μπορεί να οριστεί η φαρμακολογική ουσία με ακρίβεια αλλά γνωρίζουμε ότι συνιστά μέσο αντισύλληψης. Η λέξη *ἀτόκειον* είναι άπαξ λεγόμενον. Παρουσιάζεται ως ιατρικό φάρμακο μόνο στον συγκεκριμένο πάπυρο. Η φράση καταγράφεται στο *Liddell & Scott*, αλλά αναφέρεται σε νομικά συμφραζόμενα, στο πλαίσιο ενός όρκου που πρέπει να δώσουν οι μοναχοί ενός ναού¹⁰² (*μὴ φίλτρον, μὴ φθορεῖον, μὴ [ἀτ]όκειον, μ[ὴ] ἀρπαγμόν, μὴ] φόνον μήτε αὐτοὺς ἐπιτελεῖν μήτε [ἐτέρῳ*

98 *Περὶ Γυναικείων*, 201.

99 *Περὶ Γυναικείων*, 80.

100 *Περὶ Γυναικείων*, 200.

101 *Περὶ Διαίτης* 2,52.

102 Andorlini, 2018 : 67.

συμβουλεύει: μηδὲ συνιστορεῖν.) Η στυπτηρία ως συστατικό αναφέρεται και στον Ιπποκράτη, στο *Περὶ γυναικείας φύσεως*¹⁰³.

Η πίσω όψη του θραύσματος είναι αρκετά αποσπασματική με αποτέλεσμα η πρώτη στήλη να μην επιδέχεται ερμηνείας. Η δεύτερη στήλη περιλαμβάνει μια συνταγή που δεν γνωρίζουμε σε τι μπορεί να αναφέρεται. Η μόνη πληροφορία που έχουμε είναι ότι κάνει καλό στο στόμα. Η φράση *εἰ δε μὴ κρομμύ(α)* παραπέμπει στη χρήση του κρεμμυδιού. Δεν γνωρίζουμε λεπτομερώς τις θεραπευτικές του ιδιότητες αλλά αναγνωρίζεται θεραπευτικά και από τον Ιπποκράτη, σε συνταγές με καθαρτική δράση (*Προσθετὰ, ἥν μὴ τὰ κατάποτα καθαίρη· λινόζωστιν, σμύρναν, λευκόιον, κρόμμυον ὡς δριμύτατον, καὶ μελάνθιον, καὶ τὸ ἡδύοσμον, ἥν ὑποφέρη, ξυμμίξας, προστίθει*¹⁰⁴). Επομένως, η συνταγή μας αφορά καθαρτική θεραπεία για στοματική χρήση· ίσως αφορά ουλίτιδα ή φλεγμονές.

3. P.Oxy. VIII 1088 (1ος αιώνας μ.Χ., Οξύρυγχος)

Col i

Τὸ μήλινον κολλ(ύριον) πρὸς ῥεῦμα | καὶ ἐλκώματα καὶ πληγὰς | καὶ αἱμάλωπας· | καδμήας (δραχμαὶ) δ, ψιμιθίου (δραχμαὶ) η, | ἀμύλου (δραχμαὶ) δ, λίθου σχι(στοῦ) πεπλ(υμένου) (δραχμὴ) α, | κρόκου (δραχμὴ) α, ὀπίου (τριώβολον), κόμμε(ως) (δραχμαὶ) δ, | ὕδωρ. | ἀρεστῇ πρὸς λεπτὰ ῥεύματα | καὶ ἐλκώματα· | ἀμύλου (δραχμαὶ) η, στίμεως (δραχμαὶ) β, | ὀπίου (τριώβολον), λεπίδος (τριώβολον), | ψιμιθίου (δραχμαὶ) β, κόμμε(ως) (δραχμαὶ) β, | ὕδωρ. | λεπρική· {ᾱ} κανθαρίδ(ων) (δραχμὴ) α, ἄμι, | εὐζώμου σπέρμα(τος), παραίθου, | μελανθίου, σινάπε(ως), καρδάμου, | πίσης ὑγρᾶς. χρωὶ τοῖς | τόποις. | ἴσχαιμον· χαλκίτιδει λήα χρωὶ | καὶ εὐθέως ἐπιστήσει. | αἶμα ἀπὸ μυκτῆρων στήσαι· μάνναν | φύρασον χυλῶι πράσῳι καὶ ἐνάλιπον | τὸν χυλὸν ἔνδοθεν.

Col ii

πταρνικόν· ἐλλεβόρου λευκοῦ | προσφατώτερον τρίψας ἐμφύσα{ς} | εἰς τοὺς μυκτῆρας, ἢ στρουθήῳι | ὡσαύτως ἢ καστορήῳ ὡσαύτως. | πρὸς ὀζαίνας· ἀρσενικὸν τρίψον | λῆον, ὕπτιον κατακλίνας τὸν ἄν|θρωπον θεράπευε, ἢ ἐλλεβόρῳι | μέλανε ὡσαύτως χρῆσον. | πρὸς πυλῦπους τοὺς ἐν μυκτῆρεσ|σιν γεινομένους· ἀφροῦ νίτρου ὀπτοῦ (τριώβολον), | κυμίνου (δραχμὴ), ἴρεως (δραχμὴ)· τρεῖψας ἐμφύσ<ησ>ον | εἰς τοὺς μυκτῆρας, ἐὰν δὲ ξηρότεροι | ὧσι συκηίου τὸν φλοιὸν ξηρὸν τρίψας | λῆον ἐμφύσα. | πρὸς τοὺς τεταρταίους· ὀποῦ σιλφίου (ὀβολός), | ζμύρνη(ς) (ὀβολός). ἄλλο ψώμισ(μα) κωνήο(υ) (δραχμαὶ) γ, ὕοσκυάμο(υ) | (δραχμαὶ) γ, | ὀπίου (δραχμαὶ) β,

103 *Περὶ γυναικείας φύσεως*, 97.

104 *Περὶ γυναικείων*, 74.

καστορήου (δραχμή) α, ἔλλεβόρου μέ(λανος) (δραχμή) α, | λῆα ποιήσας καὶ χωρὶς ἕκαστον ἀναπλά|
 σας μεθ' ὕδατος κολλύρια πόει ἡλίκον | Αἰγύπ(τιον) κύαμον, εἶτα{ν} ἐν τῇ σκιᾷ ξηρά|νας ταῦτα
 νήστηι δίδου πεῖν τρίψας ἐν γλυ|κέωι ἱμικοτυλίωι, προλούσας πρὸ τῆς λήμ|ψεω(ς) ὀρών β καὶ
 φακὸν πρὸς τοὺς πόδας | προτιθεῖς, καὶ σκεπάζειν ἱματίοις.

Col iii

πότημα πρὸς ἡπ[α]τικ[ο]ύς· | ἀκόρου (δραχμή), πανάκους (ὀβολός), νάρδου (ὀβολός), | δαύκου{ς}
 (δραχμαὶ β). βρα[δέως | πινέτωι μετὰ γλυκέως ἢ μέλιτο[ς. | ἄλλο· πανάκους (δραχμαὶ) β, ἀκάρους
 (δραχμαὶ) β, | δαύκου{ς} (δραχμή), νάρδου (ὀβολός)· μετὰ | γλυκέως καὶ μέλιτος καὶ | στροβίλων
 κ<εκ>[ρ]αμένων δὸς πεῖν. | ἄλλο ἐνεργές ἱκανῶς· κιννάμο(υ) [. . . , | ζμύρνης (δραχμαὶ) ι, νάρδου
 (δραχμαὶ) ς, σε<σέ>λε[ως | Αἰθιοπικοῦ (δραχμαὶ) ς· μετ' ὧ{ω}οῦ λεά|νας | χωρὶς ἕκα[σ]τον καὶ
 κενταυρεῖ[ου | χυλῶι ἀναπλάσα[ς] ἡλίκον Αἰ[γύπ(τιον) κύαμου | δ[ί]δου πεῖν ἐν μελικρ[ά]τῳ
 θερμῳι. | πότημα ὕδρωπικῶν· ὀρεοσ{ς}ελίνο(υ) . [. . . , | μυρσίνη(ς) (δραχμαὶ) η, καρύων πικρῶ(ν)
 (δραχμαὶ) δ, | δαύκου σπέρμα(τος) (δραχμαὶ) ς. | ὑπνωτικὸν πότημα· ὕοσκ[υάμου] . . . , | ἀννήσου
 (δραχμή) α, ὀπίου (τριώβολον)· μείξ[ας] δός. | Κατασπασμικός· ἄβρυάνου (δραχμή) α, λ[. . . |
 <χρ(ηστὸς)>· λιαθέων . . . () εντο() (δραχμαὶ) δ.[

Πρόκειται για το verso ενός παπύρου του 1ου αιώνα μ.Χ. Το θραύσμα σώζει μια ποικιλία ιατρικών συνταγών με τις οποίες θα ασχοληθούμε λεπτομερώς στη συνέχεια. Η γραφή είναι μεγαλογράμματη καμπυλόσχημη, γραμμένη ενάντια στις ίνες του παπύρου. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός ότι σώζεται και το recto του παπύρου, γεγονός ασυνήθιστο για τις ιατρικές συνταγές. Ωστόσο, δεν σώζεται ιατρική συνταγή στην πίσω όψη αλλά ένα σχόλιο του 1ου αιώνα π.Χ από το δεύτερο βιβλίο της Ιλιάδας¹⁰⁵.

Απο τις συνταγές που θα ασχοληθούμε σώζονται τρεις ολόκληρες στήλες και κάποια ίχνη από μια τέταρτη. Συνολικά μας σώζονται δεκαπέντε ιατρικές συνταγές από δύο έως δέκα αράδες η κάθε μια. Σε μερικές περιπτώσεις το ίδιο φάρμακο συνταγογραφείται για παραπάνω από μία ασθένειες¹⁰⁶. Η πρώτη στήλη παραθέτει θεραπείες για πληγές, οιδήματα, λέπρα και ένα στυπτικό κολλύριο αιμοστατικό. Η πρώτη συνταγή πρόκειται για αντιμετώπιση πληγών και οιδημάτων (*Τὸ μῆλινον κολλ(ύριον) πρὸς ῥεύμα / καὶ ἐλκώματα καὶ πληγὰς / καὶ αἰμάλωπας*). Πρόκειται για ένα κολλύριο με κιτρινωπό χρώμα, όπως δηλώνει ο τίτλος της συνταγής (*μῆλινον*). Τα βασικά συστατικά της θεραπείας: καδμεία, ψιμύθιον, άμυλο, σχιστός λίθος, κρόκος, όπιον και κόμμι αποτελούν κατά κύριο λόγο στυπτικά και επουλωτικά συστατικά που χρησιμοποιούνταν

105 Lunden, 2004 : 119.

106 Lunden, 2004 : 121.

συχνά στα δερματικά καταπλάσματα. Ως έκδοχο της συνταγής χρησιμοποιείται το νερό, ένα σύνηθες έκδοχο στοιχείο. Δεν αναφέρονται οι οδηγίες προετοιμασίας της θεραπείας παρά μόνο τα συστατικά και οι ποσότητες τους. Έτσι, εκτός από τον τίτλο και τα συστατικά παραλείπονται όλα τα υπόλοιπα δομικά μέρη μιας συνταγής. Οι ποσότητες αναφέρονται σε δραχμές και οβολούς. Η δεύτερη συνταγή για πληγές και έλκη (*ἀρεστὴ πρὸς λεπτὰ ρεύματα / καὶ ἐλκώματα*) περιλαμβάνει άμυλο, στίμι, όπιον, λέπιδα, ψιμύθιον και κόμμι και ως έκδοχο το νερό. Όπως, αναφέραμε προηγουμένως πρόκειται για στυπτικά φάρμακα που χρησιμοποιούνται συχνά κατά των ελκών και των δερματικών παθήσεων. Και σε αυτή την συνταγή αναφέρονται μονό τα συστατικά με τις ποσότητες τους και παραλείπονται οι οδηγίες παρασκευής. Επομένως, ακόμα μια ελλιπής δομή. Η τρίτη συνταγή για την λέπρα (*λεπρική*) συνταγογραφεί για τοπική χρήση κανθαρίδες, άμι, εύζωμον, μελάνθιο, σινάπι, κάρδαμο και υγρή πίσσα. Πρόκειται για συστατικά κατάλληλα για λέπρα, καθώς έχουν αντισηπτική δράση και είναι συνήθη για τέτοιου είδους θεραπείες. Η συνταγή αυτή αναφέρει τον τρόπο χρήσης της συνταγής, δηλώνοντας ότι προορίζεται για τοπική χρήση (*χρῶι τοῖς τόποις*). Τέλος, η συνταγή για αιμοστατικό κολλύριο (*ἰσχαιμον*) συνιστά θρυμματισμένο χαλκό και για να σταματήσει η ρινική αιμορραγία (*αἷμα ἀπὸ μυκτῆρων στήσαι*) και λιβάνι με χυμό κρεμμυδιού, ένα αποτελεσματικό αιμοστατικό φάρμακο. Η συνταγή αυτή δομεΐται με τον αναμενόμενο τρόπο· αναφέρεται τίτλος, συστατικά και λεπτομερείς οδηγίες προετοιμασίας και χρήσης. Είναι η μόνη απο τις συνταγές αυτής της στήλης που μας σώζεται ολοκληρωμένη.

Στη δεύτερη στήλη παρουσιάζονται θεραπείες για τεταρταίο πυρετό (*πρὸς τοὺς τεταρταίους*), ρινικούς πολύποδες (*πρὸς πυλύπους τοὺς ἐν μυκτῆρεσ/σιν*), ρινίτιδα (*πρὸς ὀζαΐνας*) καθώς και ένα φάρμακο που προκαλεί φτέρνισμα (*πταρνικόν*). Η συνταγή για φάρμακο που προκαλεί φτέρνισμα περιλαμβάνει φρέσκο λευκό ελλέβορο· αποτελεί φάρμακο που χρησιμοποιούνταν συχνά σε ρινικά καταπλάσματα και είναι αποτελεσματικό για τα ρουθούνια. Συνιστά να τον φυσήξεις στο ρουθούνι ή να το βάλεις με σαπουνόχαρτο. Είτε εναλλακτικά καστόριο με παρόμοιο τρόπο χρήσης, το οποίο επίσης συνιστά ρινικό φάρμακο. Η συνταγή για ρινίτιδα συνταγογραφεί αρσενικό ή εναλλακτικά μαύρο ελλέβορο. Δυο φάρμακα με επουλωτική δράση. Έπειτα, δίνονται οδηγίες χρήσεις : ο ασθενείς να καθίσει σε ύπτια θέση και τα συστατικά να τριφτούν στην πλάτη. Έπειτα η συνταγή για ρινικούς πολύποδες συνταγογραφεί ψημένη σόδα, κύμινο και ρίζα ίριδας. Τα στυπτικά αυτά συστατικά πρέπει αφού τριφτούν να εμφυσηθούν στα ρουθούνια. Αν, όμως, πρόκειται για ξηρή πληγή συνιστά να φυσήξουν ξηρό φλοιό σύκου, καθώς πρόκειται για φάρμακο με έντονη στυπτική δράση. Τέλος, η συνταγή για τεταρταίο πυρετό συνταγογραφεί χυμό σιλφίου και μύρο. Συνίσταται εναλλακτική θεραπεία με κώνιο, όπιο, καστόριο και μαύρο ελλέβορο· συστατικά με αποτελεσματική αντιπυρετική δράση. Στη συνέχεια, δίνονται οδηγίες παρασκευής και χορήγησης της θεραπείας. Έτσι, συνίσταται αφού τριφτούν και

ανακατεντούν με νερό να δημιουργηθούν σε μορφή κολλυρίων μαζί με Αιγυπτιακό κύαμο έπειτα να αποξηρανθούν. Στη συνέχεια, να τριφτούν με γλυκό κρασί και να τοποθετηθούν στον ασθενή, ενώ έχει λουστεί δυο ώρες πριν. Οι οδηγίες της συνταγής είναι αρκετά αναλυτικές, κάτι που δεν συνηθίζεται στα συνταγολόγια, στα οποία συνήθως παραλείπονται τα μέρη των οδηγιών. Οι συνταγές αυτής της στήλης είναι πιο ολοκληρωμένες· περιλαμβάνουν όλα τα δομικά τμήματα που συνήθως, έχει μια ιατρική συνταγή.

Στην τρίτη και τελευταία σωζόμενη στήλη, παρατίθενται φάρμακα για ηπατική νόσο, για υδρωπικία, για αϋπνία και μία αποσπασματική συνταγή για αντισπασμωδικό φάρμακο. Για την ηπατική νόσο συνίσταται άκορον, πάνακες, νάρδος και δαύκος· αποτελούν συστατικά που χρησιμοποιούνται συχνά και είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικά για το ήπαρ. Συνταγογραφείται να καταναλωθούν με γλυκό κρασί ή μέλι. Εναλλακτικά δίνεται άλλη θεραπεία για ηπατοπαθείς με πάνανες, άκορον, δαύκο και νάρδο· να καταναλωθούν ανακατεμένα με γλυκό κρασί, μέλι και κουκουνάρια. Έπειτα, δίνεται ακόμα μια συνταγή για το ήπαρ, αρκετά αποτελεσματική. Ως κύρια συστατικά περιέχει κανέλα, μύρο, νάρδο, και αιθιοπικό σέσελι· ανακατεμένα με αυγό, χυμό κενταυρίου και Αιγυπτιακό κύαμο. Αφού ανακατεντούν με μέλι να καταναλωθούν ζεσταμένα. Παρατηρούμε, ότι και σε αυτή την συνταγή δίνονται αναλυτικές οδηγίες παρασκευής και χρήσης. Για την υδρωπικία συνταγογραφείται βουνίσιος μαϊντανός, μυρτιά, πικραμύγδαλο και σπόρος δαύκου. Αποτελούν συστατικά αποτελεσματικά για την υδρωπικία διότι έχουν διουρητική δράση. Σε αυτή την συνταγή πέραν του τίτλου και των συστατικών δεν δίνονται περαιτέρω πληροφορίες. Έπειτα, για την αϋπνία συνταγογραφείται υπνωτικό φάρμακο με υοσκύαμο, άνηθο και όπιο. Αφού ανακατενθούν να καταναλωθούν. Τέλος, δίνεται μία θεραπεία κατά των σπασμών. Το μόνο συστατικό που συνταγογραφείται είναι ο αβρύανος. Δεν δίνονται περαιτέρω πληροφορίες, καθώς το κείμενο μας είναι αποσπασματικό και δεν σώζει ολόκληρη την συνταγή. Παρατηρούμε ότι σε αυτή την στήλη παρουσιάζονται διαφορετικές συνταγές για τον ίδιο θεραπευτικό σκοπό. Οι εναλλακτικές παρουσιάζεται με έναν τρόπο, συνήθη για τις ιατρικές συνταγές, με την προσθήκη του όρου *άλλο* μπροστά από την εναλλακτική θεραπεία.

Συμπεραίνουμε, ότι ο πάπυρος αυτός αποτελεί ένα χαρακτηριστικό και ιδιαίτερα ενδιαφέρον παράδειγμα του πως συνθέτονταν συνήθως οι ιατρικές συνταγές. Οι περισσότερες από όσες μελετήσαμε παρουσίαζαν τον κανόνα της πλήρους δομής, ενώ σε άλλες παραλείπονταν κάποια δομικά τμήματα. Επιπλέον, παρατηρήσαμε και την χρήση του όρου *άλλο* όταν επρόκειτο για εναλλακτική θεραπεία. Τέλος, σε όλες τις συνταγές οι ποσότητες των συνταγών αναφέρονται σε δραχμές και οβολούς.

4. P. Oxy. LIV 3724 (1ος αιώνας μ.Χ., Οξύρυγχος)

Ἀρτηριακῆς σκευῆ. | κρόκου (τριώβολον) | τραγ[ν]κάνθη (δραχμή) α | στροβελίων (Ι. στροβιλίων) (δραχμή) α | ῥ[ω]δὸν ἔν | μελιτίο[ν]υ (τετρώβολον (ἥμισυ)).

Πρόκειται για μία συνταγή που γράφτηκε σε κενό, μεσοκολωνιακό χώρο ενός παπύρου περιείχε συλλογή από επιγράμματα. Οι έξι γραμμές της συνταγής σώζονται πλήρως. Η συνταγή φέρει τον τίτλο *Ἀρτηριακῆς σκευῆ*. Τίτλος που μαρτυρεί ότι πρόκειται μια ειδική κατηγορία καταπλάσματος, τα λεγόμενα τα *αρτηριακά φάρμακα*. Ο όρος *ἀρτηριακῆς*, δηλώνει την κατηγορία φαρμάκων που προορίζονται για θεραπεία λοιμώξεων του αναπνευστικού, δηλαδή για βήχα ή απώλεια φωνής¹⁰⁷. Ο όρος *σκευῆ*, δηλώνει ότι πρόκειται για σκεύασμα ή σκευασία, δηλαδή αντίδοτο. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα αντίδοτο βήχα. Επιπλέον, ο Γαληνός αναφέρεται σε αυτή την κατηγορία φαρμάκου, ως ειδικά για ερεθισμένο λαιμό, απώλεια φωνής και άλλες σχετικές ασθένειες: *ἀρτηριακὴ πρὸς τραχυσμὸν βρόγχων καὶ φωνῶν ἀποκοπὴν καὶ ἀναφορικὸν*¹⁰⁸.

Κύρια συστατικά μιας αρτηριακής θεραπείας αποτελούν το σαφράν, η τραγακάνθη και το κουκουνάρι. Η συνταγή μας αποτελείται από πέντε συστατικά. Εκτός από τα τρία βασικά στοιχεία, συνταγογραφούνται το αυγό και το μέλι ως έκδοχο. Πρόκειται για συστατικά με μαλακτική και, κυρίως, καταπραϋντική δράση. Ειδικά το μέλι ήταν σύνηθες σε αντίδοτα κατά του ερεθισμένου λαιμού, είτε ως συστατικό είτε ως έκδοχο. Ο Γαληνός αναφέρει τέσσερα από τα πέντε συστατικά: αναφέρει το σαφράν, τη τραγακάνθη, το κουκουνάρι και το μέλι: *ἄλλη ὑπογλωσσὶς Διοσκορίδου. κρόκου, cmύρνης, τραγακάνθης, γλυκυρρίζης χυλοῦ ἀνὰ α'. στρόβιλα κεκαυμένα ἀριθμῶ ξ'. ἀμύγδαλα καθαρὰ ἰσάριθμα, μέλιτι ἐφθῶ ἀναλάμβανε, ἢ δόσις καρύου Ποντικοῦ τὸ μέγεθος ὥστε ὑπὸ τὴν γλῶτταν κατέχειν*¹⁰⁹.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η συνταγή μας διασώζει μια ειδική κατηγορία φαρμάκων, αυτή των *ἀρτηριακῶν σκευῶν* έχει τον θεραπευτικό σκοπό και τα συστατικά, που συνήθως, έχουν τέτοιου είδους συνταγές. Αποτελεί μια μικρή συνταγή, αλλά ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα. Οι ποσότητες των συστατικών της συνταγής αριθμούνται σε δραχμές και οβολούς.

5. P.Flor. II 117 (1ος αιώνας μ.Χ., άγνωστη προέλευση)

]φομενη π[|]αι δὲ ἡ θερα[πευόμενη ? |]ινας μὲν εἶ[ναι | τ]ρίχας τὸν τρόπ[ον |]τοὺς ἀπτέρου[ς | χ]ύτραν καῦσον[| σουσί]νω τε μύρω τὴν[|]σας ξυρήσα[| τὴ]ν θεραπευομ[ένην | ἐ]πιμελῶς τ[

107 Andorlini, 2018 : 114.

108 Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους XIII,31,6.

109 Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη XIII,51,3-7.

Πρόκειται πιθανότατα για έναν ιατρικό πάπυρο. Είναι αρκετά αποσπασματικός, οπότε δεν είμαστε σίγουροι για το περιεχόμενο του. Αποτελεί μια ιδιάζουσα περίπτωση συνταγής, καθώς δεν έχει τη συνήθη εικόνα και σύνθεση που θα περιμέναμε από μια συνταγή. Δεν υπάρχει τίτλος, ούτε θεραπευτικός σκοπός, ούτε αναφέρονται κάποια συστατικά. Ωστόσο, είναι αρκετά ενδιαφέρον να μελετήσουμε μια διαφορετική περίπτωση ιατρικής συνταγής.

Ως προς το περιεχόμενο της η συνταγή είναι αρκετά αμφιλεγόμενη. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι ο πάπυρος αναφέρεται σε κάποια γυναικολογική ασθένεια. Και δίνεται η θεραπεία. Θεωρώ, όμως, ότι είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι ίσως πρόκειται για κάποια θεραπεία των μαλλιών, λόγω του όρου *τρίχας τὸν τρόπον*. Συνταγογραφείται σουσίνο μύρο, το οποίο αν θερμανθεί σε χύτρα συνιστά την κατάλληλη θεραπεία. Το μύρο αυτό ή αλλιώς λείρινον, όπως το χαρακτηρίζει ο Διοσκουρίδης, είναι μια δρόγα με μαλακτική και ξηραντική δράση. Εδώ φαίνεται να δρα με αυτή την λειτουργία για την αποκατάσταση των μαλλιών. Έτσι, θα μπορούσε να θεωρείται ένα αντίδοτο για το τριχωτό της κεφαλής. Ίσως για τριχόπτωση, είτε λόγω της μαλακτικής θεραπείας του συστατικού της για κάποια φλεγμονή της κεφαλής.

6. P.Heid. αρ. ευρ. G 1467 (1ο - 2ο αιώνας μ.Χ., άγνωστη προέλευση)

Col I

[...].ων[.][.][.] | ἄσβέστου προσφάτου.. | πάντα κατ' ἰδίαν λεάνας' | ὁμόσε μείζας χρῶ. | πρὸς ἥλους | γύψου (δραχμὴ) α | ῥητείνης τερ[μι]γθ(ίνης) (δραχμὴ) [.] | [ξ]ηρὸν ἐπουλωῦν χρ[- - -] | ἐξοῦ (δραχμὴ) α λεπίδος (δραχμὴ) α | [σχι]στῆς (δραχμὴ).[- - -] | [- - -]μ[- - -]

Σώζονται δυο στήλες κειμένου στο verso του παπύρου, από τις οποίες η πρώτη σώζεται πλήρως και από τη δεύτερη σώζονται μόνο ελάχιστα γράμματα. Συνολικά διασώζει τέσσερις συνταγές. Εμείς θα ασχοληθούμε μόνο με την πρώτη στήλη και τις τρεις συνταγές που περιέχει, καθώς η δεύτερη είναι αρκετά αποσπασματική. Οι συνταγές περιέχουν αρκετά μεταλλικά στοιχεία, επομένως, πιθανότατα αφορούν αντίδοτα για εξωτερικά τραύματα του δέρματος¹¹⁰. Πιθανότατα αποτελούν συνταγές με σκοπό την επούλωση πληγών. Υπάρχουν πολλές γνωστές συλλογές συνταγών για επούλωση πληγών από γνωστούς ιατρούς, ωστόσο οι συνταγές του πάπυρου μας είναι άγνωστης πατρότητας.

Η πρώτη συνταγή αναφέρεται πιθανότατα στη παρασκευή σκόνης για εξωτερική χρήση, γιατί δεν περιέχει διαλύτες όπως νερό ή λάδι. Βασικό συστατικό της είναι το οξείδιο του ασβεστίου,

110 Reiter, 2004 : 11.

δηλαδή ο ασβέστης που έχει καεί αλλά δεν έχει σβηστεί. Ο ασβέστης αποτελεί ένα ισχυρό φάρμακο θερμαντική δράση, που συνήθως χρησιμοποιείται σε δερματικές παθήσεις. Επομένως, πιθανότατα ο πάπυρος μας να παραθέτει δερματική συνταγή. Δεν δίνονται άλλα συστατικά, παρά μόνο οδηγίες παρασκευής και χρήσης.

Η δεύτερη συνταγή αναφέρεται σε αντίδοτο για δερματική χρήση. Η φράση *πρὸς ἥλους* αναφέρεται στους σκληρούς ιστούς του δέρματος. Βασικά συστατικά συνιστούν ο γύψος και η ρητίνη τερμινθίνη. Ο γύψος δημιουργεί ουλές στις πληγές, ενώ η ρητίνη χρησιμοποιείται σε μορφή επάλειψης, κυρίως, για κάλους και κονδυλώματα του δέρματος¹¹¹. Ο Γαληνός ονομάζει *ἥλους*, το φάρμακο που είναι κατάλληλο για την αντιμετώπιση των κάλων στα χέρια και στα πόδια: *ποιεῖ καὶ πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν ποδῶν καὶ χειρῶν τυλοειδεῖς ἐπαναστάσεις, ἃς ἥλους καλοῦμεν*¹¹²). Επομένως, η θεραπεία αφορά αντίδοτο για κάλους ή σκληρούς ιστούς. Ο θεραπευτικός σκοπός της συνταγής δίνεται στον τίτλο, εκτός αυτού η συνταγή δεν μας δίνει καμία επιπλέον πληροφορία. Δίνονται τα δυο βασικά συστατικά με τις ποσότητες τους αλλά παραλείπονται οι οδηγίες παρασκευής και χρήσης. Έτσι, η δομή είναι και σε αυτή την συνταγή ελλιπής.

Η τρίτη συνταγή αποτελεί και αυτή ένα δερματικό αντίδοτο. Φέρει τον τίτλο *[ξ]ηρὸν ἐπουλοῦν*. Πρόκειται πιθανότατα για επουλωτικό αντίδοτο του ξηρού δέρματος. Στον Γαληνό αυτά του είδους τα αντίδοτα αναφέρονται ως *ἐπουλοῦν ξηρὸν* και ως *ξηρὸν σάρκας ἐπουλοῦν*¹¹³. δηλαδή έχουν την ιδιότητα να επουλώνουν την ξηροδερμία. Βασικά συστατικά της συνταγής είναι η βιολέτα, οι φλούδες χαλκού και η σχιστή, πιθανότατα στυπτηρία. Πρόκειται για στοιχεία με στυπτική δράση· οι φλούδες χαλκού συμβάλουν στην δημιουργία ουλών, ενώ η βιολέτα συμβάλει στην επούλωση ελκών και μειώνει τα σημάδια. Ούτε αυτή η συνταγή δίνει λεπτομερείς πληροφορίες. Δίνονται μόνο τα συστατικά και ο τίτλος. Τα υπόλοιπα δομικά μέρη παραλείπονται.

7. P.Ryl. I 29a (2ος αιώνας μ.Χ., άγνωστη προέλευση)

Recto

[ὕ]πνοποιεῖ καὶ π[| πεπ]έρεος, καδμίας [| συ]κάμινον καὶ λεά[ν]ας χρῶ [.] . [| (?) ἀμ]μων(ιακοῦ) ι, πεπέρεος [λ]ευκοῦ ε[|] . οκουν. ἄλλο· σηπέας ὁσ[τράκου | [λ]ευκοῦ (δραχμαὶ) γ. . [| π]ερὶ τῶν ἐφ' ἑαυτὸ ἔχρη το χ. |]αμου, μέλιτος α, καπν[ίου (?) |]ν το [στ]έαρ ἐχίδνης ατη . [|]ή χαμαιλέοντος χολῇ . - [|]λλα[.]ον ἴσα. | μέλιτος Ἀττικοῦ παλαιοῦ κυαθο[| σκαμμ]ωνέας βοτάνης δακ[ρυδίων |] . ἐλαίου παλαιοῦ κύαθ[ο |] . μαινα εἶτα αμ . [| ἀμμωνιακοῦ Κυ]ρηναϊκοῦ (δραχμὴ) α, με . [|]νιν[.] . τρ[οφή] καὶ [|]ησον. πρὸς τὰς ἐν στό[ματι]ρας οἴνωι παλαιῶι εὐῶδει κ[ο]τ(υλ) | γλυ]κυτάτον δ[ια]κλυσάμενος |] . οἱς προ . . μισάμενος |]ασας διακλύζου. Πρὸς

111 Reiter, 2004 : 15.

112 Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη XIII, 537,17-18.

113 Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη XIII, 840,18.

| στ]αφίς ἀγρία, πίπερ λευ[κό]ν, |] ὁδον[τό]τριμμα | κυά]μους Α[ῖ]γυπτίους λείους |] ψαμ<μ>ίνης, σχιστῆς ἀνὰ (δραχμὰς) β, |]ς. πρὸς κιονίδας μά[λ]α[γ]μα (?) [?] σεμ]ιδ[α]λι α[. . .] . ος[. | (?) μά]ννης ἴσα λεία [.] [|]ας χριό[μ]ενος . [. |] ἀκακίας, σχιστῆς ἀν[ὰ (δραχμὰς) . . . |] πρὸς ἄφθ[α]ς [.]εγγονο[.] . [

Verso

λιπαρά·| ψ[ιμυθ]ίου [| λιθαργύρον [| οῖνου κοτ(ύλη) α, | ἐλαίου ἡμικοτύλιο[ν, | λιβάνου [α] (δραχμῇ) α, | (δραχμῇ) κ[ολ]λούριον τ. . ηρ[. . . | [. . .] . ποιεῖ πρὸς τὰ | ἐ[π]ὶ τῶν τελέων τρα|χέα βλέφαρα καὶ βεβ[ρω]μένους κανθοὺς καὶ ῥεῦ[μα παλαιὸν καὶ χ[. . .] . ν | καὶ τὰς τυλώδεις δια|θέσεις μέγα, π[οιε]ῖ | καὶ πρὸς τὰ μ[ε]γά[λα | τραχώματα [. | [. . .]φιωπισμεν[.

Στο πρώτο θραύσμα της εμπρόσθιας όψης σώζεται μια συνταγή για τα μάτια και μία εναλλακτική θεραπεία (ἄλλο) για τον ίδιο θεραπευτικό σκοπό. Κάθε ιατρικό σύγγραμμα ξεκινά από την κορυφή του σώματος και κινείται προς τα κάτω, έτσι μπαίνει πρώτο σε σειρά η οφθαλμική συνταγή. Η συνταγή δεν τιτλοφορείται, αλλά συμπεραίνουμε ότι πρόκειται για οφθαλμική θεραπεία λόγω των συστατικών από τα οποία αποτελείται. Έτσι, το αμμωνιακό χρησιμοποιείται κατά κόρον στις οφθαλμικές σταγόνες. Επιπλέον, η σηπία¹¹⁴ και το στέαρ εχίδνης¹¹⁵ αναφέρονται στο Γαληνό ως συστατικά που προορίζονται για τη φροντίδα των ματιών. Τέλος, τόσο το πιπέρι όσο και η καδμία είναι συστατικά με στυπτική δράση που αποτελούν τη βάση των οφθαλμικών συνταγών. Η συνταγή αυτή απλώς παραθέτει τα συστατικά με τις ποσότητες τους σε δραχμές. Δεν δίνονται οδηγίες χρήσης ή παρασκευής με αποτέλεσμα να είναι ελλιπής η δομή. Επιπρόσθετα, ο πάπυρος είναι αποσπασματικός σε κάποια σημεία με αποτέλεσμα να μην διακρίνονται κάποια στοιχεία της συνταγής.

Στο δεύτερο και τρίτο θραύσμα παρατίθεται τρεις στοματικές θεραπείες και ίχνη από δυο ακόμα. Συγκεκριμένα, η πρώτη αναφέρεται απλά ως στοματική θεραπεία (πρὸς τὰς ἐν στό/[ματι]), μετά έπεται μια συνταγή για οδοντόκρεμα (ὁδον[τό]τριμμα) και τέλος, μια συνταγή για τερηδόνα (πρὸς κιονίδας μά[λ]α[γ]μα). Η πρώτη στοματική θεραπεία είναι αποσπασματική· ως συστατικά αναφέρεται το γλυκό κρασί και κάποιες πληροφορίες χρήσεις πολύ αποσπασματικές. Το κρασί θεωρείται ένα στυπτικό φάρμακο, που χρησιμοποιείται συχνά για την υγεία των ούλων. Στην συνέχεια αναφέρεται ο όρος πρὸς, επομένως ίσως πρόκειται για την έναρξη μίας καινούργιας συνταγής. Είναι αρκετά ελλιπής, οπότε δεν γνωρίζουμε τον θεραπευτικό σκοπό. Ως συστατικά αναφέρεται η άγρια σταφίδα και το λευκό πιπέρι. Η σταφίδα δρα ευνοϊκά στη θεραπεία των

114 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,347.

115 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,331.

στοματικών ελκών και χρησιμοποιείται κατά κόρων σε θεραπείες για τους στοματικούς βλεννογόνους. Το πιπέρι αποτελεί ένα στυπτικό φάρμακο και με αυτή την δράση χρησιμοποιείται στην συνταγή μας. Η δεύτερη θεραπεία αφορά μια συνταγή για οδοντόκρεμα κατά της ουλίτιδας. Τα συστατικά είναι τα συνήθη που εμφανίζονται σε τέτοιες θεραπείες, όπως είναι τα αιγυπτιακά κουκιά (*κύαμος*), τα οποία σύμφωνα με το Γαληνό είναι καλά για την υγεία των δοντιών (*καλῶς διατηρεῖ...τοὺς ὀδόντας, ἐὰν κύαμον Αἰγύπτιον δίχα τοῦ ἐντὸς πικροῦ λεῖον ποιῶν παρατρίβης τοὺς ὀδόντας καὶ τὰ οὖλα ἅπαξ τοῦ ἔτους*¹¹⁶), η ψαμμίνη και η σχιστή, μια δρόγα με ισχυρή στυπτική δράση. Οι ποσότητες των συστατικών δίνονται σε δραχμές σύμφωνα με το κανόνα. Ούτε αυτή η συνταγή παρέχει οδηγίες παρασκευής. Έπειτα, αναφέρεται η στοματική θεραπεία κατά της τερηδόνας (*πρὸς κιονίδας μά[λ]α[γ]μα*). Το μόνο συστατικό που αναφέρεται καθαρά στον πάπυρο είναι η ακακία και η σχιστή. Ο Γαληνός θεωρεί αυτά τα δυο συστατικά αποτελεσματικά για την τερηδόνα (*σχιστὴν μετ' ἀλόης τοῦ ἡμίσεος καὶ ὀλίγης ἀκακίας*¹¹⁷). Η σχιστή αναφέρεται και στο Ψευδο-Γαληνό ως αποτελεσματικό κατά της τερηδόνας (*ἡ σχιστὴν καύσας ἐπιμελῶς παράπτου*¹¹⁸). Δεν παρέχει άλλα στοιχεία η συνταγή εκτός του τίτλου και των συστατικών. Τέλος, στο τελευταίο τμήμα του κειμένου αναφέρεται ο τίτλος *πρὸς ἄφθ[α]ς*. Ίσως, πρόκειται για των τίτλο μιας νέας συνταγής, όμως το κείμενο διακόπτεται σε εκείνο το σημεία και δεν μας δίνονται άλλα στοιχεία.

Στην πίσω όψη, το θραύσμα σώζει ένα οφθαλμικό κολλύριο για ταλαιπωρημένα βλέφαρα, δακρυσμένα και φλεγμονώδεις κανθούς (γωνίες των ματιών). Τα συστατικά δίνονται εκτός από δραχμές και σε κοτύλες. Χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο αντιφλεγμονώδη συστατικά, όπως ο λιθάργυρος και το λάδι που δρουν κατά των εκζεμάτων και των πληγών. Χρησιμοποιείται, επίσης, το θυμίαμα, ένα φυτικό φάρμακο με ισχυρή στυπτική και ξηραντική δράση, που χρησιμοποιείται κατά κόρων σε οφθαλμικά κολλύρια. Επιπλέον, το ψιμύθιο και το κρασί έχουν ισχυρή στυπτική δράση και είναι βασικά συστατικά της συνταγής μας. Η συνταγή δεν αναφέρει οδηγίες παρασκευής της θεραπείας. Ενώ, μεγάλο τμήμα καταλαμβάνει η ένδειξη του θεραπευτικού σκοπού της συνταγής (*ποιεῖ πρὸς τὰ / ἐ[π]ὶ τῶν τελέων τρα[χ]έα βλέφαρα καὶ βεβ[ρω]μένους κανθούς καὶ ῥεῦ[μα] παλαιὸν καὶ χ[.] . . . ν / καὶ τὰς τυλώδεις δια[θέσεις] μέγα, π[οι]εῖ[τ] / καὶ πρὸς τὰ μ[ε]γά[λα] / τραχώματα .[.] . . . / .[.] φιωπισμεν*). Δομικά είναι ελλιπής η συνταγή, είναι όμως ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι η ένδειξη του θεραπευτικού σκοπού έπεται την συστατικών, κάτι που δεν συμβαίνει συχνά, αφού συνηθίζεται ο τίτλος και ταυτόχρονα ο θεραπευτικός σκοπός της συνταγής να έπεται όλων των δομικών μερών της.

116 Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους XII,876,4-6 .

117 Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους XII,973,16.

118 Περὶ εὐπορίστων XIV,434,12.

8. P.Ryl. 29 b (2ος αιώνας μ.Χ., άγνωστη προέλευση)

κου κε[καυμένου | πιπέρε[ως | καὶ ζ β. [| ας χαλ[κ | λιθοφρ[υγίου (?) | γειον ι[| καδμε[ίας | χαλκοῦ [| κεκαυμ[έν | κεκαυμ[έν | μεν() μ . [πο | πέρε[ως.

Η συνταγή μας είναι αρκετά ελλιπής και αποσπασματική. Δεν έχει τη συνήθη δομή των ιατρικών συνταγών. Παραλείπεται και ο τίτλος, οι ποσότητες των συστατικών και οι οδηγίες παρασκευής και χρήσης. Επομένως, δεν γνωρίζουμε με σαφήνεια για ποια θεραπεία πρόκειται. Δεν γίνεται καμία αναφορά στο θεραπευτικό σκοπό, ούτε υπάρχει η οποιαδήποτε ένδειξη. Όμως τα βασικά συστατικά της συνταγής, η καδμεία, ο πυρωμένος χαλκός, το λιθοφρύγιο και το πιπέρι, είναι συστατικά που κατά βάσει συνταγογραφούνται σε οφθαλμικές συνταγές και έχουν στυπτική δράση. Η καδμεία και το πιπέρι αποτελούν δρόγες που εμφανίζονται κατά κόρον σε οφθαλμικές συνταγές γιατί δρουν στυπτικά κατά των οφθαλμικών φλεγμονών. Ο χαλκός είναι από τα σημαντικότερα φάρμακα των οφθαλμικών καταπλάσμάτων, διότι έχει ισχυρή επουλωτική, στυπτική και καθαριστική δράση. Επομένως, πιθανότατα πρόκειται για ένα στυπτικό οφθαλμικό κολλύριο. Επιπλέον, παρόμοια συστατικά χρησιμοποιούνταν και στον P.Tebt. II 273, έναν γνωστό οφθαλμικό πάπυρο, γεγονός που εντείνει τον ισχυρισμό ότι πρόκειται για οφθαλμικό αντίδοτο.

9. P.Heid. αρ. ευρ. G 845 (2ος αιώνας μ.Χ.)

Col. I

- - - |] ` [| [γλαυκείου] (Ι.γλαυκίου) (δραχμάς) β σαρκ[ο]κό[λ(λης)] (δρ.) β | [κρόκου (δραχμάς)] ὀπίου (τριώβολον) | [τραγακάν]θης (δραχμάς) α ὕδωρ. | [] | [- - -] διὰ γλαυκείου (Ι.γλαυκίου) | [γλαυκείου] (Ι.γλαυκίου) (δραχμάς) η σαρκοκόλ(λης) (δραχμάς) δ | [κρόκου (δραχμάς) β? τ]ραγακάνθη(ς) (δραχμάς) β | [- - -] αν αν πρ . η | [- - -] . λ . [.] . α | [- - -] ἐπιμελῶς τὴν | [τραγάκαν]θαν αἶρε αὐθημερό(ν).

Col. II

- - - | κηροῦ (δραχμάς) π : [| εἰοῦ (Ι.ιοῦ) (δραχμάς) η χαλβ[άνης (δαχμάς) η] | ἐλαίο(υ) κο(τύλην) α (ἥμισυ) ἔ[ψε | μετὰ τοῦ ἐλαίο[υ | εἶτα ἄρας ἀπὸ τοῦ πυρός] | ἔμβαλε τὰ λοι[πά, | τὴν ζμύρναν. | μέλανα Ἀφροδᾶ [| ψιμιθίου (δραχμάς) ρ [| ὀξιγγίου (δραχμάς) ρ ἐ[λαίου] | κοτύλη(ν) *α.

Ο πάπυρος προέρχεται από τη συλλογή της Χαιδελβέργης. Σώζεται μόνο το recto. Έχει αποκοπεί σε τρεις πλευρές και μόνο στο κάτω μέρος έχει διατηρηθεί πλήρως. Ο πάπυρος περιέχει

δυο συνταγές για επούλωση πληγών. Η πρώτη συνταγή ίσως ανήκει στη κατηγορία αλοιφών που χαρακτηρίζονται ως *μηλίνη έμπλαστρος*. Πρόκειται για συνταγές που επουλώνουν πληγές και σχηματίζουν νέα σάρκα και προορίζονται για τη θεραπεία ήπιας φλεγμονής και ελκών. Υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες τέτοιων συνταγών από τους ιατρούς της αρχαιότητας, όπως ο Γαληνός, ο Ανδρόμαχος, ο Οριβάσιος, ο Αέτιος κ.α Κύρια συστατικά συνιστούν σμύρνα, χαλβάνη, λιθάργυρος, κολοφωνία, αμμωνιακό θυμίαμα. Ωστόσο, δεν ξέρουμε πόσο στενή συνάφεια έχει η συνταγή μας με αυτό τον τύπο αντιδότου, αλλά κατά προσέγγιση αφορά σε τραύματα και σε φλεγμονές. Η δική μας συνταγή ως συστατικά περιέχει γλάυκιον, σαρκοκόλλη, κρόκο, όποιο, τραγακάνθη και ως έκδοχο το νερό. Αποτελούν στυπτικά και επουλωτικά φάρμακα που χρησιμοποιούνται κατά των πληγών και των οιδημάτων στο δέρμα. Οι ποσότητες των συστατικών δίνονται σε δραχμές. Στο κείμενο δίνονται μόνο τα συστατικά· δεν έχει σωθεί ούτε τίτλος ούτε οδηγίες παρασκευής.

Η επόμενη συνταγή είναι η *μέλαινα έμπλαστρος του Άφροδα*. Πρόκειται για μία συνταγή αλοιφής με μαύρο χρώμα που δρα κατά των δερματικών τραυμάτων και των πληγών και των ουλών που προκύπτουν. Είναι μαύρο το χρώμα της, γιατί συνήθως περιέχει πίσσα. Πρόκειται για μια συνταγή μαύρου σοβά που σώζεται στο Γαληνό, τον Αέτιο και τον Scribonius Largus. Όμως, η συνταγή μας διαφέρει σε αρκετά σημεία από τις συνταγές των μεγάλων ιατρών. Όλες περιέχουν ως βασικά συστατικά άσφαλτο, πίσσα, κερί και λάδι σε υψηλές δόσεις, ενώ σε λίγες περιπτώσεις προστίθεται και ο λευκός μόλυβδος σε μικρότερη ποσότητα. Συνήθως η συνταγή περιέχει το πολύ έξι συστατικά. Στην δική μας περίπτωση, χρησιμοποιούνται περισσότερα από έξι συστατικά και διαφέρουν από συνήθη συστατικά τέτοιων συνταγών. Τα κύρια συστατικά της συνταγής μας είναι το κερί, η βιολέτα, η χαλβάνη, το λάδι, το μύρο και το ψιμίθιο. Η βιολέτα αποτελεί ένα συχνό δερματικό φάρμακο, καθώς συμβάλει στην δημιουργία ουλών στο δέρμα. Το κερί έχει επουλωτική και μαλακτική δράση, όπως και το λάδι. Το μύρο, χαλβάνη και το ψιμίθιο είναι συστατικά με ποικίλες θεραπευτικές δράσης, όμως έχουν έντονη στυπτική δράση, γεγονός που δικαιολογεί την ύπαρξη τους στην συνταγή μας. Η συνταγή μας σώζει οδηγίες παρασκευής· συνιστά να ανακατευτούν όλα τα συστατικά μαζί και με έκδοχο το λάδι να τοποθετηθούν στη φωτιά. Αφού ζεσταθούν να προστεθούν τα υπόλοιπα συστατικά: μύρο, ψιμίθιον και παραπάνω λάδι. Η συνταγή δεν είναι δομικά ολοκληρωμένη· παραλείπεται ο τίτλος και ο θεραπευτικός σκοπός, καθώς και οι οδηγίες χρήσης. Όμως, τα συστατικά και οι οδηγίες παρασκευής αρκούν για να κατανοήσουμε την θεραπευτική ένδειξη που έχει η συνταγή.

10. PSI X 1180 (2ος αιώνας μ.Χ., Τεβτύνις)

Fr. A

Col II

ἀποζ[.] ἀνα[. . .] ω . . . υκ [| με[.] υσον ἐν καιν [| ἀνα[λάμβανε] οἶνω καλῶ
. . . . [| λεο[τριβήσας] χρ(ῶ) — [] ουλὰς [| ους πο[. . .] αι νίτρι[ου] ὀπτοῦ ἄλκυ[ο]ν[.] | γμου
ἐκάστου ὀξύβαφον [| ὁμοῦ τρίψας μετ' ὄξους καὶ χρ(ῶ). | ἄλλο· ἄβρυτ[ό]ν[ο]ν καὶ
μυροβαλάνου σπέρμα|τος σὺν ὄξει· ἢ ἀμμωνιακοῦ θυμιάμ(ατος) | ὠδ μετ['] ὄ]ξου[ς] — πρὸς λέπρας,
ἐὰν ἐκ|δέρης αὐτάς, βάμμα παπύρου κεκαυμ(ένης), | φύλλα κύπρου, μελαντηρίαν, ἀκάν|θης κεράτια
μίξας μετ' οὔρου[| .] πι[. . .] ει ἕως χρωματις . . . [|] τ[ρίχ]ας μελαίνας ποιῇ[σαι . . .] . . |]
ὁμφακί[ο]ν μεθ' ὕδ[α]τος π[|] . ἔνχριε. — πρ[. . .] | χα[λκάνθ(ου)] (δραχμαὶ) . . . κεκαυμ(έν)
(δραχμαί) δ |] . χλωρὰς τρίψα[ς] μετ' ὄξους ὁ|θόνιον ἀποδῆων καὶ ἔ[μ]βρεχ(ε) | ἐπ[ιμελ]ῶς ὥστε
μὴ ὑπερβρέχ[ε]σθαι. | . . [. . . .] . [. .] . . . ε καὶ . . . ὡσὺν|χριε [τὴν] κεφαλὴν. | πρόσωπο[ν]
εὐχρουν ποιῆσαι· ἀμύγ[δ]αλα | πικρὰ τρίψας μεθ' ὕδατος καὶ κ[ατά]χριε. | πρὸς λιχ[ή]νας α . . [. . . .]
χαλκάνθ(ου) (δραχμαὶ) δ [καν|θαρίδ(ων)] (δραχμαὶ) κ ἀναλαβ(ὼν) ῥητίνη λεί[α] χρ(ῶ)· ἐὰν [δ] ἐ |
φλυκ[τι] δ ἀπόλυε τὰ ο[ί]ν[ο]ν(ου) ὀξύβ[α]φα κιση . ε . εἶτα ἐπίθεες σεσ[. . .] τετριμ|μένον καὶ τότε τῇ
λεπίδι χρ(ῶ) ἕως ὑγρασθ(ῇ). | κισρὰ· δορυκνίου τοῦ φλοιοῦ τῆς ῥίζης λιθαργ(ύρου) | χαλκάνθου
σχι(στής) ἀνὰ (δραχμαὶ) ιβ ψιμιθίο(υ) (δραχμαὶ) λς | μίλτου Μιναίας (δραχμαὶ) η ὄξους τὸ ἱκανὸν |
πρὸς λιχῆνας ἀγρίους ἢ κάλλιστ[.]ς εχ. ας. | ἀφροῦ νίτρου (δραχμαὶ) ις θύμ(ου) (δραχμαὶ) ις
κισήλ(εως) (δραχμαὶ) ις | μάννης (δραχμαὶ) ιβ ῥητ(ίνης) δ λεάνας τὰ ξηρὰ ῥητ(ίνη) ἀνα|λαβ([ὼν]
χρ(ῶ). — πρὸς λέπρας καὶ ἀγρίους | λιχῆν(ας) καὶ ψώρας εὐδοκιμῶν· θείου | ἀπύρου (δραχμαὶ) β
οφελιμ() (δραχμαὶ) β ἀσφοδέλου (δραχμαὶ) δ ἐλ|λεβόρου λευκοῦ (δραχμαὶ) β λέαινε μετ' ὄξους καὶ
| ἔμπλασσε εἰς δέρμα ἢ εἰς ὁθόνιον. | ψώρας καὶ ἐκζεμάτων ἐνεργές· χαλκάνθ(ου) | (δραχμαὶ) β
θείου (δραχμαὶ) β λιθαργ(ύρου) (δραχμαὶ) ις μετ' ὄξους καὶ ἐ|λαίου ὁμφακίνου λέαινε καὶ χρῶ.

Col III

πρὸς λιχῆνας ἀγρίους . . λλου μαγικῆ· | καρδάμου σινάπεος εὐζώμου σπέρμ(ατος) | σκόρδο(υ)
νίτρου καθαρίδ(ων) ἴσα τρίψας | μετ' ὄξους προκατα[σ]χάσας χιαστῶς | τὸν λιχῆνα
προεζμησάμενον κα|τάχριε καὶ ἔξωθεν γῶνιν· ἐπάνω δὲ | το[ῦ] φαρμάκου χαρτάριον ἐπίθεες. | πρὸς
ἄλωπεκίας· νάπεος (δραχμαὶ) ις κισήλεος (δραχμαὶ) ιβ | βατραχίτιδο(ς) (δραχμαὶ) ις νίτρου
(δραχμαὶ) κδ κηρο(ῦ) (δραχμαὶ) κδ. | τροχ(ίσκος) διὰ δορυκνίου· πρὸς τὰς ἐν δακτυλίῳ | καὶ
αἰδοίοις ῥαγάδες· δορυκνίου (δραχμαὶ) δ λιθαργ(ύρου) | (δραχμαὶ) δ χαλκάνθ(ου) (δραχμαὶ) δ
σχι(στής) (δραχμαὶ) δ ψιμιθίο(ου) ιβ σινοπίτιδ(ος) (τριώβολον) | ὄξους τὸ ἱκανὸν λεάνας χρ(ῶ).
πρὸς ἐρυσίπελ(ας) | μεθ' ὕδατος, πρὸς ἐρπηστικὰ μετ' οἴνου Αἰ|γυπτίου, τραυματικῆ· ἀναπληροῖ
μετὰ | μέλιτος, ὠταλγίας μεθ' ὑδρομέλιτος, πρὸς | ῥαγάδ(ας) μετὰ βουτύρου ἢ κορίου χυλοῦ ἢ [ἐν] |
ὄξει ἢ ἐν γάλακτι, πρὸς πᾶσαν φλεγμ(ονήν) [καὶ] | κρ[ο]τάφους ἀλγοῦντας καὶ ποιοροοῦ[ντα] | μεθ'
ὑδρομέλιτος. | ἴβ[ιος] κόπρον πρ[ί]ν προαξμήξας το . . . [| ὑ]γρῶ καὶ ἐναλλάξας χρῶ. ἐὰν [δὲ] ἢ
ξηρ[αί]νεται | [ἢ]δε οὐλὴ γένηται χρῶ τῷ ἐν|χρί|στῳ [| . .] . α . ὠν[] — ἄλλη λιχη|νικῇ μ[.] |

ε.[...]. [...]. χαλκάν[θ(ου)] (δραχμαὶ) ...[...][...[- - -] — πρὸς ξη[...]. ...[...[- - -] πρὸ
 ἡμέρα[ς ἀν]αλαβ(ὼν) (δραχμαὶ) δ λιθ(αργύρου) | ...[- - -] ...χο δα[φ]νελαι. . (δραχμαὶ) δ | ...[- -
 -] — ἄλλο[] . . εψε κη | ...[- - -] . ου χυλο[ῦ] . . λι[χ]ήνας |]οις — [.] |]τιδο
 . . [] . τατω(ν) ξηρῶν | ἀλκ[υ]ονήου πεφωσμ(ένου) |] . . [] |] . τ τριχ() φυειν· καλάμου φύλ[λα
]ωντα πρὸς τοῖς γονατίοις | λεο]τριβήσας ἀναλάμβ(ανε) πίσση ὕγρῃ |]νιον προξυρήσας ἐπίθεες. |]ια
 ζμύρνη(ς) μν(ᾶν) α σχι(στ-) ὀπτ(οῦ) (δυόβολον) [] . λεψε |]αφελων λέαινε καὶ μίξας | π]τερῶ
 διάχριε καὶ μετὰ τὸ παυ|ἀκα]θαρσίας κεδρέαν ἔνσταζε. | πρὸς ὧτα] ποιοροοῦντα καὶ αἰδοῖα·
 χαλκο(ῦ) κε|κα]υμ(ένου) (δραχμὴ) α πίσης (δραχμὴ) α κηροῦ (τριώβολον) πεπέρεω(ς) ἀνα|λαβ(ὼν)
 με]τ' οἶνο(υ) καὶ ξηράνας ἐπίλυε γλυκέ(ος) κοτ(ύλ.) γ.

Col IV

Fr. B

Col II

πρ(ὸς) λεύκ(ας)· σίναπι βρέξας ὄξι | καὶ ξηράνας τριῦπον με|τὰ μέλιτος· δὸς φαγῖν νήσ|τι καὶ εἰς
 κοίτην. | θεο . . τ . . ριτος | καδμίας ὀστρακ(ίτιδος) (δραχμαὶ) δ | χαλκο(ῦ) κεκαυμ(ένου) (δραχμαὶ) γ
 | στείμεος (δραχμαὶ) β | καστορήου (δυόβολον) | ἀλόης (δραχμαὶ) α | ζμύρνης (τριώβολον) | ὀπίου
 (δραχμαὶ) β | κολλωδο (δραχμαὶ) ς | ὕδ(ωρ) χρ(ῶ). | πατρικὸ καδμίας (δραχμαὶ) η | χαλκο(ῦ)
 κεκαυμ(ένου) (δραχμαὶ) δ | ὀπίου [- - -] (δραχμαὶ) α | ζμύρ[νης - - -] (δραχμὴ) α | χαλκ[άνθ(ου)]]
 (δραχμαὶ) κ | κολλ[(δραχμαὶ) κ | ὕδ(ωρ) χρ(ῶ).] | βασιλι . [- - -] . . . [| ημ . . [- - -] καὶ πρ[ὸς] |
 ανθ . [- - -] . . . [- - -] | . . ιψ[- - -] [- - -] | χα]λκο[ῦ] - - -] (δραχμαὶ) η [- - -]

Col III

ἄφαιρε τῇ χειρὶ καὶ τοῖς | ἐξ αὐτῶ(ν) κρεμαμένοις | περίχρισον τοὺς λιχῆν(ας). | Μέλαν· πρ(ὸς) τοὺς
 ψωρώδ(εις) | ὀφθαλμ(ούς). καδμ(ίας) (δραχμαὶ) ι | πεπέρεος (δραχμὴ) α (τριώβολον) | ὀπίου
 (δραχμὴ) α (δυόβολον) στίμ(εος) (δραχμαὶ) ι | χαλκάνθ(ου) (τριώβολον) (ἡμιωβέλιον) μίσυος |
 ὦμοῦ (δραχμὴ) α — (ἡμιωβέλιον) κόμμ(εος) (δραχμαὶ) ε | ὕδ(ωρ) χρ(ῶ). | πρ(ὸς) ἀμβλυωπ(ίας) καὶ
 ψωρώδ(εις) ὀφθαλμ(ούς) | καὶ βάπτιτα βλέφαρα· | ὀποῦ βαλσάμ(ου) (δραχμαὶ) . [| στίμ(εος)
 (δραχμαὶ) ι πεπέρεο(ς) (δραχμαὶ) [| ἰοῦ χαλκο(ῦ) (δραχμὴ) α χολ(ῆς) ὑαίν(ης) . [| καδμ(ίας)
 (δραχμαὶ) ς μίσυο(ς) ὦμοῦ [| χαλκο(ῦ) κεκαυμ(ένου) (δραχμαὶ) δ [| κ[ο]λλωδο [| ὕδ(ωρ) χρ(ῶ).
 ...[] . . τ . . []]ευμ [[χ]αλκο(ῦ) κ[εκαυμ(ένου)]] . [

Πρόκειται για έναν καλογραμμένο πάπυρο. Όμως, η γραφή είναι δύσκολο να αποκρυπτογραφηθεί, καθώς ο πάπυρος είναι αρκετά κατεστραμμένος. Υπάρχουν πολλές συντομογραφίες, τίτλοι και όροι. Η τυπολογία του κειμένου θυμίζει ιατρικό εγχειρίδιο με συλλογή

συνταγών. Η οργάνωση του κειμένου είναι πρόχειρη και άنيση, αντιστοιχεί όμως στην λειτουργικότητα ενός επαγγελματικού εγχειριδίου που παραθέτει τίτλους, θεραπευτικές ενδείξεις και συνθέσεις φαρμάκων για συνταγογράφηση¹¹⁹. Σε κάθε ενότητα οι συνταγές ομαδοποιούνται κατά τύπο ή θεραπευτικό πεδίο και στο τέλος της κλείνει με ένα σημάδι παραγράφου. Ως μονάδες μέτρησης χρησιμοποιούνται οι δραχμές και οι οβολοί μαζί με τα γράμματα που δηλώνουν τη ποσότητα.

Άρα, πρόκειται για ένα εγχειρίδιο συνταγών. Το πρώτο θραύσμα περιλαμβάνει δυο στήλες σωζόμενου κειμένου. Στη πρώτη στήλη (col ii) σώζεται μια ποικιλία συνταγών που αφορά τόσο δερματικές παθήσεις όπως εκζέματα, ψώρα, λειχήνες, λέπρα όσο και καλλυντικές συνταγές για την περιποίηση του προσώπου. Ξεκινώντας από τις δερματικές παθήσεις, για την θεραπεία της λέπρας (*πρὸς λέπρας*) συνταγογραφεί καμένο πάπυρο, φύλλα κύπρου, μελαντηρία και ακάνθη. Πρόκειται για στυπτικά φάρμακα, που χρησιμοποιούνται συχνά σε τέτοιου είδους δερματικές συνταγές. Ειδικά, ο πυρωμένος πάπυρος αποτελεί ένα σπουδαίο μαλακτικό και επουλωτικό συστατικό. Έπειτα, δίνονται οι οδηγίες προετοιμασίας της συνταγής. Για την θεραπεία των λειχηνών (*πρὸς λιχ[ήν]ας*) συνταγογραφείται χάλκανθος, κανθαρίδες, ρητίνη και ξέβγαλμα με κρασί σε περίπτωση σημαδιών (*ἐὰν [δ]᾽ ἐ / φλυκ[τι]δ . . . ἀπόλυε τὰ οἴν[ο]υ*). Οι κανθαρίδες είναι μια δρόγα με στυπτική δράση που δρα αποτελεσματικά κατά των λειχήνων και της λέπρας. Επιπλέον, το κρασί χρησιμοποιείται εδώ ως έκδοχο, με αντιφλεγμονώδη δράση που συμβάλει κατά των σημαδιών. Στην συνέχεια, δίνονται οδηγίες για την προετοιμασία: αφού τριφτούν να τοποθετηθούν στον ασθενή και στη συνέχεια να υγρανθούν με λέπιδα. Για άγριες λειχήνες (*πρὸς λιχ[ή]νας ἀγρίου*) συνίσταται νίτρο, θύμον, κισήλεον και ρητίνη. Επίσης, ιδιαίτερα στυπτικά φάρμακα. Η συνταγή αυτή δεν δίνει οδηγίες παρασκευής παρά μόνο αναφέρει τα συστατικά. Έπειτα, για λέπρα συνίσταται άκαυτο θειάφι, ασφόδελον και λευκός ελλέβορος. Αφού τα συστατικά λειανθούν με ξύδι, η συνταγή συμβουλεύει να τοποθετηθούν στο δέρμα. Η συνταγή είναι αποτελεσματική και κατά των άγριων λειχήνων και της ψώρας. Τέλος, κατά της ψώρας και των εκζεμάτων (*ψώρας καὶ ἐκζεμάτων ἐνεργές*) δρα ο χάλκανθος, με θειάφι και λιθάργυρο. Αφού λειανθούν με κρασί και ξύδι να χορηγηθούν. Όσον αφορά στις καλλυντικές συνταγές, για ένα όμορφο πρόσωπο (*πρόσωπο[ν] εὖχρουν ποιῆσαι*) συνταγογραφούνται αμύγδαλα πικρά τα οποία αφού τριφτούν με νερό τοποθετούνται στο πρόσωπο. Τα αμύγδαλα αποτελούν ένα επουλωτικό και στυπτικό φάρμακο, αποτελεσματικό για την θεραπεία προσώπου. Έπειτα, για περιποίηση με μαύρισμα των ανοιχτόχρωμων τριχών (*[τ]ρίχ[ας] μελαίνας ποιῆ[σαι]*) συνταγογραφείται ομφάκιον με νερό. Τέλος, συνταγή που πιθανότατα προορίζεται για ουλές (*[]ουλας . . . []*) συνταγογραφεί νίτρον και εναλλακτικά αβρύτονον και μυροβάλανον ή αμμωνιακό θυμίαμα. Φάρμακα με επουλωτική και

119 Andorlini, 2004 :85.

μαλακτική δράση που συμβάλλουν στην ανάπλαση του δέρματος και την δημιουργία ουλών. Παρατηρούμε ότι οι περισσότερες συνταγές αυτής της στήλης εκτός από τον τίτλο και τα συστατικά, παρουσιάζουν και οδηγίες προετοιμασίας. Έτσι, οι συνταγές συνιστούν ένα ενδιαφέρον παράδειγμα καθώς, πλησιάζουν τον δομικό κανόνα των θεραπευτικών συνταγολογίων.

Επίσης, και η δεύτερη στήλη (col iii) σώζει μια ποικιλία συνταγών για διάφορες ασθένειες. Έτσι, σώζεται μια θεραπεία για λειχήνες, για αραίωση μαλλιών, ένας τροχίσκος, καθώς και μια θεραπεία για τα αυτιά. Η θεραπεία για λειχήνες, και συγκεκριμένα, άγριες (*πρὸς λιχῆνας ἀγρίους*) περιλαμβάνει κάρδαμο, σινάπι, εὐζωμον, σκόρδο, νίτρο και κανθαρίδες σε ίση ποσότητα (*ἴσα*). Έπειτα, δίνονται οδηγίες: να ανακατευτούν με ξύδι και αφού τοποθετηθούν πάνω στον λειχήνα να καλυφτούν με πανί ή με χαρτί. Το σινάπι αποτελεί ένα αντισηπτικό φάρμακο, ενώ το εὐζωμον ένα ισχυρό στυπτικό φάρμακο. Επιπλέον, τόσο το νίτρο όσο και οι κανθαρίδες χρησιμοποιούνται κατά κόρων σε δερματικές παθήσεις. Η συνταγή δεν αναφέρει τις ποσότητες, παρά μόνο ότι πρέπει να είναι ίδιες. Καθώς, επίσης, παρέχει οδηγίες παρασκευής και χρήσης. Για την φαλάκρα (*Πρὸς ἀλωπεκίας*) συνιστώνται νάπι, κισήλεον, βατραχίτις, νίτρον και κερί. Ο βατραχίτις και το νίτρο είναι στυπτικά συστατικά που θα συμβάλλουν στην θεραπεία του τριχωτού της κεφαλής, ενώ το κερί έχει μαλακτική δράση. Ωστόσο, δεν παρέχονται οδηγίες παρασκευής. Στη συνέχεια, συνταγογραφείται τροχίσκος με κύριο συστατικό το φυτό δορύκνιον. Ο τροχίσκος αποτελεί μια κατηγορία φαρμάκου, που συνίσταται ως πάστα σε μορφή δίσκων ή δισκίων που προορίζονται για κατάποση ή εξωτερική χρήση¹²⁰. Είναι ένα άνδρο φάρμακο με κύρια έκδοχα το κρασί ή το ξύδι και, συνήθως, συγκαταλέγεται στα σύνθετα φάρμακα. Όσο η πάστα του φαρμάκου βρισκόταν σε ημιστέρεη κατάσταση την τοποθετούσαν σε μια μήτρα και έτσι, έπαιρνε το σχήμα δίσκου ή "μικρού τροχού", από όπου έλαβε και την ονομασία του¹²¹. Ο Ορειβάσιος αναφέρει ότι υπήρχαν τρία είδη τροχίσκων: *Τροχίσκων εἶδη εἰσὶ τρία· οἱ μὲν γάρ εἰσι πινόμενοι, οἱ δ' ἐνιέμενοι, οἱ δὲ καταχριόμενοι*¹²². Ως εκ τούτου, υπάρχουν αυτοί που χορηγούνται και αυτοί που χρησιμοποιούνται εξωτερικά. Εδώ, πιθανότατα χορηγείται για εξωτερική χρήση με σκοπό την αντιμετώπιση δερματικών παθήσεων και συγκεκριμένα τα σημάδια στα δάκτυλα και τα γυναικεία γεννητικά όργανα (*πρὸς τὰς ἐν δακτυλίῳ / καὶ αἰδοίοις ραγάδες*). Συστατικά του αποτελούν το δορύκνιον, λιθάργυρος, χάλκανθος, σχιστή, το ψιμίθιον και το σινάπι μαζί με ξύδι. Τα συστατικά έχουν στυπτική δράση· ειδικά, το σινάπι και ο λιθάργυρος έχουν αντισηπτική δράση και ο χάλκανθος επουλωτική. Επομένως, συμβάλλουν στην επούλωση και θεραπεία των σημαδιών και των ραγάδων. Αξίζει, να τονίσουμε την ιδιότητα του τροχίσκου ως *σφραγίδα*. Αυτή αποτελεί μια κατηγορία φαρμάκων τα οποία έφεραν πάνω τους σαν σφραγίδα χαραγμένο το όνομα του

120 Andorlini, 2018 : 79.

121 Bonati, 2016 : 44.

122 Ἱατρικαὶ Συναγωγαὶ X,24,1.

φαρμάκου. Πριν ακόμα στερεοποιηθεί η μορφή του χάραζαν επάνω το όνομα ως μάρκα. Αυτό λειτουργούσε ως εγγύηση γνησιότητας του φαρμάκου, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις δρούσε ως διαφήμιση του κατασκευαστή ή εφευρέτη του¹²³. Στη συνέχεια του παπύρου, δίνεται μια σειρά από θεραπευτικά αντίδοτα για διάφορες παθήσεις και τραυματισμούς του δέρματος : για δερματικές λοιμώξεις (*πρὸς ἐρυσίπελ(ας)*) συνίσταται νερό· για έρπη δίνεται αιγυπτιακό κρασί με μέλι που έχει αναπλαστική δράση· για πόνο στα αυτιά δίνεται νερό με μέλι, για ραγάδες (*πρὸς / ῥαγάδ(ας)*) βούτυρο ή χυλό κορίου ή γάλα· τέλος, για κάθε είδους φλεγμονή (*πρὸς πᾶσαν φλεγμ(ονήν)*) και πονεμένους κροτάφους (*[καὶ] / κρ[ο]τάφους ἀλγοῦντας καὶ ποιοροοῦ[ντα]*) νερό με μέλι. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι το μέλι χρησιμοποιείται συχνά ως αντιφλεγμονώδη και αναπλαστικό συστατικό για εξωτερική χρήση, συχνά αναμεμιγμένο με νερό. Έπειτα, και πάλι για ουλή συνίσταται κοπριά ζώου και ξανά για λειχήνες συνίσταται χάλκανθος. Σε αυτό το σημείο ο πάπυρος είναι αρκετά αποσπασματικός, με αποτέλεσμα να μην δίνεται μια πλήρη σύνθεση των συνταγών. Σώζονται, όμως, πλήρως μια συνταγή για ταλαιπωρημένα γόνατα και μία συνταγή για αυτιά. Η συνταγή για τα γόνατα (*πρὸς τοῖς γονατίοις*) περιλαμβάνει υγρή πίσσα, μύρο και σχιστή. Συστατικά με καθαριστική και στυπτική δράση. Επομένως, ίσως πρόκειται για συνταγή κατά των πληγών στα γόνατα. Τέλος, για αυτιά και για γυναικεία γεννητικά όργανα, που βγάζουν υγρό (*πρὸς ὧτα/ ποιοροοῦντα καὶ αἰδοῖα*) συνταγογραφείται πυρωμένος χαλκός, πίσσα, κερί και πιπέρι ανακατεμένα με γλυκό κρασί. Η πίσσα και ο χαλκός είναι ορυκτά συστατικά που χρησιμοποιούνται συχνά κατά των ροών. Ενώ το πιπέρι και το κερί είναι ισχυρά αντισηπτικά φάρμακα.

Το δεύτερο θραύσμα περιλαμβάνει και αυτό δυο στήλες. Η πρώτη στήλη (B II) σώζει τέσσερις συνταγές. Ο πάπυρος όμως είναι αρκετά θραυσματικός, με αποτέλεσμα μόνο η πρώτη συνταγή να είναι ολοκληρωμένη. Πρόκειται για θεραπεία κατά της δερματικής ασθένειας της λεύκης (*πρ(ὸς) λεύκ(ας)*)· ασθένεια που αποχρωματίζεται το δέρμα και δημιουργούνται λευκές κηλίδες. Συνταγογραφείται βάλσαμο που καταναλώνεται από νηστικό ασθενή και περιέχει σινάπι βρεγμένο με ξύδι. Αφού αποξηρανθεί τρίβεται με μέλι. Η συνταγή παρέχει λεπτομερείς οδηγίες προετοιμασίας. Οι επόμενες συνταγές δεν περιλαμβάνουν τίτλο ούτε οδηγίες παρασκευής, μόνο τα συστατικά και τις ποσότητες τους. Δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι σε τι θεραπείες αναφέρονται αλλά σύμφωνα με τα συστατικά που συνταγογραφούνται πρόκειται πιθανότατα για οφθαλμικές σταγόνες. Η καδμία, ο καμένος χαλκός, το στίμι, το καστόριον, το όπιον, ο χάλκανθος και το μύρο είναι βασικά συστατικά των οφθαλμικών συνταγών. Σε όλες τις συνταγές χρησιμοποιείται ως έκδοχο το νερό. Στη δεύτερη στήλη του θραύσματος (B III) καταγράφεται αρχικά μια αναφορά στις λειχήνες. Έπειτα, αναφέρονται δυο οφθαλμικές θεραπείες. Αφενός για ψωρίαση στα μάτια (*πρ(ὸς) τοὺς ψωρώδ(εις) / ὀφθαλμ(ούς).*) και αφετέρου για αμβλυωπία, βλεφαρίτιδα και ψωρίαση

123 Bonati, 2016 : 44.

(*πρ(ὸς) ἀμβλυωπ(ίας) καὶ ψωρώδ(εις) ὀφθαλμ(οὺς) / καὶ βάπτιτα βλέφαρα*). Η πρώτη περιλαμβάνει καδμία, πιπέρι, όπιον, στίμι, χάλκανθο, μίσι, κόμμι και ως έκδοχο το νερό. Τα συστατικά αυτά χρησιμοποιούνται κατά κόρον στα οφθαλμικά κολλύρια. Έχουν στυπτική και επουλωτική δράση και δρουν στυπτικά κατά της ψωρίασης. Η δεύτερη περιλαμβάνει βάλσαμο όπου, στίμι, πιπέρι, χαλκό, χολή ύαινας και καμένο χαλκό, και το νερό ως έκδοχο. Όλα αποτελούν βασικά συστατικά οφθαλμικών σταγόνων και θεωρούνται αποτελεσματικά ως καθαρτικά και στυπτικά.

11. P.Ross. Georg. I 19 (2ος αιώνας μ.Χ., άγνωστη προέλευση)

[. ἄρας ἀπὸ τοῦ] πυρὸς ἔα[σον ψ]υγῇ|[ναι] ὑποχέας δὲ ὕδωρ | [ἐφ' ἱκανὸν ὄμβριον] καθαρὸν, ἐ[πί] χρ[όν]|[ον τινὰ ἔνχεον ῥ]ητίνην [καὶ] αὐ|[τὴν κεκαυμένην εἰς τὸ ὕδωρ, μ[ετὰ δέ] | [ταῦτα ξήραινε? ἐ]ν τῇ σκιᾷ, ὅτα[ν] δὲ | [ξηρανθῇ, ἐμβαλὼν] εἰς ἀγγεῖον κ[ε]ρα|[μεοῦν ἀπόθου. Ῥητίνης τερεβιν|[θίνης ὕγρᾱς ἀπό]καυσις · λαβὼν χαλ|[κεῖον λευκοῦ? χα]λκοῦ ἐξάχουν ἔν|[χεον εἰς αὐτὸ τῆς ῥητίνης χοέα. | [ἕνα, δύο δὲ ὕδατος] ὄμβριου καθαρῶ | [καὶ συνεχῶς? κινῶ]ν ἔψε ἐπ' ἀνθρακίας | [πραέως καὶ] ὡσαύτως βασάνιζε, (ἔ)ως | [ἅν ἡ ὕλη ἐ]ω[θ]εῖσα τοῖς δακτύλοις [μ]ῇ | [εἴκηι τῆς ῥητίνης. καὶ τότε ἐξελὼν | καὶ ξύσας ἀπόθου. Γίνεται [δ]ὲ καὶ | ῥητίνης. Διάλυ|σις ῥητίνης. ἡ δὲ ῥητίνη διαλύε|ται φασὶν ἐλαίωι, φασὶ δὲ τίνες καὶ γῇ | τῇ πρὸς τὰ κεράμια. Δύναμις ῥητίνης· ῥη|τίνη δ' εὐθετεῖ πρὸς τὰς λύσεις τῆς κοιλίας, πρὸς οὔρησιν, πρὸς πέψιν, μα|λακτικὴ καὶ διαλυτικὴ τῶν ἐλίκων καὶ ἀνακαθα|ρτικὴ, καὶ πρὸς τὰς φλεγμονίας· εὐθε|τεῖ δὲ καὶ ἐν ταῖς περὶ πλεύμονα καὶ | [ἐ]ν ταῖς περὶ τὴν ὑστέραν ὀχ[λή]σεσιν. | [χρ]ηστοτάτην δὲ τὴν τερμινθίνην | ἐν τῇ χρήσεια, ταύτης δὲ ὑπ[ο]||δεεστέ|ραν εἶναι τὴν σχινίνην, κ[α]||[ταδεεσ]τέραν δὲ μᾶλλον τὴν πιτυ|[ίνην. Ῥοά]ς πάσης χυλισμός. τὰ[ς] κ[ό]κ|κους ἦς ἐὰν βούλῃ χυλίζειν θ[λά]σας | ἐκπίεσον διὰ ῥάκους εἰς κεραμεοῦν | [ἀγγ]εῖον. Τινὲς δὲ εἰς χαλκοῦν, κα[ὶ] π[ε]||ρικαλύψας θεὸς εἰς τὸν ἥλιον, ἕως ἅν | σχῇι πάχος μέλιτος, τινὲς δ' ἐπ' ἀνθ[ρά]κων ἔψουσιν, μέχρι ἅν πάχος σχῇι [τὸ] | [α]ὐτό. Δεῖ δὲ παραχρῆμα χυ[λίζ]ειν, | [κ]αὶ μάλιστα ὅταν εἰς καταπλάσματα | [α]ὐτὸ θέλῃς μῖζαι, πρόσφατον χυ|[μό]ν· ἀποξύνεται γὰρ καὶ φθείρε|[ται] ταχέως. Ῥοὰς πάσης τοῦ χυ|[μοῦ] καὶ τῶν σιδίων καὶ τῶν φύλ|[λων] δύναμ[ι]ς· τῆς μ[έν] γλυκείας | [καί] στοίφ[ει] κ[αί] πληροῖ [τά] κοιλώμα|[τα κα]ὶ ὕγρ[α]σίαν ἐ[. . .] . . . εἰ [τ]ῆς | [μὲν] γλυκείας τὰ [μὲν] ἄλλα, δά|[κρυ]ον δ' ἐ[πισπ]ᾶτ[αι] μᾶ[λλ]ον καὶ | [πραῦ]νει, τῆς [δ'] ὀξειᾶς δάκρυον μὲν | [ψύ]χει μᾶλλον [κ]αὶ [σ]τύφει π[ολ]λῶι | [ῆ]σσον, τὰ δὲ ἄλλα πλείον, [τ]ὰ δὲ | [σίδια] τοῦτων καὶ τὰ ἄνθη φύ|[χει, τά] δὲ φύλλα στύβει καὶ ψύχει. | [Σελέν?]ου χυλισμός· ὁ αὐτὸς τῶι πο|[λυγόν]ωι. Δύναμις αὐτοῦ· στύφει | [καὶ ψύ]χει, ῆσσον δὲ τοῦ πολυγόνου. | [Συκῆς κ]ράδης· δύναμιν ἔχει ἡ πό|[α μαλάσ?]ειν μετὰ στύψ[εως] καὶ θερ|[μάνσεως]· σκευάζεται δὲ οὕτως·

Πρόκειται για το recto του παπύρου. Στην πίσω όψη οι συνταγές είναι δυσανάγνωστες και αδημοσίευτες. Το κείμενο είναι καλοδιατηρημένο. Παρουσιάζει το φαινόμενο του ιοτακισμού και εμφανίζονται αρκετές διορθώσεις. Η δομή του έργου είναι ταξινομημένη αλφαβητικά. Κάθε κεφάλαιο αναφέρεται σε διαφορετικό συστατικό με αλφαβητική σειρά. Επίσης, πριν από κάθε κεφάλαιο αναφέρεται πάντα μια κεφαλίδα. Κάθε θεραπεία αποτελείται από δυο τμήματα: ένα πρώτο τμήμα, που δηλώνει την προετοιμασία της θεραπείας και ένα δεύτερο, που δηλώνει την θεραπευτική δύναμη. Αναφέρονται συνολικά έξι θεραπείες με κύριο θεραπευτικό παράγοντα κάποιο συστατικό.

Η πρώτη θεραπεία δεν είμαστε βέβαιοι σε τι ακριβώς αναφέρεται. Ξεκινάει με την έκφραση [. . . . ἄρας ἀπὸ τοῦ] πυρὸς ἔα[σον ψ]υγῆ[ναι]. Το πρώτο τμήμα του θραύσματος είναι αρκετά αποσπασματικό και είναι δύσκολο να ανασυνθέσουμε αυτό που λείπει: υπάρχουν ίχνη πριν από την λέξη πυρὸς, τα οποία μπορεί να συντίθενται ως ἄρας ἀπὸ τοῦ], μια άλλη πιθανή εκδοχή είναι μὴ καπ]υρὸς ἔα[νος ? διαφ]υγῆ[ς], αλλά δεν την θεωρώ πιθανή καθώς διαφαίνονται περισσότερα ίχνη. Στη συνέχεια δίνονται οι οδηγίες παρασκευής της θεραπείας. Αρχικά, συνίσταται καθαρό νερό με καμένη ρητίνη, η οποία αφού αποξηρανθεί στη συνέχεια, πρέπει να τοποθετηθεί σε κεραμικό αγγείο. Στην συνταγή αυτή παρατίθενται μόνο οι οδηγίες παρασκευής με κύριο συστατικό την ρητίνη και έκδοχο το νερό. Λείπει ο τίτλος λόγω αποσπασματικότητας και ο θεραπευτικός σκοπός.

Η δεύτερη θεραπεία ξεκινάει με τον τίτλο Ῥητίνης τερεβιν[θίνης ὑγρᾶς ἀπό]κανσις. Πρόκειται, λοιπόν, για την καύση υγρής ρητίνης τερεβινθίνης, δηλαδή ρητίνης. Στη συνέχεια αναφέρονται οι οδηγίες παρασκευής. Σε ένα χάλκινο δοχείο χύνεται ρητίνη και καθαρό νερό και ανακατεύεται μαζί με άνθρακα μέχρι να μην κολλάει στα δάκτυλα και γίνεται λεύκη ρητίνη καμένη. Σε αυτή την θεραπεία αναφέρεται μόνο ο τρόπος παρασκευής, ενώ η θεραπευτική δράση και η ιδιότητα παραλείπονται.

Η τρίτη θεραπεία έχει τίτλο Διάλυ[σις] Ῥητίνης και αναφέρεται στον τρόπο που διαλύεται η ρητίνη. Ακολουθεί ο τρόπος παρασκευής. Διαλύεται με λάδι και τοποθετείται σε αγγείο. Έπειτα, αναφέρεται η θεραπευτική δράση της ρητίνης και κατά συνέπεια της θεραπείας, με τον όρο Δύναμις Ῥητίνης. Ευνοεί την ανακούφιση από κοιλιακούς πόνους, την ούρηση, την πέψη. Έχει, επίσης, μαλακτική και καθαρτική δράση στο γαστρεντερικό σύστημα, ενώ δρα ως στυπτικό κατά των φλεγμονών. Αναφέρεται, επίσης, ότι η τερμινθίνη είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, ενώ υποδεέστερη είναι η σχινίνη και ακόμα περισσότερο η πιτύνη (ταύτης δὲ ὑπ[ο]δ[ε]στέ[ραν] εἶναι τὴν σχινίνην, κ[α]τ[ὰ]δεσ[τέ]ραν δὲ μᾶλλον τὴν πιτυ[ίνην]). Η δομή αυτής της θεραπείας είναι ολοκληρωμένη, καθώς αποτελείται από τίτλο, οδηγίες παρασκευής και ένδειξη θεραπευτικής δράσης.

Η τέταρτη θεραπεία, με τίτλο *Ῥόα]ς πάσης χυλισμός*, αναφέρεται στον τρόπο που παράγεται ο χυμός του ροδιού. Ακολουθούν οι οδηγίες παρασκευής. Οι οδηγίες, αρχικά, προτείνουν την διάλυση των σπόρων και την τοποθέτηση του χυμού σε κεραμικό αγγείο. Στη συνέχεια, προσφέρει κάποιους εναλλακτικούς τρόπους παρασκευής του χυμού· κάποιοι τοποθετούν το χυμό σε χάλκινο αγγείο (*Τινὲς δὲ εἰς χαλκοῦν*) και το αφήνουν στον ήλιο μέχρι ο χυμός να έχει την υφή μελιού, ενώ άλλοι τον τοποθετούν σε άνθρακα (*τινὲς δ' ἐπ' ἀνθ[ρά]κων ἔψουσιν*) μέχρι να πάρει την ίδια υφή. Τέλος, τονίζει η συνταγή ότι όταν ο χυμός πρόκειται να τοποθετηθεί σε θεραπευτικό κατάπλασμα πρέπει να είναι φρέσκος (*πρόσφατον χυ[μό]ν*). Στο τελευταίο τμήμα η συνταγή παραθέτει την θεραπευτική ένδειξη που προσφέρουν όλα τα μέρη του φρούτου, με τη φράση *Ῥοὰς πάσης τοῦ χυ[μοῦ] καὶ τῶν σιδίων καὶ τῶν φύλ[λων] δύναμι[ς]*. Αρχικά, αναφέρονται οι ιδιότητες του γλυκού και του ξινού ροδιού· όταν το ρόδι είναι γλυκό έχει στυπτική και καταπραυντική δράση (*τῆς μ[έν] γλυκείας / [καὶ] στοιφ[ει]... καὶ / [πραῦ]νει*), ενώ όταν είναι ξινό, ψύχει, έχει ψυκτική λειτουργία και στυπτική (*τῆς [δ'] ὀξεῖας δάκρυον μὲν / [ψύχει] μᾶλλον [κ]αὶ [σ]τύφει π[ολ]λῶι / [ῆ]σσαν*). Τέλος, οι καρποί και τα άνθη του έχουν ψυκτική δράση (*[τ]ὰ δὲ / [σίδια] τοῦτων καὶ τὰ ἄνθη ψύ[χει]*) και τα φύλλα του, επίσης, ψυκτική και στυπτική δράση (*δὲ φύλλα στυβει καὶ ψύχει*).

Η προτελευταία θεραπεία, πιθανότατα αναφέρεται στον τρόπο που γίνεται ο χυμός σέλινου (*[Σελέν?]ου χυλισμός*), ωστόσο δεν το υποθέτουμε με βεβαιότητα καθώς ο πάπυρος έχει αλλοιωθεί σε εκείνο το σημείο. Στη συνέχεια ακολουθούν οι οδηγίες παρασκευής και η θεραπευτική του ιδιότητα. Ο χυμός παρασκευάζεται από το πολύγωνο (*ὁ αὐτὸς τῶι πο[[λυγόν]ωι*), ενώ η θεραπευτική του δράση είναι στυπτική και ψυκτική (*Δύναμις αὐτοῦ· στύφει / [καὶ ψύ]χει, ῆσσαν δὲ τοῦ πολυγόνου*).

Η τελευταία θεραπεία φέρει την κεφαλίδα *[Συκῆς κ]ράδης*, ίσως αναφέρεται στην ανάμειξη του σύκου. Στη συνέχεια, η θεραπευτική ένδειξη αποτελεί παράλληλα και τον τρόπο παρασκευής (*σκευάζεται δὲ οὕτως*). Έτσι, αφού αναμειχθεί με το φυτό πόα αποκτά στυπτική και θερμαντική ιδιότητα (*δύναμιν ἔχει ἢ πό[[α μαλάσ?]ειν μετὰ στύψ[εως] καὶ θερ[[μάνσεως]*).

Έχει προταθεί η άποψη ότι ο πάπυρος έχει επιδράσεις από τον Πλίνιο. Το τμήμα του παπύρου που αναφέρεται στην διαδικασία παρασκευής των χυμών (*τὰ[ς] κ[ό]κ/κους ἧς ἐάν βούλῃ χυλίζειν θ[λά]σας / ἐκπίεσον διὰ ῥάκους ... τινὲς δ' ἐπ' ἀνθ[ρά]κων ἔψουσιν, μέχρι ἂν πάχος σχῇ [τὸ] / [α]ὐτό*.) θεωρείται παρόμοιο με απόσπασμα από το έργο του Πλίνιου¹²⁴. Και τα δυο αποσπάσματα περιγράφουν την ίδια διαδικασία, πως στύβονται οι κόκκοι και πως τοποθετείται ο χυμός στα αγγεία. Όμως, δε θεωρώ ότι αυτό από μόνο του καθιστά το έργο επηρεασμένο από τον Πλίνιο. Αποτελεί, απλώς ένα έργο αναφοράς, που καλύπτει τις απαιτήσεις πρακτικής χρήσης. Εξάλλου τέτοια χρηστικά εγχειρίδια ήταν ευρέως διαδεδομένα.

124 Φυσική Ιστορία XXIII,109.

12. P.Ross. Georg. V 52 (2ος αιώνας μ.Χ., άγνωστη προέλευση)

λείου (δραχμαὶ) κδ λιβαν[ωτοῦ] . . [ζμύ]|ρνης (δραχμαὶ) β ἄλκυονίου γ συν/ - - - | πρὸς ἄλφον
λευκὸν ἐπὶ σώ|ματι ζμύρνης (δραχμαὶ) β | καλκάνθου (l. χαλκάνθου) (δραχμαὶ) β | στυπτηρίας σχιστ
(l. σχιστῆς) (δραχμαὶ) δ | λ]ιθαργύρου (δραχμαὶ) δ

Πρόκειται για έναν μικρό ιατρικό πάπυρο, που περιλαμβάνει δυο συνταγές. Η πρώτη είναι αρκετά αποσπασματική και της οποίας σώζεται μόνο το τελευταίο μέρος. Δεν μπορούμε είμαστε βέβαιοι για τον θεραπευτικό σκοπό της συνταγής. Ωστόσο, το μύρο, το αλκυόνιο και το λιβανωτό είναι συστατικά που χρησιμοποιούνται κατά βάση σε οφθαλμικά κολλύρια. Επομένως, υποθέτω ότι πιθανότατα πρόκειται για οφθαλμική συνταγή. Η δεύτερη συνταγή σώζεται πλήρης. Πρόκειται για δερματική συνταγή κατά των λευκών κηλίδων στο σώμα (*πρὸς ἄλφον λευκόν*). Ως συστατικά χρησιμοποιούνται το μύρο, ο χάλκανθος, η στυπτηρία και ο λιθάργυρος. Έχουν στυπτική δράση και είναι αποτελεσματικά σε δερματικά καταπλάσματα, ενώ η στυπτηρία θεωρείται το πιο αποτελεσματικό από όλα τα στυπτικά, με ποικιλία θεραπευτικών δράσεων. Η δεύτερη συνταγή, σε αντίθεση με την πρώτη, έχει τη συνήθη δομή των ιατρικών συνταγών. Ξεκινάει με την κεφαλίδα και ακολουθούν τα βασικά συστατικά της συνταγής με τις ποσότητες τους. Παραλείπονται μονάχα οι οδηγίες παρασκευής.

13. P.Lond. Lit. 170 (2ος - 3ος αιώνας μ.Χ.)

[. . .] . τω . . [| [. . .] υς οτευ . [| [. . .] δυνος α[| α[ί] φλεγμον[αὶ | καὶ τὰ ἄλγη . . [| πολὺ παύεται κ[|
τὴν εἰρημέν[ην θεραπείαν πρὸς δ[. .] ομ[| τῶν ὀφθαλμῶν [κατ]απ[λάσ]ματι χρῆσθαι κα[. .] ουτ[|
συντίθεται δὲ πλείω π[| καταπλασμάτων . η[| ται δὲ αὐτ[ῶ]ν τὰ χαρίεντα | καὶ ἰδιώτη εὐσύνθετα[·
ὅ|ταν μὲν οὐ[ν ὁ ὀφ]θαλμὸς ἐπ[ώ]δυνος ἦ μ[- - -] . [| καταπλάσμασ[ι | ὥδον ὀπτήσαντ[ες τὸ πυρ|ρὸν
αὐτοῦ τρεῖβ[ειν (l. τρίβειν) λεῖον, | μιγνύειν δὲ τοῦ[τφ τοῦ Ἀν|δρωνείου τοῦ πρ[ὸς τὰ ρεύ|ματα
φαρμάκο[ν τὸ τρίτον | μέρος, τοῦ ὥο[υ δὲ

Αποτελεῖ απόσπασμα κυλίνδρου, από τον οποίο προέρχεται ο P.Mich αρ. ευρ. 1469. Η γραφή είναι ευθεία με γραφικά στοιχεία που συνθέτουν ένα έντονο στυλ. Στο πάπυρο δεν αναφέρονται σημεία στίξης. Σώζει θεραπευτική αγωγή που βασίζεται σε φάρμακα και σύνθετες θεραπείες και πιθανότατα εφαρμόζεται στα μάτια, σύμφωνα με τη φράση *τῶν ὀφθαλμῶν [κατ]απ[λάσ]ματι χρῆσθαι*. Το κατάπλασμα που αναφέρει υπόκειται σε πολύπλοκες παραλλαγές και

παρασκευάζεται με το συνδυασμό διάφορων προϊόντων με διαφορετικές ιδιότητες· πρόκειται, συνεπώς, για ένα σύνθετο φάρμακο¹²⁵. Όμως, είναι εύκολο να παρασκευαστεί ακόμα και από έναν λαϊκό (καὶ ἰδιώτη), άρα απευθύνεται σε ένα μη μνημένο κοινό. Το κατάπλασμα αυτό ονομάζεται Ἀνδρώνειον φάρμακον, γνωστό από το γιατρό Ανδρώνειο. Πρόκειται για ένα φάρμακο που ανήκει στην κατηγορία του τροχίσκου. Όπως ήδη αναφέραμε, οι τροχίσκοι είναι πάστες που διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με τη χρήση τους. Σύμφωνα με το Γαληνό, το Ἀνδρώνειον φάρμακον έχει στυπτική δράση: *γινώσκων γάρ ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ Ἀνδρώνειον ἐν τῷ στύφειν ἔχει τὸ κύρος τῆς θεραπείας, ἐζήτησεν ὕλην στύφουσαν*¹²⁶. Σε αυτό συμφωνεί και ο Ορειβάσιος: *οἱ δὲ κατάχριστοι τροχίσκοι δυνάμεως μὲν εἰσι παραπλησίας τοῖς ἐνιεμένοις· οἱ μὲν γάρ στύφουσιν, ὡς ὁ Ἄνδρωνος καὶ ὁ Πολυεΐδου*¹²⁷. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα στυπτικό οφθαλμικό αντίδοτο. Ο πάπυρος αναφέρει ότι για να είναι αποτελεσματικό πρέπει να αναμιχθεί με κρόκο αυγού (*ὥν ὀπτήσαντ[ες] τὸ πυρ/ρὸν αὐτοῦ τρεῖβ[ειν]*), καθώς είναι το μόνο συστατικό που αναφέρεται στην συνταγή μας. Το αυγό αποτελεί ένα στυπτικό και αντιφλεγμονώδες συστατικό το οποίο χρησιμοποιείται στις οφθαλμικές σταγόνες. Ο Γαληνός αναφέρει ότι είναι ισχυρό φάρμακο που χρησιμοποιείται σε αντιφλεγμονώδης θεραπείες: *ἔστι δὲ καὶ ἡ λέκιθος τῶν ὠῶν ὁμοίας φύσεως, καὶ διὰ τοῦτο μίγνυται κηρωταῖς ἀδήκτοις ἐψηθέντων ἢ ὀπτηθέντων τῶν ὠῶν. εὐδελον δ' ὅτι διοίσουσιν ἀλλήλων αὐταὶ βραχεῖαν διαφορὰν διὰ τὸ ξηραντικώτερα μὲν ἡρέμα γίνεσθαι τὴν ὀπτησιν, ὅσον δὲ προσέλαβε τῆς δυνάμεως ταύτης τοσοῦτον ἀπολλύναι τοῦ παρηγορικοῦ. μίγνυται δὲ καὶ καταπλάσμασιν ἀφλεγμάντοις*¹²⁸. Η δομή της συνταγής διαφέρει από την αναμενόμενη. Ενώ παρατίθενται ο τίτλος της συνταγής, το όνομα του φαρμάκου και τα βασικά χαρακτηριστικά, η συνταγή μας δεν έχει την αναμενόμενη εικόνα. Δεν δίνονται τα συστατικά σε λίστα με ποσότητες ούτε επεξηγούνται οι οδηγίες χρήσης. Είναι ενδιαφέρον παρόλα αυτά να παρατηρήσουμε τα διαφορετικά μοτίβα που μπορεί να διαθέτει ένα θεραπευτικό συνταγολόγιο.

14. P.Oxy. II 234 (2ος - 3ος αιώνας μ.Χ.)

Col. I

[λωτα |] ροδι- | χ]λιάνας | ἄλ]λο | . . .

Col. II

ἄ[λλ]ο. καστορήου (Ι. καστορίου) καὶ μη|κωνίου ἴσον φώσας | ἐπ' [ὀ]στράκου μάλιστα | [μέ]ν

125 Andorlini, 1985 : 51.

126 Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους XII,904,2-3.

127 Ἱατρικαὶ Συναγωγαί 24,10.

128 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,352,4-9.

Ἄττικοῦ, εἰ δὲ | μή, ῥωϊστικοῦ, καὶ λεά|νας διεῖς γλυκεῖ χλιά|νας ἔνσταζε. Ἄλλο. | χαλβάνην σουσίνω | μύρω διεῖς πρόσμιζον | μέλι καὶ ῥόδινον, κα[ῖ] |οῖσுπηρὸν ἔριον πε|ρὶ μηλωτρίδα συστρέ|ψας καὶ χλιαίνων ἔν|σταζε. ἄλλο. ῥοῶν | κυτίνους μεμυκό|τας τρίψας καὶ κρόκου | ὕδωρ ἐπιστάζας | ὅταν ῥυπῶδες γένη|ται ἀνάλαβε· πρὸς | [δ]ὲ τὴν χρεῖαν ἡλίκον | [ὀ]ρόβω (l. ὄροβον) ἐν γλυκεῖ διεῖς | [κ]αὶ χλιάνας ἔνσταζε. ἔνθετα εἰς τ[ό] | οὔς πρὸς πόνους. | [στ]υπηρίαν Αἰγυπτί|[αν] τρίψας ὅσον ὄρο|[βο]ν ἔνθετος εἰς τὸ οὔς. | [ἄλλο]. φύλλον περσέας | [ἀλ]είψας ἔνθετος. ἄλ[λο]. | [χολ]ὴν βοῶς κροκύδ[ι] | [. . .]σας χρησίμως | [καί] συστρέψας ἔνθετος. | [ἄλλο]. σμύρναν καὶ | [στυ]πηρίαν ἴσα τρί|[ψας] ἔνθετος. κλυσμοὶ ὥτος | [πρὸς] πόνους. | [λιβ]ανωτὸν οἶνω | [διεῖς] ἡδίστω κλύζε | [τὸ ο]ὔς, καὶ οὕτως χρῶ | [το]ῖς προγεγραμμέ|[νο]ις ἐγγύμασιν. | [ἄλλο]. πράσου χυλὸν | [θε]ρμὸν ἐνκλύζε. | [ἄλλο]. χολῇ ταυρεῖα | [ἢ κ]αὶ αἰγεία ἢ προβατεῖα | [ἢ] τίνα (l. τίνη) παραπλησία | [θερμῇ] κλύζε. ἄλλο. | [πε]ῖυκῆς χυλῷ θερμῷ | [π]αραπλησίως.

Πρόκειται για θεραπευτική συνταγή. Περιλαμβάνει δέκα συνταγές για πόνο στο αυτί. Το κείμενο βρίσκεται στην πίσω όψη του πατύρου. Το recto περιλαμβάνει μια μίσθωση. Η γραφή είναι διακριτική στρογγυλόσχημη και ευθεία βιβλιακή γραφή, που χρονολογείται κατά τα τέλη 2ου-αρχές 3ου αιώνα μ.Χ.

Παρουσιάζονται διαφορετικές εκδοχές της ίδιας θεραπείας, δηλαδή της αντιμετώπισης του πόνου. Όπως, είθισται στις ιατρικές συνταγές, οι διαφορετικές συνταγές διαχωρίζονται με τον όρο ἄλλο. Η σύνθεση τους δεν ακολουθεί την συνηθισμένη δομή, καθώς αναφέρεται ο τίτλος, τα συστατικά και οι οδηγίες σύμφωνα με τον κανόνα αλλά παραλείπονται οι ποσότητες των συστατικών που απαιτούνται για την παρασκευή. Ο πάπυρος προβάλλει διαφορετικούς τρόπους θεραπείας του πόνου στο αυτί. Αναφέρει ενσταλάξεις, κλυσμούς και ἔνθετα. Η πρώτη κατηγορία θεραπείας αφορά τις ενσταλάξεις. Παρουσιάζονται τρεις διαφορετικές συνταγές. Η πρώτη χρησιμοποιεί ίση ποσότητα καστορίου και χυμού παπαρούνας, ζεσταμένα και αραιωμένα με γλυκό κρασί (καστορήου (l. καστορίου) καὶ μη|κωνίου ἴσον φώσας | ἐπ' [ὀ]στράκου μάλιστα | [μέ]ν Ἄττικοῦ, εἰ δὲ | μή, ῥωϊστικοῦ, καὶ λεά|νας διεῖς γλυκεῖ χλιά|νας ἔνσταζε.). Η δεύτερη συνταγή συνιστά ζεσταμένο αραιωμένο κόμμι με βάλσαμο κρίνων και μέλι με εκχύλισμα τριαντάφυλλου (Ἄλλο. | χαλβάνην σουσίνω | μύρω διεῖς πρόσμιζον | μέλι καὶ ῥόδινον, κα[ῖ] |οῖσுπηρὸν ἔριον πε|ρὶ μηλωτρίδα συστρέ|ψας καὶ χλιαίνων ἔν|σταζε.). Η τρίτη συνταγογραφεί τριμμένα κλειστά καλύμματα ροδιῶν ζεσταμένα και αποχρωματισμένα με νερό σαφράν και αραιωμένα με γλυκό κρασί (ἄλλο. ῥοῶν | κυτίνους μεμυκό|τας τρίψας καὶ κρόκου | ὕδωρ ἐπιστάζας ὅ|ταν ῥυπῶδες γένη|ται ἀνάλαβε· πρὸς | [δ]ὲ τὴν χρεῖαν ἡλίκον | [ὀ]ρόβω (l. ὄροβον) ἐν γλυκεῖ διεῖς | [κ]αὶ χλιάνας ἔνσταζε.).

Η δεύτερη κατηγορία θεραπείας αφορά τις ἔνθετες θεραπείες (ενέσεις) (ἔνθετα εἰς τ[ό] |

οὗς πρὸς πόνους). Αναφέρονται τέσσερις συνταγές. Αρχικά, βάζεις στο αυτί χτυπημένη αιγυπτιακή στυπτηρία όσο ένα μπιζέλι ([στ]υπτηρίαν Αἰγυπτί/[αν] τρίψας ὅσον ὄρο/[βο]ν ἔνθες εἰς τὸ οὖς.) Εναλλακτικά, βάζεις τριμμένο φύλλο περσέα (φύλλον περσέας / [ἀλ]είψας ἔνθες.). Άλλη συνταγή αναφέρει ότι τοποθετείς τυλιγμένο μαλλί με χολή ενός βοδιού ([χολ]ήν βοὸς κροκύδ[ι] / [. . .]σας χρησίμως / [καὶ] συστρέψας ἔνθες.). Τέλος, βάζεις σε ίση ποσότητα στυπτηρία και μύρο (σμύρναν καὶ / [στυ]πτηρίαν ἴσα τρί/[ψας] ἔνθες).

Η τρίτη κατηγορία είναι οι κλυσμοί. Συγκεκριμένα παρουσιάζονται τέσσερις διαφορετικές εκδοχές κλυσμών. Πρώτα πρώτα, τοποθετείς με σύριγγα ή ένεση αραιωμένο λιβάνι με πολύ γλυκό κρασί ([λιβ]ανωτὸν οἶνω / [διεῖ]ς ἡδίστῳ κλύζε / [τὸ ο]ὔς, και οὕτως χρῶ / [το]ῖ[ς] προγεγραμμέ/[νο]ις ἐγχύμασιν.). Στη συνέχεια, μπορείς να ξεπλύνεις με ζεστό χυμό κρεμμυδιού ([ἀλ]λο. πράσου χυλὸν / [θε]ρμὸν ἔνκλυζε.). Εναλλακτικά, εισάγεις θερμαινόμενη σύριγγα με χολή ταύρου ή κατσίκας ή προβάτου, ή άλλο παρόμοιο είδος χοληδόχου ([ἀλ]λο. χολῇ ταυρείᾳ / [ἢ] κ|αὶ αἰγείᾳ ἢ προβατείᾳ / [ἢ] τίνα (1.τίνι) παραπλησίᾳ / [θερμῇ] κλύζε.). Τέλος, με παρόμοιο τρόπο εισάγεις θερμαινόμενο χυμό πεύκου ([πε]ῖϋκ|ης χυλῶ θερμῶ / [π]αραπλησίως).

Άρα παρατηρούμε ότι οι θεραπευτικές συνταγές στηρίζονταν, κατά βάσης, σε φυσικά συστατικά, σε βότανα και σε ζωικά στοιχεία, στα οποία οι άνθρωποι είχαν εύκολη πρόσβαση.

15. SB XIV 12141 (P.Mich. αρ. ευρ. 1455) (2ος - 3ος αιώνας μ.Χ., άγνωστη προέλευση)

πρὸς ἄλ[γ]η|μα (1. ἀγκύλ[ας]) ποδῶν | καὶ πρὸς πο|δάγραν καὶ ἄνγέλ[ας] κ|ἐ (1. κ|αὶ) αυ .[- -]

Ο πάπυρος ονομάζεται αλλιώς P.Mich. αρ. ευρ. 1455, καθώς ανήκει στην συλλογή παπύρων του Μίσιγκαν. Ο πάπυρος διασώζει μια ιατρική συνταγή, η οποία είναι πλήρως αποσπασματική και ελλιπής. Σώζεται μόνο ο τίτλος της συνταγής, ο οποίος δηλώνει το θεραπευτικό περιεχόμενο της συνταγής. Το σωζόμενο κείμενο δεν μας δίνει καμία πρόσθετη πληροφορία. Επομένως, συμπεραίνουμε ότι η δομή του παπύρου δεν είναι αναμενόμενη και ο πάπυρος εντάσσεται στην ιδιαίτερη κατηγορία παπύρων που σώζουν μονάχα ένα ή δυο στοιχεία δομής. Στον τίτλο μιας συνταγής, συνήθως, το όνομα του φαρμάκου ακολουθεί την ένδειξη του άρρωστου τμήματος¹²⁹. Στην δική μας περίπτωση δεν δίνεται το όνομα του φαρμάκου στον τίτλο, παρά μόνο η ένδειξη του άρρωστου μέρους που χρήζει θεραπείας. Έτσι, προσδιορίζεται ότι πρόκειται για συνταγή θεραπείας των ποδιών. Συγκεκριμένα θεραπεύει κατάγματα, ποδάγρα και ασθένειες των αρθρώσεων. Θεραπείες για τέτοιου είδους ασθένειες σώζονται και στον Γαληνό. Συγκεκριμένα, στο

129 Gazza, 1955 : 102.

έργο Ὅροι Ἱατρικοὶ γίνεται αναφορά στην ασθένεια της ποδάγρας¹³⁰.

Η συνταγή μας δεν διασώζει συστατικά ούτε οδηγίες παρασκευής, επομένως δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε τα χαρακτηριστικά της συνταγής. Δεν γνωρίζουμε την θεραπευτική αξία της συνταγής παρά μόνο τον θεραπευτικό σκοπό. Δηλώνει ότι πρόκειται για θεραπευτική συνταγή για παθήσεις των ποδιών αλλά δεν προσδιορίζονται τα συστατικά της συνταγής. Δεν συνιστά, ακριβώς, ιατρική συνταγή αλλά αποτελεί ένα παράδειγμα που αξίζει να μελετήσουμε για να κατανοήσουμε την ιδιαιτερότητα των ιατρικών συνταγών στους παπύρους. Καθώς, υπάρχουν παραδείγματα συνταγών, όπως αυτό, που δεν συνιστούν συνταγές με την κανονική έννοια της λέξης, αλλά απλά τίτλοι που δηλώνουν μονάχα τη θεραπεία. Επιπλέον, το παράδειγμα αυτό εντείνει το γεγονός ότι τέτοιες ιατρικές συνταγές είχαν ως στόχο να εξυπηρετήσουν ανάγκες της καθημερινότητας και όχι να καταλαμβάνουν λογοτεχνικές αξιώσεις.

16. P.Ryl. I 29 (3ος αιώνας μ.Χ., άγνωστη προέλευση)

δατος κυα[θ | τροχίσκος πρὸς ἄ[φθας σταφίδος | ἐνέγαρτ (δραχμαὶ) δ, κηκίδο[] [| νοσ
(τριώβολον), μάννης λιβάνου (τριώβολον), ὕδα[τι κύα]|θοι β̄ ἀναλάμβανε τροχίς[κους] | μετὰ οἴνου
Μενδησίου κ[αὶ δίδου] | εἰς κοίτην ᾱ καὶ πρωεὶ τῇ[ς ἡμέρας ᾱ ?] | τροχίσκος πρὸς ῥεῦμα
στο[μάχου,] | μήτρας, πνεύμονος κάλλι[στος ὅδε] | ἄκρως πυεῖ· ἔστιν δὲ ἄμμ[εως] | σπερμ (δραχμαὶ)
β, ἀνήκου σπερμ . ,[σελιν ?] | σπέρματος (δραχμὴ) α (τριώβολον) (ἡμιωβέλιον). μαράθου [σπερμ |
[ὀπ]ίου, μήκονος . . πα . [] . . ας οι . . [. . .] κυ[

Αποτελεί περγαμηνή του 3ου αιώνα μ.Χ. Το ιατρικό κείμενο είναι γραμμένο στη γούνα, δηλαδή στο verso. Σώζονται δυο στήλες σε ακανόνιστη στρογγυλόσχημη γραφή. Το recto της περγαμηνής είναι κενό. Μάλλον ανήκει σε μικρό κύλινδρο. Στο κείμενο καταγράφονται οδηγίες για τροχίσκους, χάπια και παστίλιες.

Το κείμενο αναφέρει δυο συνταγές που συνδέονται με τη φαρμακολογική μορφή του τροχίσκου, με λεπτομερείς κανόνες προετοιμασίας και χρήσης. Ήδη προαναφέραμε ότι, οι τροχίσκοι ήταν πάστες σε μορφή δίσκων ή δισκίων προς κατάποση ή εξωτερική χρήση¹³¹. Ο Ορειβάσιος αναφέρει ότι υπήρχαν τρία είδη τροχίσκων: *Τροχίσκων εἶδη εἰσὶ τρία· οἱ μὲν γάρ εἰσὶ πινόμενοι, οἱ δ' ἐνιέμενοι, οἱ δὲ καταχρίόμενοι*¹³². Στον συγκεκριμένο πάπυρο πιθανότατα υπάρχουν και οι τρεις κατηγορίες τροχίσκων. Στην πρώτη συνταγή, ο όρος *πρὸς ἄ[φθας* δηλώνει τα στοματικά έλκη που συνήθιζαν να ταλαιπωρούν τους κατοίκους της Αιγύπτου. Επιπλέον, ο όρος

130 Ὅροι Ἱατρικοὶ XIX,427.

131 Andorlini, 2018 : 79.

132 Ἱατρικαὶ Συναγωγαὶ X,24,1.

σταφίδος δηλώνει τα σταφύλια, ένα βασικό συστατικό των στοματικών πλύσεων, από τα οποία εξήγαγαν τους σπόρους πριν από τη χρήση τους, εξ'ού και ο όρος *έγγεγαρτ*. Τα υπόλοιπα συστατικά είναι συμβατά με τη παρασκευή του τροχίσκου. Συνταγογραφείται κηκίς και λιβάνι· το πρώτο πρόκειται για ένα στυπτικό φάρμακο ενώ το δεύτερο έχει σημαντική θερμαντική και ξηραντική δράση που συμβάλει στην θεραπεία των άφθων. Ως έκδοχο χρησιμοποιείται το νερό σε συνδυασμό με το κρασί. Η συνταγή κλείνει με την χρονική ένδειξη χρήσης του φαρμάκου, δηλαδή, μία παστίλια το βράδυ και μία νωρίς το πρωί. Έτσι, το πρώτο παρασκεύασμα, πιθανότατα είναι ένα στυπτικό αντίδοτο στοματικής ασθένειας. Μιλάμε, επομένως, για έναν τροχίσκο με στυπτική δράση που ανήκει στην κατηγορία του *πινόμενου*.

Η δεύτερη παρασκευή είναι αποτελεσματική για τις εκκρίσεις του στομάχου, του κόλπου και των πνευμόνων (*τροχίσκος πρὸς ῥεύμα στο[μάχου,] / μήτρας, πνεύμονος*). Πιθανότατα, πρόκειται για έναν *καταχριόμενο τροχίσκο*. Τα συστατικά αυτής της συνταγής είναι αποσπασματικά· ωστόσο, φαίνεται ότι το όπιον είναι απαραίτητο για τη πληρότητα του τροχίσκου. Επιπλέον, το μηκώνιον και το όπιον συνιστούν ηρεμιστικά φάρμακα που χρησιμοποιούνται συχνά σε θεραπείες κατά των σωματικών ροών. Αλλά, τόσο ο άνηθος όσο και ο μάραθος είναι φυτικά φάρμακα που λόγω της οσμής τους και της στυπτικής τους δράσης χρησιμοποιούνται ως επουλωτικά. Σε αντίθεση με την προηγούμενη συνταγή, σε αυτή παραλείπονται οι οδηγίες χρήσης. Δίνονται μόνο οι ποσότητες των συστατικών σε δραχμές και οβολούς.

Οι συνταγές αυτές παρόλο που αναγράφονται σε περγαμηνή και όχι πάπυρο είναι ιδιαίτερα χρήσιμες, καθώς μας εισάγουν στην φαρμακευτική μορφή του τροχίσκου. Μία συχνή θεραπευτική μέθοδο για κάθε είδους θεραπείες.

17. P.Ross. Georg. V 57 (3ος αιώνας μ.Χ.)

Verso

col II

νάρδου βῶλος | κόμμεως | ὕδωρ | στατικὸν ἄλλο | καδμείας | χαλκοῦ ἰοειδοῦς(?) | κρ[ό]κου |
ὀ[ξί]νου | κόμμεως | στατικὸν ἄλλο | [. . .] . . . | [. . .] θ

Πρόκειται για την πίσω όψη του παπύρου. Στην μπροστινή όψη το σωζόμενο τμήμα αποτελεί κατάλογο ανθρώπων, που βρίσκονται σε κάποιο νοσοκομείο, ίσως γιατροί ή άρρωστοι. Όμως είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Το κείμενο στο verso σώζεται σε δυο στήλες. Εμείς θα ασχοληθούμε με την δεύτερη στήλη. Σώζει τρεις συνταγές, οι οποίες όμως είναι αρκετά αποσπασματικές. Η πρώτη αναφέρει μόνο δυο συστατικά, τον νάρδο και το κόμμι, και ως έκδοχο της συνταγής αναφέρεται το νερό. Πρόκειται για δρόγες με στυπτική και διορθωτική δράση και

συνήθως, χρησιμοποιούνται σε οφθαλμικές σταγόνες (το κόμμα αναφέρεται στον P.Grenf. I 52 και τον P.Tebt. II 273, δυο οφθαλμικές συνταγές). Ωστόσο, μόνο με αυτά τα δυο συστατικά δεν μπορούμε να διατυπώσουμε καμία υπόθεση και δεν έχουμε επιβεβαιωμένη ένδειξη για την θεραπευτική ιδιότητα του φαρμάκου της συνταγής. Η δεύτερη συνταγή έχει την κεφαλίδα *στατικὸν ἄλλο*, που δηλώνει ότι πρόκειται για μία ακόμα συνταγή στην κατηγορία του στατικού φαρμάκου. Βασικά συστατικά είναι η καδμία, ο χαλκός, ο κρόκος, το κόμμα και το ξινό κρασί (*ῥῆξι/νου (οἶνου)*). Αποτελούν συστατικά που εμφανίζονται κατά κύριο λόγο σε οφθαλμικά καταπλάσματα και έχουν στυπτική δράση. Επίσης, το κρασί έχει αντιφλεγμονώδη δράση και παρόλο που δεν είναι βασικό οφθαλμικό συστατικό, εμφανίζεται και αυτό σε τέτοιου είδους καταπλάσματα. Όμως, εκτός από τα συστατικά και την κεφαλίδα της συνταγής δεν αναφέρεται τίποτα άλλο στον πάπυρο, με αποτέλεσμα να μην είμαστε βέβαιοι για τον θεραπευτικό του σκοπό. Η τρίτη συνταγή της στήλης παραθέτει μόνο τον τίτλο *στατικὸν ἄλλο*. Πρόκειται και αυτή για μία θεραπεία στατικού φαρμάκου, ίσως κάποιας σκόνης. Όμως, δεν σώζεται κάποιο συστατικό, ούτε κάποιο στοιχείο που να προσδιορίζει την θεραπευτική ιδιότητα και τη φύση της συνταγής.

Όλες οι συνταγές που σώζει ο πάπυρος μας είναι αποσπασματικές και ελλιπείς. Η δομή τους δεν είναι πλήρης. Στην πρώτη συνταγή δίνονται μονάχα κάποια συστατικά: στη δεύτερη παρατίθενται μόνο ο τίτλος και μερικά συστατικά, ενώ η τελευταία συνταγή σώζει μόνο τον τίτλο. Παραλείπονται οι οδηγίες παρασκευής και οι ποσότητες των συστατικών. Ωστόσο, αποτελούν ένα ενδιαφέρον, αν και όχι ενδεικτικό, παράδειγμα για την μορφή που είχαν τα συνταγολόγια στην αρχαιότητα.

18. P. Amst. αρ. ευρ. 114 (3ος αιώνας μ.Χ., άγνωστη προέλευση)

[- - -] ρ . . [. .] νη [- - -] | [- - -] . σ . [.] ων . [- - -] | [- - -] να vac. ? κηρω [τή - - -] | [- - -] χάρτου
κεκαυ [μένου - - -] | [- - -] μετὰ μέρους [α - - -] | [- - -] λοιποῦ κη [ροῦ - - -] | [- - -] βολιβή (l.
μολιβή) πρ [- - -] | [- - -] ἐρ [υσιπέλατα [- - -] | [- - -] ἥδὲ κ[αί] ψι [λὸν - - -]

Ο πάπυρος αυτός σώζει ιατρικές συνταγές. Ίσως σώζει δύο ή τρεις συνταγές. Η πρώτη συνταγή αναφέρεται στις πρώτες αράδες και μέχρι τα μισά της τρίτης (μέχρι το - /να). Όμως, δεν μπορούμε να βγάλουμε κάποιο συμπέρασμα. Ίσως, πρόκειται για το τέλος κάποια ενότητας ή συνταγής. Σίγουρα όμως δεν γνωρίζουμε σε τι συνταγή θα μπορούσε να αναφέρεται. Στη συνέχεια, ο όρος *κηρω [τή]*, δηλώνει την έναρξη καινούργιας συνταγής. Ο όρος αυτός αναφέρεται στον κηρωτή ή αλλιώς κηρώματα, το οποίο αποτελεί ένα δερματολογικό φάρμακο με βάση το κερί, για

εξωτερική χρήση¹³³. Αποτελεί ένα είδους εμπλάστρου, σαν κρέμα με βάση το λάδι ή συνήθως, το κερί κυρήθρας¹³⁴. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα δερματικό κατάπλασμα. Τα συστατικά της συνταγής δεν φαίνονται καθαρά στον πάπυρο. Μόνο δυο συστατικά είναι ευανάγνωστα, ο καμμένος πάπυρος (*χ[άρτου] κεκαυ[μένου]*) και το κερί (*κη[ροῦ]*). Ο πάπυρος θεωρείται καυστικό και ξηραντικό προϊόν, που χρησιμοποιείται δερματικά για την επούλωση ελκών. Ενώ, αντίθετα με τον πάπυρο, το κερί αποτελεί ένα μαλακτικό, όμως είναι αρκετά επουλωτικό κάτι που δικαιολογεί την χρήση σε αυτή την συνταγή. Έπειτα, αξίζει να σχολιαστεί ο όρος *βολιβή*. Σύμφωνα με τη Marganne¹³⁵ ο σωστός όρος είναι μολυβή και πιθανότατα παραπέμπει στα μολύβδινα δοχεία που χρησιμοποιούνταν για την παρασκευή και την συντήρηση του κεριού. Επομένως, σύμφωνα με αυτή την υπόθεση τότε η δομή της συνταγής μας δεν είναι πλήρως ελλιπής. Αναφέρεται ο τίτλος, στη συνέχεια τα συστατικά και τέλος δίνονται κάποιες πρόσθετες πληροφορίες για την αποθήκευση του μείγματος. Τέλος, από την τρίτη συνταγή η μόνη πληροφορία που έχουμε είναι ο όρος *έρ/υσιπέλατα*. Ίσως αποτελεί την θεραπευτική ένδειξη ή τον τίτλο της συνταγής. Έτσι, πρόκειται πιθανότατα για θεραπεία ερυσίπελας, μιας βακτηριακής λοίμωξης του δέρματος. Συνήθως, χρησιμοποιούνται ψυκτικά φάρμακα στην θεραπεία της ερυσίπελας, όμως στην δική μας περίπτωση λόγω αποσπασματικότητας δεν γίνεται καμία αναφορά στα συστατικά. Επομένως, από την τρίτη συνταγή σώζεται μονάχα ο τίτλος και, συνεπώς, η θεραπευτική ένδειξη της συνταγής.

19. PSI VI 718 (4ος - 5ος αιώνας μ.Χ., Ερμούπολη)

ζ | σπέρματος λάβε — | ένουρόντα (l. ένουροῦντα) παῦσαι[·] | κύπερον λ<ε>ιώσας ἄμ[α] | οἶνω δὸς πίν(ειν) — | βρα<γ>χιῶντα παῦσαι[ι·] | κύλα <ἐ>κλέψε (l. ἐκλέψαι) ἀμύκτ[α]|λα (l. ἀμύγδ[α]|λα) πικρὰ λ<ε>ιώσας ἀν[α]|λάμβανε ἐλέφ (l. ἐλαίφ) καὶ | δὸς ἐκλίψειν καὶ τὸ | πε (περὶ) εἴτε ἄφωνος μ[ή] | λαλῶν — σαπρὸν ο[ἶ]|νον ποιῆσε (l. ποιῆσαι) καλὸν [- - -]

Είναι μικρό κομμάτι περγαμηνής. Σώζει δυο ιατρικές συνταγές· η πρώτη συνιστά θεραπεία κατά της κατακράτησης ούρων (*ένουροῦντα παῦσαι*) και η δεύτερη μια δερματική θεραπεία για φλεγμονή του προσώπου (*βρα<γ>χιῶντα παῦσαι[ι·] / κύλα*). Η πρώτη συνταγή αφορά διουρητική θεραπεία για την πρόκληση ούρησης. Ως συστατικά αναφέρονται μόνο ο κύπερος και το κρασί ως έκδοχο. Ο κύπερος αποτελεί ένα συχνό διουρητικό φάρμακο, που χρησιμοποιείται σε τέτοιου είδους θεραπείες. Έπειτα, το κρασί χορηγείται ως έκδοχο της συνταγής γιατί λόγω της γεύσης του κάνει την θεραπεία πιο εύκολη στην κατάποση. Η συνταγή συνιστά να παρασκευαστεί

133 Marganne, 1984 : 100.

134 Σκαλτσά, 2015 : 63.

135 Marganne, 1984 : 101.

και να καταναλωθεί πότημα κρασιού ανακατεμένο με τριμμένο κύπερο. Η συνταγή ενώ είναι μικρή σε έκταση, παρέχει τις κατάλληλες πληροφορίες. Έτσι, δίνεται ο τίτλος, τα βασικά συστατικά και οι κύριες οδηγίες προετοιμασίας και χρήσης. Ωστόσο, αξίζει να παρατηρήσουμε ότι οι οδηγίες παρασκευής περιορίζονται μόνο στη βασική λειτουργία που αφορά την μετατροπή των συστατικών σε σκόνη. Επίσης, ο τίτλος του φαρμάκου δεν αναφέρεται στον τίτλο της συνταγής παρά μόνο ο θεραπευτικός σκοπός¹³⁶.

Η δεύτερη συνταγή αφορά, όπως αναφέραμε, δερματική θεραπεία. Συγκεκριμένα, σώζεται ένα αντίδοτο για φλεγμονή των παρειών (κύλα). Συνταγογραφούνται πικρά αμύγδαλα λιωμένα μαζί με λάδι. Τα αμύγδαλα χρησιμοποιούνται συχνά σε θεραπείες κατά των φλεγμονών, καθώς πρόκειται για φυτικά φάρμακα με αντιφλεγμονώδη και ηρεμιστική δράση. Στη συνέχεια, σε περίπτωση αφωνίας χορηγείται πιπέρι με φλοιό ιτιάς, που συνίσταται για μώλωπες και σημάδια. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ο τρόπος που δηλώνεται το πιπέρι με την ιτιά, με τον τον όρο *πεπιτεαφώνος*. Ο όρος αυτός αναφέρεται τόσο στο πιπέρι που γράφεται με διπλή ανύψωση στον πάπυρο (π^επ) όσο και στον *φλοιὸν ἰτέας* (*ἰτέαν φλοιὸν*) που γράφεται σαν μια λέξη ενωμένη. Τέλος, δηλώνει ότι με αυτό τον τρόπο φτιάχνεται ο *σαπρὸς οἶνος*: πρόκειται για ένα κρασί παλιό, γινωμένο. Αυτός ο χαρακτηρισμός για το κρασί αναφέρεται στους κωμικούς ποιητές και, κυρίως, στον Αριστοφάνη. Δεν γνωρίζουμε αν έχει θεραπευτικές ιδιότητες αλλά στον πάπυρο μας αναφέρεται ως *καλὸν*, επομένως υποθέτουμε ότι θα είχε κάποια θεραπευτική ιδιότητα. Η δομή και σε αυτή την συνταγή δεν είναι ολοκληρωμένη, όμως παρέχονται οι βασικές οδηγίες παρασκευής και τα βασικά συστατικά.

20. PSI IV 297 (5ος αιώνας μ.Χ.,Ερμούπολη)

Σ Ἀφῆκεν μὲ μετὰ τῆς ἐμπλάστρου θλιβόμενον ἢ σὴ παί[δευσις] | καὶ πρὸ πολλῶν ἡμερῶν οὐκ' ἐπεσκέψατό μέ. ἐπεὶ οὖν ἐκ τῆς ἀλουσίας | αἰσθάνομαι καὶ δριμὺ ὁ[σ]δομένου (l. ὀζομένου) τοῦ σώματος, | καταξιώσῃ δηλῶσαι μοι πότε ἔστιν προσδοκῆσαι αὐ[τήν] | [ἐλευσομ?]ένην κατὰ τὴν [

verso

]δεκαλε . . . | ξς | τὰ κρίνα βάλε | εἰς τὸν οἶνον | κ[ατά]ξηρα κλ[έ]πτεις καὶ βάλλεις | καὶ τὸν στύρακα | [χα?]λεπὰ διελεῖν | [τοῖ]ς ὄνυξιν βάλλ[λει?]ς καὶ πάλ[ιν?] ἄξεις | [. . .] ἔασον ἐν ἡλίῳ | [. . .] καὶ ὑλίσας πρόσπιλε[. . . τ]ὸ ὀποβάλαμον | [. . .] ἄλλον . . . καρύφυλ

Στο recto κατά μήκος των ινών σώζεται μια επιστολή, την οποία στέλνει ο ασθενής

136 Andorlini, 2016 : 120.

στον ιατρό του, με παράπονα ότι παραμελήθηκε. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον το γεγονός ότι ενώ θα περιμέναμε μια συνταγή στο ιατρικό κείμενο, παρατίθεται μια επιστολή. Ο ασθενής παραπονιέται ότι τον άφησε με το έμπλαστρο και δεν γύρισε να τον επισκεφτεί, με αποτέλεσμα να μείνει άλυστος και ταλαιπωρημένος περιμένοντας τον. *Ἐμπλαστρος* αποτελούσε μια θεραπεία σε μορφή γύψου ή πάστας για εξωτερική χρήση, που συνήθως, προορίζονταν για την καταπολέμηση δερματικών παθήσεων. Σε κάποιες περιπτώσεις, χρησιμοποιείται ως αντίδοτο για άλλες ασθένειες όπως πυρετός ή βήχας. Η φράση *ὁ[σ]δομένον* είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον, γιατί θυμίζει αιολικό τύπο.

Στη συνέχεια, στο verso έναντι στις ίνες του παπύρου σώζεται η ιατρική συνταγή ως απάντηση του ιατρού στον ασθενή του. Τον συμβουλεύει να αποξηράνει κρίνα και να τα τοποθετήσει· να αποξηράνει στύρακα και να τον τοποθετήσει. Ο κρίνος, ο στύρακας και το οποβάλαμο είναι φυτικές δρόγες με θερμαντική και μαλακτική δράση, που συνήθως χορηγούνται ως αντίδοτα κατά του βήχα. Επίσης, το καρυόφυλλο έχει αναισθητική δράση και χορηγείται ως αποχρεμπτικό σε θεραπείες κατά του βήχα. Ως έκδοχο της συνταγής χρησιμοποιείται το κρασί, το οποίο διακρίνεται για τις θερμαντικές του ιδιότητες. Έτσι, αν κρίνουμε τις θεραπευτικές ιδιότητες των βασικών συστατικών της συνταγής, πιθανότατα πρόκειται για αποχρεμπτικό αντίδοτο κατά του βήχα. Σύμφωνα με την συνήθη δομή των ιατρικών συνταγών, από την συνταγή μας παραλείπεται ο τίτλος και οι ποσότητες των συστατικών. Δίνονται όμως οι οδηγίες παρασκευής· αυτές υποδεικνύουν ότι πρέπει να τοποθετηθούν αποξηραμένα κρίνα σε κρασί και στη συνέχεια να τοποθετηθεί ο στύρακας· αφού αποξηρανθούν, πρέπει να προστεθεί το οποβάλαμο και το καρυόφυλλο. Στην συνέχεια, της συνταγής πιθανότατα δίνονται και άλλα συστατικά, καθώς παρατηρούνται ίχνη. Ο πάπυρος, όμως, είναι αποσπασματικός, με αποτέλεσμα να είναι αδύνατον να κάνουμε κάποια υπόθεση.

21. SB XXVIII 17139 (5ος αιώνας μ.Χ.)

† σκευ[ή στομαχ]ικοῦ ἐπειθέματος (l. ἐπιθέματος) τονωτικοῦ | λαδάνου (οὐγκίας) β | στύρακος (οὐγκίας) β | οἰνάνθης (οὐγκίας) β | ἀλόης (οὐγκίας) β | μαστίχης (οὐγκίαν) α | ἄψινθίου κόμης (οὐγκίαν) α | φοινίκων πατητῶν (λίτραν) α | Τὴν ἀλόην καὶ μαστίχην τρίβεις | καὶ τὰ ἄλλα βρέ<χ>εις οἶνῳ πρὸ μιᾶς | καὶ τῇ ἐξῆς τρίβεις καὶ ἐπιπάσις (l. ἐπιπάσις) | τὰ ξηρὰ καὶ μετὰ τὸ τρίψε (l. τρίψαι) ἐπιμελῶς | ἐπειχέεις (l. ἐπιχέεις) νάρδινον ἢ μήλινον ἔλαιον | καὶ γίνεται ἐνπλαστῶδες (l. Ἐμπλαστῶδες). | Κολλύριον διάρροδ[o]ν (l. διάρροδον) | ρόδων χυλοῦ (δραχμὰς) οβ | καδμείας (δραχμὰς) [κδ] | κρόκου (δραχμὰς) [ς] | [λε]πίδος (l. λεπίδος) (δραχμὰς) [β] | [ὀπ]ίου (δραχμὰς) [γ] | [ῖο]ν ξυστοῦ (δραχμὰς) β | [ν]αρδ[οσ]τ[ᾶ]χ[υος] (δραχμὰς) | στίμεως (l. στίμμεως) (δραχμὰς) [---]

Η συνταγή βρίσκεται στο recto του παπύρου και σώζει δυο συνταγές. Η πρώτη αφορά παρασκευή έμπλαστρου για το στομάχι με τον τίτλο *σκευ[ή] στομαχ]ικοῦ ἐπιθέματος τονωτικοῦ*. Η δεύτερη αφορά οφθαλμικές σταγόνες με τριαντάφυλλο, με τίτλο (*Κολλύριον διάρροδον*)¹³⁷. Ας αναλύσουμε λεπτομερώς τις συνταγές μας.

Η πρώτη συνταγή, όπως ήδη αναφέρθηκε, πρόκειται για ένα έμπλαστρο για το στομάχι. Δηλώνεται από τους όρους *ἐπιθέματος* και *έμπλαστῶδες*. Τα επιθέματα ή αλλιώς έμπλαστρα αποτελούσαν ένα θεραπευτικό κατάπλασμα σε μορφή αλοιφών¹³⁸. Ο τίτλος τονίζει ότι πρόκειται για ένα τονωτικό παρασκεύασμα, στοχεύει δηλαδή στην καλή λειτουργία του στομάχου και ίσως στην ανακούφιση από στομαχόπονο. Η συνταγή αποτελείται από επτά κύρια συστατικά. Τα περισσότερα από αυτά έχουν στυπτική και μαλακτική δράση, όπως ο στύρακας, το λάδανον και η αλόη που αποτελούν ισχυρά στυπτικά φάρμακα. Επιπλέον, το ασίνθιον είναι ένα καθαρτικό φάρμακο που χορηγείται σε στοματικές θεραπείες και η μαστίχα θεωρούνταν από τα σημαντικότερα φυτικά φάρμακα που συμβάλλουν στην πέψη και την καλή λειτουργία του στομάχου. Επομένως ο *έμπλαστρος* είναι μαλακτικός και στυπτικός. Σε αυτό την υπόθεση συμβάλλει και η χρήση του κρασιού και του λαδιού ως έκδοχα της συνταγής, καθώς το μεν πρώτο έχει αποτελεσματική στυπτική και το δε δεύτερο μαλακτική δράση. Έπειτα από τα συστατικά, δίνονται αναλυτικές οδηγίες παρασκευής. Έτσι, συνίσταται αφού τριφτεί η αλόη με την μαστίχα και τα ξηρά συστατικά ποτιστούν με κρασί, να αναμειχθούν όλα μαζί με λάδι από νάρδο μέχρι να πάρουν την κατάλληλη υφή. Για τις ποσότητες των συστατικών χρησιμοποιείται ως μονάδα μέτρησης η ουγκία. Η ουγκία ή ουγγία συνιστά την μονάδα που μετριούνται τα μέταλλα. Ισοδυναμεί περίπου με 28,35 γραμμάρια. Η συνταγή αυτή είναι από τις σπάνιες περιπτώσεις που σώζονται όλα τα συστατικά και η δομή είναι πλήρης. Σώζεται ο τίτλος, τα συστατικά, οι οδηγίες παρασκευής και χρήσης. Επομένως, έχουμε μία ολοκληρωμένη εικόνα για το πως θα έπρεπε να ήταν οι θεραπευτικές συνταγές.

Η δεύτερη συνταγή αφορά κολλύριο, το οποίο, όπως δηλώνει ο όρος *διάρροδον*, έχει ως κύριο συστατικό το τριαντάφυλλο. Τα συστατικά του είναι τα συνήθη συστατικά των οφθαλμικών σταγόνων, συμπεριλαμβανομένου του τριαντάφυλλου. Αλλά στην συγκεκριμένη συνταγή το τριαντάφυλλο χρησιμοποιείται σε μεγάλη ποσότητα. Η καδμεία, ο κρόκος, η λέπις, το όπιον, το στίμι, ο ναρδοστάχυς, η ζμύρνα και το κόμμι έχουν μαλακτική και, κυρίως, στυπτική δράση. Συμβάλλουν στην θεραπεία φλεγμονών και την μείωση των δακρύων στα μάτια. Σε αντίθεση με την προηγούμενη συνταγή, εδώ χρησιμοποιείται ως έκδοχο το νερό. Τα συστατικά μετριούνται σε

137 Andorlini, 2004 : 185.

138 Σκαλτσά, 2015 : 63.

δραχμές. Ως προς την δομή, η συγκεκριμένη συνταγή είναι ελλιπής. Δίνονται μόνο τα συστατικά και ο τίτλος. Δεν γίνεται καμία ένδειξη στις οδηγίες παρασκευής και χρήσεις ούτε στον θεραπευτικό σκοπό, τον οποίο προσδιορίζουμε από τις θεραπευτικές ιδιότητες των συστατικών της συνταγής.

22. SB XIV 11977 (5ος αιώνας μ.Χ.)

χ. . [| θέαπνον (l. θεάφιον) [- - -] | - - - | ναρδοστάχους (l. ναρδοστάχους) [- - -] | κρόκου [- - -] |
χαλκοῦ [- - -] | θεάφιν (l. θεάφιον) [- - -]]

Πρόκειται για έναν αρκετά αποσπασματικό πάπυρο. Πιθανότατα, είναι μια φαρμακευτική συνταγή. Ωστόσο, κάποια από τα συστατικά της χρήζουν περαιτέρω ερμηνείας. Έτσι, το θέαπνον πρέπει να διορθωθεί σε θεάφιον ή αλλιώς θέαφος, δηλαδή το θειάφι¹³⁹. Πρόκειται για ένα στυπτικό φάρμακο που δρα ως καθαρτικό και έχει ποικίλες θεραπευτικές δράσεις. Έπειτα, τα υπόλοιπα συστατικά μας είναι ήδη γνωστά. Πρόκειται για τον κρόκο, τον χαλκό και τον ναρδοστάχιο· φαρμακευτικά συστατικά με στυπτική δράση, που χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο σε οφθαλμικές σταγόνες. Ειδικά ο χαλκός και ο κρόκος είναι τα δυο βασικότερα συστατικά των κολλυρίων. Επομένως, πιθανότατα η συνταγή μας πρόκειται για παρασκεύασμα κολλυρίου. Η δομή της συνταγής είναι ελλιπής. Τα βασικά τμήματα της δομής, όπως ο τίτλος, οι οδηγίες παρασκευής και χρήσεις και ο θεραπευτικός σκοπός απουσιάζουν πλήρως από την συνταγή. Το μοναδικό τμήμα που μας σώζεται είναι τα συστατικά της συνταγής.

23. P.Mich. αρ. ευρ. 488 (P.Coll. Youtie II 87) (6ος αιώνας μ.Χ., άγνωστη προέλευση)

Άλλο | λίθος (l. λίθου) | Ἀσίου ἄνθους | σαμσούχου (l. σαμψούχου) | ἐλλέβορου λευκοῦ |
καρυόφυλλου | ναρδοστάχου (l. ναρδοστάχους) | λιβάνου | μαστίχης | κισσύρεως (l. κισσήρεως) |
ἀμύλλου (l. αμύλου) | ἀλλκυονίου | σταφίδος ἀγρίας | κυμωλίας (l. κιμωλίας) | λιθαργύρου |
κυπέρεως (l. κυπήρεως) | σχύνου (l. σχοίνου) ἄνθους | βωογρώσσου (l. βουγρώσου)

Η συνταγή αυτή σώζεται ολόκληρη. Φέρει τον τίτλο *ἄλλο*· ένας συνήθης τίτλος στις ιατρικές συνταγές, ο οποίος τις περισσότερες φορές αναφέρεται σε μία εναλλακτική θεραπεία της ίδιας συνταγής. Επομένως, υποθέτουμε ότι το κείμενο μας έσωζε μία ακόμα συνταγή, η οποία όμως δεν παρατίθεται. Η δομή, και σε αυτή την συνταγή είναι ελλιπής. Σώζεται μόνο ο τίτλος και τα

139 Sijpesteijn, Worp, 1977 : 146.

συστατικά. Ωστόσο, όπως ήδη αναφέραμε, ο τίτλος δηλώνει απλά ότι υπάρχει μια εναλλακτική θεραπεία χωρίς να δηλώνει τι είδους είναι η θεραπεία αυτή. Παραλείπονται, εντελώς, οι οδηγίες παρασκευής και η ένδειξη του θεραπευτικού σκοπού, τον οποίο μπορούμε μόνο να υποθέσουμε. Επιπλέον, παραλείπονται οι ποσότητες των συστατικών και ενδεχομένως, αυτό να σημαίνει ότι υποδηλώνεται η ίδια ποσότητα. Συνήθως, η ίση ποσότητα των συστατικών δηλώνεται με τις φράσεις *ίσα ή τα ίσα*¹⁴⁰. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, όμως, δεν γίνεται καμία αναφορά σε τέτοιες φράσεις, επομένως η υπόθεση μας μπορεί να είναι άτοπη και να μην σώζεται όλο το τμήμα του παπύρου ή να παραλείπεται εσκεμμένα η αναφορά στην ποσότητα από τον γραφέα.

24. P.Vindob. G 42050 (6ος - 7ος αιώνας μ.Χ.)

Recto

[.]...[ἄρ]|θρίτι[δας κ](αἰ) [- - - πινο]|μένη ἐπὶ ἐ[νιαυτὸν - - -] | κ(αἰ) ὀξυπιστέρως (1. ὀξυωπεστέρους) ἀποφαί[νει κ(αἰ) ταῖς] | ἄλλες (1. ἄλλαις) α[ῖ]σθήσεσιν ἀκριβὸς (1. ἀκριβεστ[έ]ρους) [- - -] | . υμοταίρως (1. προ]θυμοτέρους) κ(αἰ) καθαρε[- - -] | δι' ὥρων (1. οὔρων). οὐδὲν ἄλλο μέρο[ς λυπεῖ] | {ἄλλο μέρος} τοῦ σώματο[ς οὐ γὰρ] | ἀποκρῶ[ε]ται (1. ἀποκρούεται) τὴν ὕλην [ἐκ τῶν πε]| πονθῶτων (1. πεπονθότων) ἐφ' ἔταιρο[ν (1. ἕτερον) χωρίον, ἀλλ'] | ἐξάγι (1. ἐξάγει) τὰ ἔτια (1. αἷτια) τῶν νόσων δι[ὰ - - -] | κ(αἰ) τὰ σωπα ὑγίει[νότερα ἀπο]|δίγνισι[ν] (1. ἀποδείκνυσιν) . ὀφελῖ (1. ὀφελεῖ) δὲ κ(αἰ) ἐπιλ[ηπτικούς] | μεγάλως [κ](αἰ) κεφαλίαν (1. κεφαλαλγίας) . [- - -] | ἀπεγν[ωσ]μένας ἐρύ[σατο (1. ἀπεγνωσμένων ἐρρύσατο) ἢ 5] | σκειρω[θέντ]α σπλάενα (1. σκιρρωθέντα σπλῆνα) . [- - -] | τὰ δὲ ἀρθριτικὰ οὕτω . [- - -] | ὥστε τισὶν πᾶν πορ . [- - -] | ἔχι (1. ἔχει) δὲ ταύτην σκευ[ασίαν· - - -] | [- - -]θ[- - -]

Verso

[- - -] . . . [- - -] | [. . .] ρπαι[.] ἔξελε τα . [- - -] | [βά]λε δὲ εἰς τὸ ὕδωρ μέλιτος τ[.] . . . [. .] | κ(αἰ) καίε τι, ἕως ἄν μέλιτι . [- - -] | . . . φα[. .] υς ἀρτηριακὸν (1. ἀρτηριακόν)· τραγα[κάνθ[ης] (δραχμαὶ) α κόμεος (1. κόμμεως) [(δραχμαὶ)] ᾱ χυλ[οῦ] | ρούας (1. ρόας) (δραχμαὶ) ᾱ λικίου (1. λυκίου) (δραχμαὶ) γ χυλοῦ | γλυκορίζης (1. γλυκυρρίζης) (δραχμαὶ) δ στύρακος (δραχμαὶ) δ. | τὸ κομίδιν (1. κομμίδιον) κ(αἰ) τὴν τραγα[κάνθην] | βρέχε γλοικίου οἴνου (γλυκίῳ οἴνῳ), ἐπί[μισγε τὰ λοιπὰ κ(αἰ) ατ . [- - -] | λου ἄχρι οὗτος σχῆ τ[ὸ πάχος,] | κ(αἰ) τοῦτω (1. τοῦτο) διάχριε. [- - -] | συντόμως παύει βῆ[χα· σπέρματος] | οἰοσκυάμου (1. ὕοσκυάμου) (δραχμαὶ) γ . . [- - -]

Ο πάπυρος έχει ασυνήθιστα ορθογραφικά και πολλά τυπογραφικά λάθη. Η γραφή

140 Youtie, 1977 : 142.

θυμίζει γραφή λογοτεχνικού είδους, κυρίως, στο recto με τη χρήση σημείων στίξης, όπως άνω κάτω τελεία. Υπάρχει κείμενο τόσο στο recto, όσο και στο verso.

Το recto περιέχει μία θεραπεία ουρικής αρθρίτιδας και γενικότερα ασθένειες των αρθρώσεων και άλλες ασθένειες όπως επιληψία ή πονοκέφαλος. Το ιατρικό κείμενο διαφέρει από τις ιατρικές συνταγές που έχουμε δει ως τώρα. Δεν φέρει τίτλο, ούτε παρέχονται οδηγίες παρασκευής της συνταγής, ούτε αναφέρονται τα συστατικά και οι ποσότητες τους. Αποτελεί ένα κείμενο που περιγράφει τις ασθένειες και τα αίτια τους. Δεν προσφέρει κάποια θεραπευτική λύση. Παρόλα αυτά, είναι ενδιαφέρον να το μελετήσουμε, καθώς δίνει μια διαφορετική εκδοχή ενός ιατρικού παπύρου. Επιπλέον, είναι ενδιαφέρον για έναν ακόμη λόγο· θυμίζει το δωδέκατο βιβλίο του Aetius Amidenus για την ουρική αρθρίτιδα, τους ρευματισμούς και άλλες παθήσεις των αρθρώσεων. Ο πάπυρος βρέθηκε μία ή δυο γενιές μετά το θάνατο του Αέτιου (έζησε τον 6ο αιώνα), γεγονός που οδηγεί πολλούς μελετητές να θεωρήσουν ότι ενδεχομένως ο πάπυρος σώζει το έργο του Αέτιου¹⁴¹. Συγκριτικά τα δυο κείμενα έχουν το ίδιο περιεχόμενο και πανομοιότυπο αριθμό και ακολουθία προτάσεων. Όμως, διαφέρει η διατύπωση και το ύφος. Πιθανότατα, απλά τυχαίνει να έχουν την ίδια πηγή. Θεωρώ ότι ο πάπυρος είναι μια ανεξάρτητη συλλογή συνταγών που συμπτωματικά τεκμηριώνει μια συνταγή που βρίσκεται στον Αέτιο.

Το verso σώζει τρεις συνταγές. Από τη πρώτη συνταγή σώζονται μόνο οι οδηγίες παρασκευής (*σκευασία*), επομένως δεν ξέρουμε σε τι μπορεί να αναφέρεται. Συμβουλεύει να ανακατευτεί μέλι με νερό. Δεν γνωρίζουμε τη συνέχεια λόγω αποσπασματικότητας. Η επόμενη συνταγή προορίζεται για αρτηριακά φάρμακα ταχείας θεραπείας. Ο όρος *ἀρτηριακόν* δηλώνει, όπως ήδη αναφέραμε, ένα κατάπλασμα για τη θεραπεία λοιμώξεων του αναπνευστικού. Έτσι, πιθανότατα πρόκειται για αντίδοτο κατά του βήχα. Κύρια συστατικά αποτελούν η τραγακάνθη, το κόμμι, ο χυλός ροδιού, το λύκιον, ο χυλός γλυκόριζας και ο στύρακας. Αποτελούν συστατικά με μαλακτική δράση, γεγονός που επιβεβαιώνει την υπόθεση μας ότι πρόκειται για αποχρεμπτικό αντίδοτο. Η τρίτη, και τελευταία, συνταγή αφορά ένα ισχυρό φάρμακο για το βήχα. Κύριο συστατικό της συνταγής αποτελεί ο νοασκύαμος. Πρόκειται για το είδος των νυχτολούλουδων. Είναι κοινό συστατικό στα αντίδοτα για το βήχα. Επιπλέον, επειδή πρόκειται για ναρκωτικό φυτό, χρησιμοποιείται τόσο ως υπνωτικό χάπι, όσο και σε πυρετώδεις κρίσεις. Η συνταγή σταματά σε αυτό το σημείο, επομένως εκτός από τον θεραπευτικό σκοπό της συνταγής και το βασικό συστατικό δεν έχουμε κάποια άλλη πληροφορία.

141 Mitthof, 2009 : 147.

Κεφάλαιο 5ο: Ουσίες και Συστατικά

Στο παρόν κεφάλαιο, θα εστιάσουμε στα βασικά στοιχεία της εκάστοτε συνταγής, δηλαδή στα συστατικά τους. Θα συζητηθούν οι ουσίες που αναφέρονται στις παραπάνω συνταγές και θα μελετηθεί η θεραπευτική τους δράση και η χρήσης τους. Θα ταξινομηθούν σε τρεις βασικές κατηγορίες και θα μελετηθούν ξεχωριστά. Σε μερικές περιπτώσεις θα γίνουν αναφορές στους μεγάλους γιατρούς της αρχαιότητας και στον τρόπο που εκείνοι χαρακτήριζαν την κάθε δρόγα.

5.1 Φαρμακευτικές ουσίες

Όπως ήδη αναφέραμε, οι Αιγύπτιοι έμαθαν την τέχνη της ιατρικής και της θεραπευτικής εμπειρικά. Κέντρο της φαρμακολογίας τους αποτελούσαν τα λαχανικά και τα ζωικά προϊόντα και έπειτα τα ορυκτά στοιχεία. Στηρίζονταν σε προϊόντα που ήταν εύκολα προσβάσιμα, όπως φυτά, λαχανικά από τους κήπους, ζώα από τις φάρμες, και φυσικά ορυκτά. Και τα αναμείγνυν με δραστικές ουσίες, επίσης προσβάσιμες, όπως νερό, κρασί, λάδι, μπύρα. Έτσι, έπαιρναν μία ουσία που καταλάβαιναν ότι έχει θεραπευτική αξία και την συνταγογραφούσαν ωμή ή μαγειρεμένη, για εξωτερική ή εσωτερική χρήση. Είχαν μεγάλη εφευρετικότητα. Κάθε στοιχείο το χρησιμοποιούσαν με διαφορετικό τρόπο και για διαφορετικό σκοπό.

Τα συστατικά που χρησιμοποιούνταν αναφέρονται στην βιβλιογραφία με τον όρο *Materia Medica*. Πρόκειται για έναν όρο επηρεασμένο από το έργο του Διοσκουρίδη *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς (De Materia Medica)*. Όπως ήδη αναφέραμε, πρόκειται ένα είδος βοτανολογίου· μία μελέτη του Διοσκουρίδη σχετικά με όλα τα βότανα και συστατικά με θεραπευτική αξία. Πολλοί ιατροί και συγγραφείς συνταγογραφούσαν θεραπείες επηρεασμένοι από το έργο του Διοσκουρίδη¹⁴². Στη συνέχεια, μελετώντας τα συστατικά μας θα αναφερθούμε στον τρόπο που ο Διοσκουρίδης περιέγραφε τα φάρμακα στο έργο του.

Ας δούμε αναλυτικά τις ουσίες που χρησιμοποιούσαν, οι οποίες ανήκουν σε τρία μεγάλα βασίλεια : το φυτικό, το ζωικό και το ορυκτό.

5.1.1 Φυτά

Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα φυτά. Τα περισσότερα φάρμακα φτιάχνονταν από φυτά. Οι αρχαίοι θεραπευτές έκαναν εκτεταμένη χρήση φυτών και βοτάνων. Χρησιμοποιούσαν φυτά και κάποιες φορές τρόφιμα, που ήταν εύκολα προσβάσιμα. Τα φυτά ήταν εγχώρια και εξωτικά. Εκμεταλλεύονταν το φυσικό περιβάλλον με την ποικιλία φυτών που άνθιζαν στην Αίγυπτο, αλλά είχαν και την δυνατότητα εισαγωγής τους από άλλα μέρη, όπως το Λίβανο. Επιπλέον, με την ανάπτυξη του εμπορίου στην Ανατολή, είχαν πρόσβαση σε διάφορα φυτά και

142 Andorlini, 2009 : 31.

φυτικά προϊόντα. Από ένα δέντρο ή ένα φυτό, έπαιρναν οτιδήποτε θεωρούσαν χρήσιμο. Τα άνθη, τους καρπούς του, τα φύλλα, το φλοιό, ακόμα και τα αγκάθια του. Τα χρησιμοποιούσαν όλα ως κατάπλασμα. Έτσι, σε αυτή την κατηγορία αναφέρεται μια μεγάλη ποικιλία φυτικών συστατικών, όπως ελλέβορος, αλόη, κρόκος, όπιον, λιβάνι Αιθιοπίας, στύραξ Μ.Ασίας σε αποξηραμένες ή νωπές καταστάσεις που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην ακατέργαστη μορφή τους, όπως ρίζες, χυμοί και υγρά δέντρων, σπόροι, καρποί ή να μεταποιηθούν σε άνθη, έλαια, εκχυλίσματα, αλκοόλες¹⁴³. Πολλά από αυτά χρησιμοποιούνται ακόμα και σήμερα στην θεραπευτική¹⁴⁴.

Είναι αξιοσημείωτο, να αναφέρουμε ότι μερικά φυτά καλλιεργούνταν σε συγκεκριμένα μέρη, όπως το σίλφιον, η αλόη, το λιβάνι, το μύρο, με αποτέλεσμα οι προσπάθειες μεταφύτευσης τους να είναι αποτυχημένες. Έτσι, κάποιο φυτό ενδέχεται να είχε λιγότερες θεραπευτικές ιδιότητες όταν μεταφυτευόταν από ότι αν καλλιεργούνταν στη φυσική του τοποθεσία. Μία τέτοια περίπτωση αποτελούσε η αλόη¹⁴⁵.

Ας δούμε αναλυτικά τα συστατικά που αναφέρονται στις συνταγές μας.

άβρότονον: είναι ένας δενδροειδής υπόλευκος θάμνος. Ο καρπός του είναι αποτελεσματικός κατά της δύσπνοιας, της δυσάρεστης ούρησης ενώ αποτελεί αντίδοτο των θανάσιμων φαρμάκων. Επιπλέον, δρα κατά των εντόμων και των τσιμπημάτων τους όπως σκορπιοί. Τέλος, χρησιμοποιείται σε θεραπείες για οφθαλμικές φλεγμονές (*τούτων ὁ καρπὸς ἀπεξεσμένος μεθ' ὕδατος καὶ ὠμοτριβὴς πινόμενος βοηθεῖ ὀρθοπνοίᾳ, ῥήγμασι, σπάσμασιν, ἰσχιάσι, δυσουρίαις, ἐμμήνων ἐπισχέσει· καὶ θανασίμων φαρμάκων ἐστὶν ἀντίδοτος . . . ἐστὶ. διώκει δὲ καὶ ἐρπετὰ στιβαδευόμενον καὶ θυμιώμενον· καὶ πινόμενον δὲ σὺν οἴνῳ ὠφελεῖ τοὺς δηχθέντας, ἰδίως δὲ ἀρμόζει ἐπὶ φαλαγγίων καὶ σκορπίων. βοηθεῖ δὲ καὶ ὀφθαλμῶν φλεγμοναῖς*¹⁴⁶).

άκακία: ακακία, δέντρο αυτοφυές στην Αραβία (*Acacia arabica*) της οικογένειας των Leguminosae. Χρησιμοποιείται, κυρίως, στη παρασκευή δερματικών και οφθαλμικών φαρμάκων¹⁴⁷. Από τους παπύρους που μελετήσαμε σε αυτή την διατριβή, αναφέρεται στον P.Ryl. I 29a, όπου συμπεριλαμβάνεται ως συστατικό στοματικής θεραπείας. Θεραπευτικά χρησιμοποιούνταν οι καρποί, τα φύλλα αλλά και το κόμμι που προέκυπτε από το δέντρο¹⁴⁸. Στην Αρχαία Αίγυπτο χρησιμοποιούνταν για την ταρίχευση των νεκρών¹⁴⁹.

άκάνθη: η ακάνθη εκφύεται σε ορεινές περιοχές. Έχει λευκά, στενά και ακανθώδη φύλλα. Η ρίζα της δρα θεραπευτικά στους αιμοπτυκτικούς και σε όσους έχουν στομαχικά και κοιλιακά

143 Jacod, 2016 : 71.

144 Σκαλτσά. 2015 : 8.

145 Scarborough, 1982 : 137.

146 Περί ὕλης ἱατρικῆς III, 24.

147 Gazza, 1956 : 76.

148 Σκαλτσά, 2015 : 65.

149 Σκαλτσά, 2015 : 105.

προβλήματα. Είναι διουρητικό και δρα έναντι του πρηξίματος. Επιπλέον, δρα κατά του πονόδοντου και των τσιμπημάτων από έντομα (ταύτης ή ρίζα πινομένη ποιεί πρὸς αἰμοπτυϊκούς, στομαχικούς, κοιλιακούς οὐρά τε κινεῖ καταπλάσσεται τε πρὸς οἰδήματα· καὶ τὸ ἀφέψημα δὲ αὐτῆς πρὸς ὀδονταλγίας ποιεῖ διακλυζόμενον, τὸ δὲ σπέρμα πινόμενον παιδίοις σπωμένοις βοηθεῖ καὶ ἔρπετοδήκτοις. φασὶ δ' ὅτι περιάπτον ἐξ αὐτοῦ θηρία διώκει¹⁵⁰).

ἄκορον: το ἄκορον (*Acoras calamus*) εἶναι αρωματικό βότανο ἰθαγενές της Ανατολῆς. Εμφανίζεται μόνο στον P.Oxy. VIII 1088 - ἀπαξ λεγόμενον - στο πλαίσιο θεραπείας για ηπατοπαθείς¹⁵¹.

ἄλόη: πικρή ἀλόη (*Aloe vera*) της οικογένειας των Liliaceae· αφρικανικό φυτό με σαρκώδη και ζουμερά φύλλα. Λαμβάνει σημαντική θέση στην φαρμακολογία των μεγάλων Ελλήνων και Λατίνων ιατρικών συγγραφέων, ὅπως για παράδειγμα, ο Γαληνός και ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος. Ενδείκνυται με ἄλλα συστατικά για εξωτερική χρήση, κατά των δερματικών εξανθημάτων (PSI X 1180)¹⁵² και για εσωτερική χρήση σε θεραπείες του στομάχου (SB XXVIII 17139). Εἶναι ιδιαίτερα αποτελεσματική για τη θεραπεία ερεθισμῶν του δέρματος, της δυσκοιλιότητας και χρησιμοποιεῖται, συνήθως, σε φάρμακα για την ἐπούλωση πληγῶν¹⁵³.

ἄμι: Αποτελεῖ ποώδες φυτό (*carum copticum*). Καλλιεργεῖται και για οικιακή χρήση, διότι οι σπόροι του χρησιμοποιοῦνται στην κουζίνα. Περιλαμβάνεται στη σύνθεση καταπλασμάτων, που χρησιμοποιοῦνται για τις δερματικές βλάβες της λέπρας, και χαπιῶν για διάφορους τύπους ρευστών¹⁵⁴. Αναφέρεται στον P.Ryl. I 29 και στον P.Oxy. VIII 1088. Στην πρώτη περίπτωση αναφέρεται ως συστατικό τροχίσκου κατά των εκκρίσεων του στομάχου, του κόλπου και των πνευμόνων. Στη δεύτερη συνταγογραφείται κατά της λέπρας. Ο Γαληνός το αναφέρει σε συνταγή τροχίσκου (*ἄλλη ἀνώδυνος ἢ διὰ σπερμάτων. ʹ σελίνου σπέρματος ʹ η'. ἄμμεως .. σὺν ὕδατι τροχίσκους ἀνάπλασσε τριωβολιαίους, δίδου μετὰ γλυκέος κοτύλης ἑκκαιδεκάτου ἢ ὕδατος*¹⁵⁵).

ἀμύγδαλον: ἀμύγδαλο (σπόρος *Prunus amygdalus*), εἶναι δέντρο ἰθαγενές στην Ασία, ἀλλὰ και ευρέως καλλιεργούμενο στη Δύση. Οι σπόροι του χρησιμοποιοῦνται αφενός για εξωτερική χρήση ως μαλακτικά σε φλεγμονώδεις καταστάσεις του δέρματος (PSI VI 718) και ως ηρεμιστικά και αφετέρου για εσωτερική χρήση σε περίπτωση υστερικών σπασμῶν. Ἐχει καθαρτική δράση (P.Ryl. III 531, PSI X 1180)¹⁵⁶.

ἄμυλο: το ἄμυλο λαμβάνεται ἀπὸ το *triticum sativum*. Χρησιμοποιεῖται για εξωτερική (δερματική) χρήση και συγκεκριμένα στην παρασκευὴ καταπλασμάτων για πληγές και πηξίματα (P.Oxy. VIII

150 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς III,12.

151 Gazza, 1956 : 77.

152 Gazza, 1956 : 77.

153 Scarborough, 1982 : 138.

154 Gazza, 1956 : 78.

155 Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους XII,90,7-11.

156 Gazza, 1956 : 78.

1088)¹⁵⁷.

ἄνησσον: είναι ο άνηθος, ανατολίτικο βότανο με ξινή γεύση (*Pimpinella anisum*). Ποιοτικά καλύτερος θεωρείται ο κρητικός άνηθος και στη συνέχεια ο Αιγυπτιακός. Αυτό το φάρμακο χρησιμοποιείται ως αρωματική ουσία, στην παρασκευή υπνωτικών φίλτρων (βλ. P.Oxy. VIII 1088) και συνδέεται με άλλα συστατικά για την παρασκευή χαπιών κατά των ροών διαφόρων ειδών (βλ. P.Ryl. I 29). Αναφέρεται τέλος, και σε συνταγή για ένα αντισυλληπτικό φάρμακο (βλ. P.Ryl. III 531)¹⁵⁸. Ο Διοσκουρίδης αναφέρει ότι έχει διουρητική, θερμαντική, ξηραντική και εφιδρωτική δράση. Δρα κατά της κεφαλαλγίας και όταν ανακατεύεται με χυλό ροδιού δρα κατά της ωταλγίας (*ἤν μὲν καθόλου δύναμιν ἔχει θερμαντικὴν, ξηραντικὴν, εὐπνουν, ἀνώδυνον, διαφορητικὴν, οὐρητικὴν, ἰδρωτικὴν, διαλυτικὴν, ἄδιψον πινόμενον. ὑποθυμιάμενον δὲ ταῖς ῥίσιν κεφαλαλγίαν παύει· καὶ τὰς ῥήξεις δὲ τῶν ὠτων σὺν ῥοδίνῳ λείων ἐνσταζόμενον ἰᾶται. ἔστι δὲ αὐτοῦ κρεῖσσον τὸ νέον καὶ ἄδρὸν καὶ μὴ πιτυρῶδες, εὖτονον τῇ ὁσμῇ. πρωτεύει δὲ τὸ Κρητικόν, ἔπεται δὲ τὸ Αἰγύπτιον*¹⁵⁹).

ἄπιος: *Euphorbia apios* (οικογένεια *Euphorbiaceae*). Είναι πιθανότατα η ρητίνη αυτού του φυτού, ιθαγενής της Αφρικής. Θεωρείται καλό για το στόμα (βλ. P.Ryl. III 531). Έχει τις ίδιες θεραπευτικές ιδιότητες με το μύρο και το κολοφώνιο, εισχωρώντας στη σύνθεση καταπλασμάτων για τη θεραπεία ελκών και πληγών¹⁶⁰.

ἀψίνθιον: Το ασπίνθιον (*artemisia absinthium* L.) έχει έντονη αρωματική οσμή και πικρή γεύση¹⁶¹. Συνιστά ένα στυπτικό, διουρητικό και καθαρτικό φυτό. Ο οίνος ασπινθίου χρησιμοποιούνταν ως αντιπυρετικό. Ενώ, συχνά συνίσταται και σε καταπλάσματα για το στομάχι (SB XXVIII 17139). Επίσης πολύ συχνά αποτελούσε συστατικό καταπλασμάτων για τσιμπήματα ερπετών ή ως εντομοκτόνο¹⁶². Χρησιμοποιείται και σε δερματικά καταπλάσματα, όπως στο PSI X 1180 που ενδείκνυται για εξωτερική χρήση σε πληγές του δέρματος. Ο Διοσκουρίδης το χαρακτηρίζει στυπτικό, θερμαντικό, καθαρτικό φάρμακο που χρησιμοποιείται σε θεραπείες για το στομάχι, για τον ίκτερο και την ανορεξία, για το συκώτι αλλά και ως διουρητικό (*δύναμιν δὲ ἔχει στυπτικὴν, θερμαντικὴν, ἀποκαθαρικὴν τῶν ἐνηρεϊκότων στομάχῳ καὶ κοιλίᾳ χολωδῶν. ἔστι δὲ καὶ οὐρητικὸν . . . συνεκλειούμενον κηρωτῇ Κυπρίνῃ, πρὸς δὲ στόμαχον ῥοδίνη· ἀρμόζει δὲ καὶ σπληνικοῖς καὶ ὑδρωπικοῖς μιγέντων αὐτῷ σύκων καὶ νίτρου καὶ αἰρίνου ἀλεύρου*¹⁶³). Επιπλέον, παρασκευάζεται και ένα είδος κρασιού από το ασπίνθιον, ο λεγόμενος *ἀψινθίτης* και βρίσκεται στις περιοχές της

157 Gazza, 1956 : 78.

158 Gazza, 1956 : 79.

159 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς III, 56.

160 Gazza, 1956 : 79.

161 Gazza, 1956 : 79.

162 Σκαλτσά, 2015 : 65.

163 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς III, 23.

Προποντίδας και της Θράκης. Χρησιμοποιείται κατά του πυρετού (*σκευάζεται δὲ καὶ οἶνος ὁ λεγόμενος ἀψινθίτης δι' αὐτοῦ, μάλιστα περὶ τὴν Προποντίδα καὶ Θράκην, ᾧ πρὸς τὰ προειρημένα χρώνται ἐν ἀπυρεξίᾳ*¹⁶⁴).

γλαύκιον: αποτελεί χυμό από βότανο που φύεται στην Συρία. Τα φύλλα έχουν πικρή γεύση και συνηθίζεται να τα θερμαίνουν σε χύτρα μέχρι να μαραθούν και να βγάλουν τον χυμό τους (*ταύτης τὰ φύλλα βαλόντες οἱ ἐπιχώριοι εἰς χύτραν θερμαίνουσιν ἐν κλιβάνοις ἡμιψυγέσιν ἄχρι μαρασμοῦ, εἶτα ἐκκόψαντες ἐκθλίβουσι τὸν χυλόν*¹⁶⁵). Χρησιμοποιείται σε οφθαλμικές θεραπείες με ψυκτική δράση (*ἔστι δὲ αὐτοῦ ἡ χρῆσις πρὸς τὰ ὀφθαλμικὰ ἐν ἀρχῇ ψυκτικοῦ ὄντος*¹⁶⁶).

γλυκύρριζα: είναι ένας θαμνίσκος με πυκνά φύλλα (*glycyrrhiza glabra* L.) της οικογένειας των Fabaceae. Με αντιφλεγμονώδη και αντιϊκή δράση ενδείκνυται για δυσπεψία και ως αποχρεμπτικό φάρμακο¹⁶⁷. Ο σπόρος της χρησιμοποιείται κατά της βραχνάδας της φωνής¹⁶⁸. Είναι θεραπευτικό κατά της καούρας του στομάχου και κατά της ψωρίασης στο θώρακα και το σκώτι. Επίσης, συνταγογραφείται κατά των κύστεων και της νεφρίτιδας. Ενώ αντίστοιχη θεραπευτική δράση έχουν και οι ρίζες του (*ἀρμόζει δὲ καὶ πρὸς καῦσον στομάχου καὶ πρὸς τὰ ἐν θώρακι καὶ ἥπατι ψωριάσεις τε κύστεως καὶ νεφρίτιδας πινόμενον μετὰ γλυκεὸς ἄδιψόν τέ ἐστὶν ἀποχυλιζόμενον καὶ τραυματικὸν περιχρίόμενον καὶ στοματικὸν διαμασώμενον· καὶ τὸ ἀφέψημα δὲ τῶν ριζῶν προσφάτων πρὸς τὰ αὐτὰ ἀρμόζει. ἡ δὲ ρίζα ξηρὰ λειοτριβηθεῖσα πτερυγίοις κατάπαστος ἐπιτήδειός ἐστιν*¹⁶⁹).

δαύκος: είναι ένα είδος παστινάκι. Συνήθως, συνταγογραφείται ως θεραπευτικό φάρμακο για παθήσεις του ήπατος, των νεφρών και της υδρωπικίας (βλ. P.Oxy. VIII 1088)¹⁷⁰.

δορύκνιον: είναι λουλούδι (*Convolvulus oleaeformis*, οικογένεια Convolvulaceae). Αναφέρεται μόνο στον πάπυρο μας και η χρήση του φαρμάκου καθορίζεται από το γεγονός ότι ασκεί στυπτική φαρμακολογική δράση σε παθήσεις του δέρματος και των βλεννογόνων (PSI X 1180)¹⁷¹. Το Δωρίκνιο αναφέρεται από τον Διοσκουρίδη, ως υπνωτικό φάρμακο που χρησιμοποιείται σε φίλτρα (*δοκεῖ δὲ καὶ τοῦτο ὑπνωτικὸν εἶναι, πλεονασθὲν δὲ ἀναιρεῖν. φασὶ δέ τινες καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς φίλτρα λαμβάνεσθαι*¹⁷²).

εἶον: βιολέτα. Έχει αρωματικά μοβ φύλλα. Χρησιμοποιείται ως κατάπλασμα για το στομάχι όταν θερμαίνεται ή ως οφθαλμική αλοιφή όταν ψύχεται. Λειαίνει τα σημάδια και επουλώνει τα έλκη¹⁷³.

164 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς III, 23.

165 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς III, 86.

166 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς III, 86.

167 Σκαλτσά, 2015 : 16.

168 Σκαλτσά, 2015 : 66.

169 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς III, 5.

170 Gazza, 1956 : 80.

171 Gazza, 1956 : 80.

172 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς IV, 74.

173 Reiter, 1997 : 810.

Έτσι, αναφέρεται ως μέρος μιας θεραπείας που χαρακτηρίζεται ως *μηλίνη ἔμπλαστρος* (στον P.Heid. G 845), ένα αντίδοτο epούλωσης πληγών και σε θεραπεία με τον τίτλο *ξηρόν ἐπούλωσιν* (P.Heid. αρ. ευρ. G 1467), ένα αντίδοτο για την ξηροδερμία.

ελλέβορος: ο ελλέβορος (*helleborus*) είναι φυτό της οικογένειας των *Ranunculaceae*. Χρησιμοποιείται για μανία, μελαγχολία, επιληψία, υδρωπικία και συχνά για αντιμετώπισης παθήσεων του δέρματος. Ωστόσο, δεν πρέπει να χρησιμοποιείται σε μεγάλες ποσότητες, καθώς οδηγεί σε πεπτικούς πόνους, εμετό, ακόμα και στο θάνατο¹⁷⁴. Επιπλέον, στα φημισμένα φάρμακα της αρχαιότητας ανήκε ο λευκός ελλέβορος. Ο λευκός ελλέβορος (*veratrum album* L.) χρησιμοποιείται σε καταπλάσματα δέρματος (όπως PSI X 1180) και ως μέσο πρόκλησης φτερνίσματος (P.Oxy. VIII 1088). Ο μαύρος ελλέβορος χρησιμοποιείται για ενσταλάξεις στη μύτη και ως αντιτυρετικό φάρμακο (βλ. P.Oxy. VIII 1088)¹⁷⁵. Τέλος, χρησιμοποιείται ως εμετικό και κατά της παραφροσύνης¹⁷⁶.

εὔζωμον: είναι η ρόκα, ένα σταυρανθές βότανο (*eruca sativa*). Έχει πικάντικη γεύση. Μπορεί να αναφέρεται με τον όρο *εὔζωμον σπέρματος*, όπως στον P.Oxy. VIII 1088 που χορηγείται ως φάρμακο κατά της λέπρας. Τόσο το φυτό όσο και ο σπόρος του (*σπέρμα*) θεωρείται αποτελεσματικό στην epούλωση πληγών και τοπικό αιμοστατικό¹⁷⁷. Ο Διοσκουρίδης χαρακτηρίζει τον σπόρο του διουρητικό και πεπτικό. Είναι αποτελεσματικό για το στομάχι και χρησιμοποιείται συχνά στους αναπλαστικούς τροχίσκους (*εὔζωμον πλείον βρωθὲν συνουσίαν παρορμᾷ, καὶ τὸ σπέρμα δ' αὐτοῦ τὸ αὐτὸ ποιεῖ, οὔρητικὸν ὑπάρχον καὶ πεπτικὸν καὶ εὐκοίλιον . . . καὶ ἀναπλάσσοντες τροχίσκους*¹⁷⁸).

ἔψημα: είναι ο μαγειρεμένος μούστος. Χρησιμοποιείται σε συνδυασμό με ουσίες που έχουν αναχθεί σε σκόνη. Αναφέρεται μόνο στον P.Ryl. III 531, μια συνταγή που σχετίζεται με γυναικολογικές παθήσεις. Όμως ο θεραπευτικός στόχος του συστατικού δεν μπορεί να προσδιοριστεί με βεβαιότητα¹⁷⁹.

θύμον: θυμάρι, ποώδες φυτό των *Labiatae*. Αυτό το φάρμακο χρησιμοποιείται για τη θεραπεία κακοηθών λειχήνων (PSI X 1180)¹⁸⁰.

ἴρις: η ίριδα είναι ένα ποώδες φυτό του γένους *Iris* (οικογένεια *Iridaceae*). Προέρχεται από την Ιλλυρία και τη Μακεδονία. Χρησιμοποιείται για τον αρωματισμό φαρμακευτικών ουσιών που εισπνέονται στα ρουθούνια ως θεραπεία για πολύποδες (βλ. P.Oxy. VIII 1088). Επίσης, συνίσταται

174 Σκαλτσά, 2015 : 20.

175 Gazza, 1956 : 81.

176 Σκαλτσά, 2015 : 66.

177 Gazza, 1956 : 81.

178 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς II, 140.

179 Gazza, 1956 : 82.

180 Gazza, 1956 : 82.

για εξωτερική χρήση του δέρματος και για εσωτερική χρήση στις νεφρικές διαταραχές¹⁸¹.

ιτέα: είναι η ιτιά από την οικογένεια των Salicacee. Χρησιμοποιούνται θεραπευτικά τα φύλλα της από τα οποία εκφύεται μια όξινη ουσία, η acidum salicilicum, προϊόν μετασχηματισμού της πικρής ουσίας του φλοιού. Τα φυτά αυτού του είδους χρησιμοποιούνται στην ιατρική, κυρίως, για τον φλοιό τους (*ιτέας φλοιός*) που περιέχει μια ουσία την σαλικιλίνη (acidum salicilicum)¹⁸². Χρησιμοποιείται σε δερματικές παθήσεις για φλεγμονές, όπως για φλεγμονή των παρειών (PSI VI 718). Σύμφωνα με το Γαληνό, ο φλοιός της ιτιάς χρησιμοποιούνταν σε αποξηραντικά έμπλαστρα λόγω της ξηραντικής και στυπτικής του δράσης. Όμως, τόσο ο φλοιός όσο και τα άνθη και τα φύλλα του δέντρου έχουν παρόμοια θεραπευτική δράση και χρησιμοποιούνται σε φάρμακα με αντισηπτική και στυπτική δράση¹⁸³. Έπειτα, ο Διοσκουρίδης αναφέρει την θεραπευτική αξία τόσο του καρπού της ιτιάς όσο και του φλοιού της. Ο καρπός είναι αποτελεσματικός ως αιμοστατικό και ο φλοιός κατά της ωταλγίας. Επιπλέον, είναι αποτελεσματικά κατά της ποδάγρας (*ὁ δὲ καρπὸς ποθεὶς αἰμοπτυκὸν ὠφελεῖ. καὶ ὁ φλοιὸς δὲ τὰ αὐτὰ δρᾷ, καεῖς δὲ καὶ φυραθεὶς ὄξει ἥλους καὶ τύλους αἶρει καταπλασθεὶς. ὁ δὲ ἐκ τῶν φύλλων καὶ τοῦ φλοιοῦ χυλὸς ἐν κελύφει ῥόας θερμανθεὶς μετὰ ῥοδίνου ὠταλγίας ἀρήγει· καὶ τὸ ἀφέψημα δὲ αὐτῶν κατάντλημα ποδάγρας ἄριστον, σμήχει δὲ καὶ πίτυρα*¹⁸⁴).

κάρδαμον: Είναι σταυρανθές φυτό (carthamus tinctorious L.), με φύλλα με οξύθυμη γεύση και ερεθιστική μυρωδιά. Πιθανότατα εισάγεται από την Ινδία, την κεντρική Ασία ή την Αιθιοπία. Χρησιμοποιούνταν τα άνθη και οι καρποί του, τόσο στην μαγειρική όσο και την ιατρική¹⁸⁵. Συνταγογραφείται ως συμπλήρωμα σε μείγματα άλλων φαρμάκων (μουστάρδα και ρόκα), για χρήση εξωτερικά για τη λέπρα (όπως στον P.Oxy. VIII 1088) και τον κακοήθη λειχήνα (όπως στον PSI X 1180). Σε άλλες περιπτώσεις επεμβαίνει σε φίλτρο κατά των εσωτερικών βλαβών και ως συστατικό μείγματος μαϊντανού, σαφράν, λάχανου¹⁸⁶. Ο Γαληνός θεωρεί ότι αποτελεί ένα ισχυρό φάρμακο, που όταν θερμαίνεται είναι αποτελεσματικό για την κεφαλαλγία και το άσθμα (*Καρδάμου τὸ σπέρμα καυστικῆς μετέχει δυνάμεως, ὥσπερ τὸ νάπυ, καὶ διὰ τοῦτο ἰσχυιάδας, κεφαλαλγίας καὶ ὅτιον ἄλλο τῶν δεομένων φοινίξεως ἐκθερμαίνουσιν αὐτῷ, καθάπερ τῷ νάπυ. μίγνυται δὲ καὶ τοῖς πρὸς τοὺς ἀσθματικὸν διδομένοις φαρμάκοις, ὥς ἂν δηλον ὅτι τέμνειν ἰσχυρῶς τοὺς παχεῖς χυμοὺς δυνάμενον, ὥσπερ καὶ τὸ νάπυ*¹⁸⁷). Υπήρχε, επιπλέον, και το νεροκάρδαμο (Lepidium sativum L.). Καλλιεργούνταν στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική.

181 Gazza, 1956 : 82.

182 Gazza, 1956 : 83.

183 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XI, 892.

184 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς I, 104.

185 Κριτσωτάκη, 2018 : 12.

186 Gazza, 1956 : 83.

187 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII, 12, 1-6.

Δεν γνωρίζουμε τις φαρμακευτικές του ιδιότητες, παρά μόνο ότι κατείχε αναζωογονητικές ιδιότητες. Ο Ιπποκράτης το θεωρούσε διουρητικό φάρμακο, ιδιαίτερα βοηθητικό στα ουρικά προβλήματα¹⁸⁸.

καρυόφυλλον: Συνιστά ένα μικρό δέντρο ιθαγενές στην Ασία (*caryophyllus aromaticus* L.) της οικογένειας Mirtaceae και καλλιεργείται σαν τροπικό φυτό. Αποτελεί φάρμακο με μαλακτική δράση αλλά έχει περισσότερο αναισθητική δράση¹⁸⁹. Χρησιμοποιείται ως αποχρεμπτικό σε αντίδοτα κατά του βήχα (PSI IV 297).

καρύων: Πρόκειται για τον καρπό της καρυδιάς. Συνήθως επιλέγεται ως συστατικό φίλτρου για σταγονίδια και για υδρωπικία (βλ. P.Oxy. VIII 1088). Ο Γαληνός στο έργο του *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων*, αναφέρει ότι οι σπόροι και τα φύλλα της καρυδιάς έχουν στυπτική δράση (*Κάρυα. τὸ δένδρον ἔχει μὲν τι καὶ τοῖς βλαστοῖς καὶ τοῖς φύλλοις στυπτικὸν, ἐναργὲς δὲ καὶ πλείστον ἐν τῷ τοῦ καρύου λέμματα προσφάτω τε καὶ ξηρῷ. χρῶνται γοῦν αὐτῷ διὰ τοῦτο καὶ οἱ βαφεῖς*¹⁹⁰).

κασσία: ο όρος μπορεί να αναφέρεται σε δυο είδη φυτού. Αρχικά μπορεί να αναφέρεται στο γένος *cassia* της οικογένειας των *fabaceae*· σε αυτή την κατηγορία ανήκουν είδη που περιέχουν ανθρακινόνες και χρησιμοποιούνται ως ήπια καθαρτικά. Έπειτα, μπορεί να αναφέρεται στο *cinnamomum cassia*, δηλαδή στην κανέλα¹⁹¹.

κενταύριον: είναι ένα σύνθετο φυτό (*Centaurea saloniata*). Συνίσταται σε μείγμα φαρμάκων για ηπατική νόσο (βλ. P.Oxy. VIII 1088). Σήμερα χρησιμοποιείται θεραπευτικά για τις ευπεπτικές του ιδιότητες¹⁹². Ο Γαληνός αναφέρει ότι υπάρχουν δυο είδη κενταυρίου, το μεγάλο και το μικρό. Το πρώτο έχει ισχυρή θερμαντική δράση (*Κενταυρίου τοῦ μεγάλου ἡ ῥίζα ὥσπερ ἐν τῇ γεύσει ποιότητος ἐναντίας, οὕτω καὶ τῇ χρειᾷ τὰς ἐνεργείας ἐπιδείκνυται. κατὰ μὲν οὖν γεῦσιν δριμυτιά τε ἄμα καὶ στύφουσα φαίνεται μετὰ τινος βραχεΐας γλυκύτητος, κατὰ δὲ τὰς ἐνεργείας ἡ μὲν δριμύτης τὰ τῆς θερμότητος ἔργα διαδείκνυται ... τοὺς αἵμα πτύοντας ὠφελεῖν*¹⁹³)· το δεύτερο έχει ξηραντική δράση (*Κενταυρίου τοῦ μικροῦ μὲν ἡ ῥίζα παντάπασιν ἄπρακτος, οἱ δὲ κλώνες γε καὶ μάλλον τὰ φύλλα τὰ ἐπ' αὐτῶν καὶ τὰ ἄνθη χρησιμώτατα ... ξηραντικὸν ἐστὶ τὸ φάρμακον, ἄνευ δὴξεως*¹⁹⁴).

κηκίς: είναι το χοληδόχο καρύδι, αναπτύσσεται δηλαδή στα κλαδιά διαφόρων ειδών βελανιδιών και αποτελεί στυπτικό φάρμακο. Αναφέρεται τόσο σε θεραπείες για δερματικές άφθες (P.Ryl. I 29), όσο και σε θεραπείες για γυναικολογικές παθήσεις (P.Ryl. III 531), λόγω της στυπτικής του

188 Κριτσωτάκη, 2018 : 12.

189 Gazza, 1996 : 84.

190 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,13,14-17.

191 Σκαλτσά, 2015 : 16.

192 Gazza, 1956 : 84.

193 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,19,9-18.

194 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,20,14-18.

δράσης¹⁹⁵. Στον Γαληνό, αναφέρεται ως ψυχρή ουσία, με ξηραντική δράση που δρα κατά των διαφόρων ροών του σώματος (*Κηκίς ἢ μὲν ὀμφακίτις ὀνομαζομένη στρυφνὸν ἱκανῶς ἐστὶ φάρμακον, οὐσίας γεώδους ψυχρᾶς τὸ πλεῖστον μετέχουσα, δι' ἣν ξηραίνει καὶ ἀποκρούεται ῥεύματα καὶ συνάγει καὶ σφίγγει τὰ χαλαρὰ καὶ ἄρρωστα μόρια καὶ πᾶσι τοῖς ῥοώδεσι πάθεσι γενναίως ἀνθίσταται. καὶ κείσθω τῆς τρίτης μὲν ἐν τῷ ξηραίνειν, τῆς δευτέρας δὲ ἐν τῷ ψύχειν τάξεως*¹⁹⁶).

κίνναμον: εἶναι ἡ κανέλα. Αυτό το φάρμακο εἰσήχθη ἀπὸ τὴν Ανατολή καὶ συνήθως χρησιμοποιεῖται ὡς εὐπεπτικό. Χρησιμοποιεῖται, ἐπίσης, ὡς θεραπευτικό γιὰ παθήσεις τοῦ συκωτιοῦ (βλ. P.Oxy. VIII 1088)¹⁹⁷. Το αἰθέριο ἔλαιο ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν κανέλα χρησιμοποιεῖται στὴν συμπτωματικὴ ἀγωγή ἡπίων σπασμωδικῶν γαστρεντερικῶν διαταραχῶν. Ο φλοιός (*cinnamomum verum*) ἐνδείκνυται γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἡπίας διάρροιας¹⁹⁸.

κόμμι: τὸ κόμμι ἢ ἀραβικὸ κόμμι, ὅπως ἀλλιῶς ὀνομάζεται, προέρχεται ἀπὸ τὸ κορμὸ καὶ τὰ κλαδιά τοῦ δέντρου ἀκακία. Ἡ τσίχλα αὐτὴ ἔχει θεραπευτικὲς ιδιότητες καὶ συνήθως δρα ὡς μαλακτικό (βλ. P.Vindob G 42050, γιὰ ἀντίδοτο βήχα) ἢ ὡς ἐκδοχο. Ἐνῶ ἔχει καὶ ἀποξηραντικὲς ιδιότητες, χρησιμοποιεῖται σὲ δερματικὲς θεραπείες (βλ. P.Oxy. VIII 1088). Συνήθως, χρησιμοποιεῖται σὲ οφθαλμικὲς σταγόνες¹⁹⁹ (ὅπως στὸν SB XXVIII 17139). Στὴν ἰατρικὴ βιβλιογραφία, ὁ Γαληνὸς ἀναφέρεται στὸ κόμμι στὸ ἔργο του *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων: Κόμμι δάκρυόν ἐστὶν ἐπιπηγνύμενον / τοῖς στελέχεσι τῶν γεννώντων αὐτὸ δένδρων ὥσπερ / καὶ ἡ ῥητίνη πολλῶν*²⁰⁰.

κρήθμον: ἀποτελεῖ θαλάσσιο μάραθο (φύκι) (*crithmum maritimum*) τῆς οἰκογένειας τῶν *ombrellifere*²⁰¹. Ἐκφύεται σὲ πετρώδεις καὶ παραθαλάσσιες περιοχές καὶ ἔχει ὑπόλευκα φύλλα. Χρησιμοποιεῖται σὲ συνταγὲς ὁ φλοιός του (*κρήθμου φλοιός*), ὅπως στὸ P.Ryl. III 531 ποὺ συνταγογραφεῖται σὲ θεραπεία γιὰ τὸ ἔντερο με καθαρτικὴ δράση. Ὁ καρπὸς του, τὰ φύλλα καὶ ἡ ρίζα ἀν καταναλωθοῦν με κρασί εἶναι ἀποτελεσματικὰ κατὰ τοῦ ἱκτεροῦ. Μπορεῖ νὰ καταναλωθεῖ ὠμό ἢ μέσα σὲ ἀλμη (*δύναται δὲ ὁ καρπὸς καὶ τὰ φύλλα καὶ ἡ ρίζα ἐναφεψηθέντα οἴνῳ καὶ πινόμενα βοηθεῖν δυσουροῦσι καὶ ἱκτερικοῖς· κινεῖ καὶ καταμήνια, καὶ λαχανεύεται ἐφθόν τε καὶ ὥμὸν ἐσθιόμενον. καὶ ταριχεύεται δὲ ἐν ἄλμῃ*²⁰²).

κρίνος: κρίνος (*Lilium candidum*), φυτὸ με βολβό με πολλὰ σαρκώδη λέπια καὶ λευκά, δύσσομα ἀνθη. Συνταγογραφεῖται ὡς μαλακτικό καὶ, λόγῳ αὐτῆς τῆς δράσης, γίνεται ἀποχρεμπτικό

195 Gazza, 1956 : 84.

196 *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* XII,24,7-13.

197 Gazza, 1956 : 84.

198 Σκαλτσά, 2015 : 16.

199 Gazza, 1956 : 77.

200 *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* XII,34,14-16.

201 Gazza, 1956 : 85.

202 *Περὶ ὕλης ἱατρικῆς* II,129.

βαλσαμικό φίλτρο κατά του βήχα (PSI IV 297)²⁰³.

κρόκος: ο κρόκος (σαφράν) (*crocus sativus* L.) είναι ένα ποώδες φυτό που αναφύεται στην Ανατολή. Χρησιμοποιείται σε διάφορες συνταγές, συνήθως, ως τοπικό αναισθητικό και στυπτικό, είτε ως θερμαντικός παράγοντας²⁰⁴. Ως στυπτικό χρησιμοποιείται, συχνά, σε φλεγμονές, όπως στο στομάχι (P.Ryl. III 531). Επιπλέον, αποτελεί συστατικό παρασκευασμάτων, όπως, παυσίπονα, αντιπυρετικά, διουρητικά, επουλωτικά και αντισπασμωδικά²⁰⁵. Χρησιμοποιείται, κυρίως, στις οφθαλμικές αλοιφές ή κολλύρια (SB XXVIII 17139). Αποτελεσματικό είναι επίσης για το βήχα, την αϋπνία και τη κατάθλιψη²⁰⁶. Ο κρόκος είναι διεγερτικό του νευρικού συστήματος και μπορεί να αντικαταστήσει κάποια υπνωτικά και αντισπασμωδικά²⁰⁷. Επιπλέον, συμβάλει στην ανακούφιση από πόνους, όπως πόνους στο αυτί (P.Oxy. II 234). Στον P.Oxy. VIII 1088, αναφέρεται ως μέρος θεραπείας δερματικών παθήσεων, ενώ στον P.Oxy. LIX 3724 συνταγογραφείται σε αντίδοτο κατά του βήχα. Ο Γαληνός αναφέρει για το κροκόμαγμα: *τὰ δ' ἄλλα ὅσα πλησίον τῆς μέσης κράσεως ὄντα πρὸς τὸ θερμότερον ῥέπει, ταῦτά ἐστιν. ὃ ἐλενίου ἡ ιβ'. Κροκομάματος ἡ*²⁰⁸.

κρόμμυον: το κρεμμύδι, πρόκειται ένα ποώδες φυτό (*allium cerna* L.) της οικογένειας των Liliaceae. Συνήθως, χρησιμοποιούνται οι βολβοί του. Αναφέρεται στον P.Ryl. III 531, ως συστατικό με έντονη καθαρτική δράση²⁰⁹. Θεραπευτικά χορηγείται είτε δια στόματος για πρόληψη ή θεραπεία για λοιμώξεις του ανώτερου αναπνευστικού και σε αλλεργική καταρροή είτε για δερματική χρήση σε πληγές, ήπια εγκαύματα και μώλωπες²¹⁰.

κύαμος: είναι η φάβα ή κουκιά. Φυτό με μεγάλους, κυλινδρικούς καρπούς σε σχήμα λοβού, που περιέχει σπόρους ωοειδούς και πράσινο-καφέ. Χρησιμοποιείται ως αντιπυρετικό (P.Oxy. VIII 1088). Επιπλέον, δρα και κατά των ηπατικών παθήσεων (P.Oxy. VIII 1088). Τέλος, μαρτυρείται σε συνταγή για θεραπευτική οδοντόκρεμα (P.Ryl. I 29a)²¹¹.

κύμινον: είναι το φυτό *cuminum cyminum* L. Προέρχεται από την περιοχή της Σμύρνης και χρησιμοποιείται ως αρωματικό αλλά και ως άρτυμα²¹². Συνήθως, συνταγογραφείται για εμφύσηση στα ρουθούνια, ως φάρμακο κατά των πολύποδων (βλ. P.Oxy. VIII 1088) και ως καθαρτικό και ευπεπτικό, για εσωτερική χρήση²¹³.

κύπειρος: ο κύπερος (*cyperus rotundus*) ανήκει στην οικογένεια των ciperacee και σύμφωνα με τον

203 Gazza, 1956 : 85.

204 Gazza, 1956 : 86.

205 Σκαλτσά, 2015 : 20.

206 Andorlini, 2018 : 117.

207 Σκαλτσά, 2015 : 105.

208 Περί συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους XIII,210,12-14.

209 Gazza, 1956 : 86.

210 Σκαλτσά, 2015 : 80.

211 Gazza, 1956 : 86.

212 Σκαλτσά, 2015 : 67.

213 Gazza, 1956 : 87.

Διοσκουρίδη, ονομάζεται αλλιώς και ασπάλαθος. Αναφέρεται στο P.Ryl. III 531 ως συστατικό σε φάρμακο για γυναικεία ασθένεια. Επιπλέον, στον PSI VI 718 αναφέρεται ως διουρητικό φάρμακο. Στην ιατρική βιβλιογραφία ο Διοσκουρίδης, επίσης, τον χαρακτηρίζει φάρμακο με θερμαντική και διουρητική δράση. Χρησιμοποιείται σε θεραπείες για παθήσεις της μήτρας, για στοματικά έλκη και σε θερμαντικά καταπλάσματα (*δύναμις δέ ἐστὶν αὐτῆς θερμαντική, ἀναστομωτική, διουρητική ἐπὶ λιθιῶντων καὶ ὕδρωπος πινομένη. βοηθεῖ δὲ καὶ σκορπιοπλήκτοις, καὶ πρὸς τὰς περὶ μήτραν καταψύξεις . . . μείγνυται καὶ μαλάγμασι θερμαντικοῖς καὶ εἰς τὰ στύμματα τῶν μύρων εὐχρηστεῖ*²¹⁴). Επιπλέον, ο Γαληνός θεωρεῖ ότι οι ρίζες του φυτού έχουν θερμαντική και αποξηραντική δράση, γι'αυτό και χρησιμοποιούνται για την επούλωση ελκών. Είναι δε ιδιαίτερα στυπτικό φάρμακο, με αποτέλεσμα να είναι αποτελεσματικό στα στοματικά έλκη και όταν δημιουργούνται πέτρες στα ούρα (*Κυπέρου χρήσιμοι μάλιστα εἰσὶν αἱ ρίζαι, θερμαίνουσαι καὶ ξηραίνουσαι χωρὶς δῆξεως. ἔχουσι γάρ τι καὶ στυπτικὸν καὶ διὰ τοῦτο καὶ τοῖς ἐν στόμασιν ἔλκεσιν εἰσὶν ἐπιτήδαιοι, . . . λιθιώσιν ἀρμόττουσιν καὶ οὖρα καὶ καταμήνια κινουῦσι*²¹⁵).

κόνειον: πρόκειται για ένα μη ψυκτικό φάρμακο, που σύμφωνα με τον Διοσκουρίδη ανήκει στην κατηγορία των *φθαρτικῶν*. Καλύτερο ποιοτικά θεωρεῖται το Αττικό, το Μεγαρικό και το Κρητικό. Συνήθως, ξηραίνεται στον ήλιο γιατί αποκτά περισσότερες θεραπευτικές ιδιότητες. Χρησιμοποιείται σε κολλύρια κατά του έρπη και της ερυσιπέλας. Ενώ, είναι αποτελεσματικό για τα γυναικεία γεννητικά όργανα, για τους μαστούς και για το μητρικό γάλα (*μειγνύμενον ἐπιτηδείως τοῖς ἀνωδύνοις κολλυρίοις, τὸ χύλισμα, ἔρπητάς τε καὶ ἐρυσιπέλατα καταπλασθὲν σβέννυσιν. ἡ δὲ πόα καὶ ἡ κόμη λεῖα καταπλασσόμενα ἐπὶ τῶν διδύμων ὄνειρώττουσι βοηθεῖ παρήσι δὲ καὶ αἰδοῖα καταπλασθέντα καὶ γάλα σβέννυσιν, μαστούς τε ἐν παρθενίᾳ*²¹⁶). Από τους παπύρους μας, αναφέρεται στον P.Oxy. VIII 1088, σε μία θεραπεία για φτέρνισμα.

λάδανον: το λάδανον αποτελεί την ρητίνη που εκφύεται από το δενδρύλλιο του κίσθου (*Cistus cypricus*), της οικογένειας των *Cistaceae*. Εμφανίζεται μόνο σε έναν από τους παπύρους μας, τον SB XXVIII 17139, μία θεραπεία για στομαχικό κατάπληγμα. Σύμφωνα με τον Διοσκουρίδη, ο κίσθος συνιστά ένα πολύκλαδο θάμνο, με στρυφνά φύλλα που φύεται σε πετρώδεις περιοχές²¹⁷. Χρησιμοποιείται, συνήθως, για εξωτερικές εφαρμογές ως θεραπεία για την τριχόπτωση²¹⁸. Στην ιατρική βιβλιογραφία, ο Γαληνός χαρακτηρίζει το λάδανον θερμαντικό και μαλακτικό φάρμακο. Αναφέρει ότι έχει στυπτική δράση κατά των σωματικών υγρών, ενώ το θεωρεῖ φάρμακο κατάλληλο για την τριχόπτωση και την διατήρηση της υγείας της τρίχας (*τὸ δὲ καλούμενον λάδανον ἐξ αὐτοῦ γίνεταί φάρμακον θερμὸν μὲν κατὰ τὴν πρώτην ἀπόστασιν, ἥδη που συμπληρουμένην, ὥς καὶ τῆς*

214 *Περὶ ὕλης ἱατρικῆς* I,4.

215 *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* XII,54.

216 *Περὶ ὕλης ἱατρικῆς* IV,78.

217 *Περὶ ὕλης ἱατρικῆς* I, 97.

218 Gazza, 1956 : 87.

δευτέρας ἄπτεσθαι, μετέχον δὲ καὶ στύψεώς τινος βραχείας . . . συμπεπτικόν. οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν τοῖς κατὰ μήτραν ἐξαιρέτως ἀρμόττειν αὐτὸ διότι πρὸς τοῖς εἰρημένοις ἔχει τι καὶ στυπτικὸν βραχὺ, διὸ καὶ τὰς ῥεούσας κρατύνει τρίχας. Ὅσα μὲν γὰρ ὑγρὰ μοχθηρὰ κατὰ τὰς ῥίζας αὐτῶν ἐστὶν ἐκδαπανᾷ²¹⁹). Ο Διοσκουρίδης αναφέρει πως εἶναι κατάλληλο για τα οὖλα όταν αναμειγνύεται με κρασί, ενώ όταν καταναλώνεται με νερό με μέλι εἶναι ιδανικό για την αντιμετώπιση της ωταλγίας. Τέλος, συνιστά αποτελεσματικό ουρητικό φάρμακο (δύναμιν δὲ ἔχει θερμαντικήν, μαλακτικήν, ἀναστομωτικήν. ἴστησι δὲ τὰς ῥεούσας τρίχας μιγὲν οἶνω καὶ σμύρνη καὶ μυρσινίνῳ ἐλαίῳ, οὐλὰς τε εὐπρεπεστέρας ποιεῖ μετ' οἶνου καταχρίομενον, καὶ ὠταλγίας μεθ' ὑδρομέλιτος ἢ ῥοδίνου ἐγγεόμενον θεραπεύει. ὑποθυμιάται δὲ καὶ πρὸς δευτέρων ἐκβολὰς, καὶ σκληρίας θεραπεύει τὰς ἐν μήτρᾳ ἐν πεσσῶ μιγὲν, καὶ ταῖς ἀνωδύνοισι καὶ βηχικαῖς καὶ μαλάγμασι χρησίμως μείγνυται, κοιλίαν τε ἴστησι σὺν οἶνω παλαιῶ ποθέν· ἔστι δὲ καὶ οὐρητικόν²²⁰).

λίβανον: λίβανος εἶναι το θυμίαμα (δέντρο Boswellia Carterii). Εἶναι ἡ αρωματικὴ ρητίνη που στάζει ἀπὸ τον κορμὸ αὐτοῦ του δέντρου. Σε παπυρικά κείμενα αναφέρεται καὶ ως μάννα (μάννης λιβάνου) π.χ PSI X 1180, P.Oxy. VIII 1088. Συνταγογραφεῖται σε οφθαλμικές (P.Ryl. I 29a) καὶ σε δερματικές θεραπείες (P.Ryl. III 531, P.Ryl. I 29)²²¹. Αναφέρεται στον Γαληνὸ καὶ ως λιβανωτός· φάρμακο με θερμαντικὴ καὶ ξηραντικὴ δράση, ἐνῶ ο φλοιὸς του ἔχει στυπτικὴ καὶ ἀποξηραντικὴ δράση (Λιβανωτός θερμαντικὸς μὲν ἐστὶ κατὰ τὴν δευτέραν τάξιν, ξηραντικὸς δὲ κατὰ τὴν πρώτην. ἔχει δέ τι καὶ ὑποστύφον ὀλίγον, ἥκιστα δὲ σαφὴς ἡ στύψις ἐστὶν ἐν τῷ λευκῷ κατὰ τὴν χροάν. ὁ δὲ φλοιὸς αὐτοῦ τὴν στυπτικὴν δύναμιν ἐναργῶς κέκτηται, διὸ καὶ ξηραίνει γενναίως, ὥς ἐν τῇ δευτέρᾳ τάξει συμπληρουμένη τῶν ξηραϊνόντων ὑπάρχων²²²).

λύκιον: εἶδος το Rhamnus. Πολύ σπάνια αναφέρεται ως συστατικὸ για θεραπείες του ἀναπνευστικοῦ. Αναφέρεται μόνο στον P.Vindob. G 42050· δὲν ἔχει ἀνιχνευτεῖ ἀκόμα σε κάποιον ἄλλο πάπυρο. Ο Γαληνὸς τον χαρακτηρίζει καὶ ως πυξάκανθο· ἀποτελεσματικὸ για στοματικές φλεγμονές καὶ ἐρπη, για αὐτιά που βγάζουν υγρὸ καὶ για κακοήθη ἑλκη, με ἰσχυρὴ ξηραντικὴ δράση (Λύκιον ἢ πυξάκανθον ἀκανθῶδες δένδρον, ἐξ οὗ καὶ τὸ καλούμενον γίνεταί λύκιον. Τοῦτο δὴ τὸ ὑγρὸν φάρμακον, ᾧ πρὸς ὑπόπιάν τε χρῶνται καὶ πρὸς τὰς ἐν ἔδρᾳ καὶ στόματι φλεγμονὰς καὶ ἐλκώσεις, ἐρπητάς τε καὶ σηπεδόνας καὶ τὰ κακοήθη τῶν ἐλκῶν καὶ ὧτα πυορροοῦντα καὶ παρατρίμματα καὶ παρωνυχίας. ἔστι γὰρ ξηραντικῆς δυνάμεως ἐξ ἑτερογενῶν οὐσιῶν συγκεείμενον²²³).

μάραθτον: μάραθος (Foeniculum vulgäre Miller), φυτὸ με πράσινο, σαρκώδη μίσχο καὶ αρωματικὸ σπόρο. Χρησιμοποιεῖται σε καθαρτικὰ μείγματα (P.Ryl. III 531) καὶ ως συστατικὸ θεραπευτικῶν

219 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,28,8.

220 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς I, 97.

221 Gazza, 1956 : 87.

222 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,60,1-7.

223 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,63,12-18.

χαπιών διαφόρων τύπων ροών (P.Ryl. I 29)²²⁴. Ο Ιπποκράτης το προτείνει ως θεραπεία για υστερικούς σπασμούς (*Όταν δὲ ὀδύνη ἔχη καὶ πνίγηται, μαλάχης ρίζαν, ἢ ὀξύμελι ἢ φλοιὸν μαράθου καὶ κρηθμον ἐν ὕδατι δοῦναι πίνειν, ἄριστον δὲ ἐρυγγάνειν καὶ διανακαθίζειν*²²⁵).

μαστίχα: μαστίχα ονομάζεται η ρητίνη που προέρχεται από τον σχίνο, ένα ιδιαίτερα στυπτικό δέντρο. Η καλύτερη ποιοτικά μαστίχα εκφύεται στην Χίο. Χρησιμοποιείται κατά του βήχα, ενώ είναι χρήσιμη για το στομάχι και την πέψη (SB XXVIII 17139). Χρησιμοποιείται σε οδοντόκρεμες και σε τσίχλες διότι είναι αποτελεσματική για την ουλίτιδα και την υγεία των ούλων εν γένει (*χρησιμεύουσα πρὸς αἵματος ἀναγωγὰς καὶ πρὸς παλαιὰν βήχα πινομένη. ἔστι δὲ εὐστόμαχος, ἐρευκτική· μείγνυται δὲ καὶ σμήγμασιν ὀδόντων καὶ ἐπιχρίσμασι προσώπου στιλβοποιούσα, ἀνακολλᾷ δὲ καὶ τρίχας ἐν ὀφθαλμοῖς, στόματός τε εὐωδίας παρασκευαστική ἐστὶ διαμασσωμένη καὶ οὐλῶν σταλτική. γεννᾶται δὲ καλλίστη καὶ πλείστη ἐν Χίῳ τῇ νήσῳ*²²⁶).

μελάνθιον: το μελάνθιον (*Nigella sativa*), είναι φυτό της οικογένειας των Ranunculaceae, με αρωματικό σπόρο. Συνταγογραφείται για εξωτερική χρήση, συνήθως ως φάρμακο για τη λέπρα, μαζί με άλλα φάρμακα (βλ. P.Oxy. VIII 1088)²²⁷.

μηκόνιον: μήκων συνιστά ο χυμός της παπαρούνας (*Papaver somniferum*). Ποώδες φυτό που παράγει μεγάλα άνθη και στρογγυλούς καρπούς. Ναρκωτικό συστατικό με ποικίλες φαρμακολογικές και θεραπευτικές δράσεις. Έχει ηρεμιστικά αποτελέσματα και, συνήθως, χρησιμοποιείται σε θεραπείες για οφθαλμικές παθήσεις και ροές διαφόρων ειδών. Στον P.Ryl. I 29 συνταγογραφείται σε φάρμακο κατά των ροών του πνεύμονα, του κόλπου και του στομάχου. Συνταγογραφείται, επίσης, ως φάρμακο για παθήσεις των ματιών και των αυτιών²²⁸. Με αυτό το ρόλο συνίσταται σε ενσταλάξεις αυτιών (P.Oxy. II 234). Φαίνεται να χρησιμοποιείται ιδιαίτερα στην Αρχαία Ελλάδα, σε μυστηριακές τελετές αλλά και ως φάρμακο²²⁹. Από το μηκόνιο παραγόταν το όπιον, το οποίο χρησιμοποιείται ως υπνωτικό φάρμακο.

μυρσίνη: είναι η μυρτιά (*Myrtus communis*). Τα φύλλα της δρουν ως προληπτικό φάρμακο για την τριχόπτωση, για διεγερτικό τρίψιμο, αραιωμένο σε κρασί και ως θεραπεία για πληγές. Δρα, επίσης, και κατά της υδρωπικίας (βλ. P.Oxy. VIII 1088)²³⁰.

νάρδος: είναι η καραμέλα (*Nardostachys jatamansi*), φυτό με σκληρή και δύσσομη ρίζα. Δρα ως διορθωτικό φάρμακο για το συκώτι (βλ. P.Oxy. VIII 1088) και για την πρόληψη της τριχόπτωσης²³¹. Ο Γαληνός, θεωρεί ότι η ρίζα του έχει θερμαντική και ξηραντική δράση και είναι

224 Gazza, 1956 : 88.

225 *Περὶ Γυναικείων*, 201.

226 *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς* I ,70.

227 Gazza, 1956 : 88.

228 Gazza, 1956 : 89.

229 Κριτσωτάκη, 2018 : 12.

230 Gazza, 1956 : 89.

231 Gazza, 1956 : 89.

αποτελεσματική για το συκώτι και το στομάχι· σε υγρή μορφή βοηθά στα ούρα και καταπολέμα παθήσεις του στομάχου και του εντέρου και δρα κατά των ρευμάτων του κεφαλιού και του θώρακα (Νάρδου στάχυν θερμαίνει μὲν κατὰ τὴν τρίτην ἀπόστασιν, ξηραίνει δὲ κατὰ τὴν δευτέραν συμπληρουμένην. σύγκειται δὲ ἔκ τε στυφούσης ... ἐπιτιθεμένη καὶ οὖρα κινεῖ καὶ δῆξεις ἰᾶται στομάχου καὶ τὰ κατὰ τὴν γαστέρα καὶ τὰ ἔντερα ρεύματα ξηραίνει καὶ πρὸς τούτοις ἔτι τὰ κατὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν θώρακα²³²).

οἰνάνθη: αποτελεί τον καρπό του άγριου σταφυλίου. Ποιοτικά καλύτερη θεωρείται η οἰνάνθη από την Συρία, την Κιλικία και την Φοινίκη. Έχει στυπτική δράση κατά του στομαχόπνου και δρα ως διουρητικό. Με αυτή την θεραπευτική δράση χρησιμοποιείται συχνά σε καταπλάσματα για το στομάχι, όπως στον SB XXVIII 17139. Όταν αναμειγνύεται με ξύδι και τριαντάφυλλο δρα κατά της κεφαλαλγίας. Έπειτα, είναι αποτελεσματικό σε θεραπείες για τα ούλα, σταματά τα οφθαλμικά δάκρυα και την στομαχική καούρα (δύναμις δὲ αὐτῆς στυπτική, ὅθεν πινομένη εὐστόμαχος καὶ οὐρητική, κοιλίαν ἐφιστᾶσα καὶ αἵματος πτύσιν ξηρὰ καταπλασθεῖσα, καὶ πρὸς ἀσώδη καὶ ἀποξύνοντα στόμαχον ποιεῖ. ἔστι δὲ καὶ κεφαλαλγίας ἔμβρεγμα σὺν ὄξει καὶ ροδίνῳ . . . νομῶν τῶν ἐν αἰδοίοις σὺν μέλιτι καὶ κρόκῳ καὶ ροδίνῳ καὶ σμύρνη λεανθεῖσα, εἷς τε πεσσὺς μείγνυται πρὸς ἐπίσχεσιν αἵματος, καὶ πρὸς ρεύματα ὀφθαλμῶν καὶ καυσούμενον στόμαχον καταπλάσσεται σὺν πάλῃ ἀλφίτου καὶ οἴνῳ²³³).

ὀμφάκιον: χυμός από ανώριμα σταφύλια. Αναφέρεται στο P.Tebt. II 273, που αποτελεί οφθαλμική θεραπεία, όμως δεν υπάρχουν ενδείξεις για θεραπευτική χρήση²³⁴. Στον πάπυρο PSI X 1180 εμφανίζεται ως συστατικό σε θεραπεία για λέπρα. Η ιατρική χρήση του πιστοποιείται από τον Διοσκουρίδη, που τονίζει ότι είναι κατάλληλο για άφθες, για αυτιά με υγρό, για έλκη, για ερεθισμένα μάτια και δρα ως αιμοστατικό (ἀρμόζει δὲ πρὸς παρίσθμια καὶ σταφυλήν, ἄφθας, οὖλα πλαδαρά, ὧτα πυορροοῦντα σὺν μέλιτι ἢ γλυκεῖ, πρὸς δὲ σύριγγας καὶ παλαιὰ ἔλκη καὶ νομὰς σὺν ὄξει. ἐγκλύζεται δὲ καὶ ἐπὶ δυσεντερικῶν καὶ ροικῶν· ἔστι δὲ καὶ ὀξυδερκές, καὶ τραχύτησιν ὀφθαλμῶν ἀρμόζον καὶ περιβρώσεσι κανθῶν. πίνεται δὲ καὶ πρὸς αἵματος πτύσιν τὴν πρόσφατον καὶ κατὰ ῥῆξιν γινομένην²³⁵)· και ο Γαληνός (ἐθεάσασθε δέ με πολλάκις τῷ διὰ μόρων φαρμάκῳ κατ' ἀρχὰς μὲν μινγνύντα ροῦ χυλὸν ἢ ὀμφακος, ὃ καλοῦσιν ἰδίως ὀμφάκιον)²³⁶.

ὄπιον: το όπιον είναι και αυτό προϊόν της παπαρούνας, αλλά έχει το τυπικό όνομα φαρμάκου. Έχει ισχυρή ηρεμιστική δράση. Οι θεραπευτικές του ενδείξεις είναι για πληγές, μώλωπες, πυρετός, οφθαλμικές (βλ. SB XXVIII 17139 και PSI X1180, κατά της ψωρίασης στα μάτια) και δερματικές παθήσεις (βλ P.Oxy. VIII 1088, κατά των πληγών και των ελκωμάτων και στον PSI X1180, κατά

232 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,84,11-19.

233 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς V, 4.

234 Gazza, 1956 : 90.

235 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς V, 5.

236 Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους XII,902.

της λέπρας), ενώ δρα και ως υπνωτικό χάπι²³⁷. Δρα, επιπλέον κατά των ροών, όπως η συνταγή στο P.Ryl. I 29.

όποβάλσαμο: χυμός ή ρητίνη από βάλσαμο (*Balsamodendron orobalsamum*). Χρησιμοποιείται στην οφθαλμολογία και έχει θερμαντική δράση κατά του βήχα (PSI IV 297)²³⁸.

όρεοσέλινον: είναι ο μαϊντανός του βουνού (*Athamanta macedonica*). Τα φύλλα και η ρίζα του χρησιμοποιούνταν ως φάρμακο στην ιατρική και ως καρύκευμα στην μαγειρική²³⁹. Δεν υπάρχουν άλλες παπυρικές μαρτυρίες αυτού του φαρμάκου, παρά μόνο στον P.Oxy. VIII 1088 όπου συνιστάται ως συστατικό φίλτρου για ασθενείς με σταγονίδια, ίσως για τις διουρητικές του ιδιότητες²⁴⁰. Στην ιατρική λογοτεχνία, αναφορά κάνει ο Γαληνός. Αρχικά, για το σέλινο αναφέρει ότι έχει θερμαντική δράση και είναι αποτελεσματικό για το ουροποιητικό σύστημα (*Σέλινον εἰς τοσοῦτον θερμόν ἐστίν, ὥς οὐρά τε καὶ καταμήνια κινεῖν*²⁴¹). Στη συνέχεια, για το όρεοσέλινο θεωρεί ότι έχει παρόμοια δράση με το σέλινο και είναι πιο ισχυρό αντίδοτο από το ἵπποσέλινο (*καὶ τοῦ ὀρεοσελίνου δὲ καὶ τοῦ ἵπποσελίνου παραπλήσιος ἡ δύναμις. ἀσθενέστερον δὲ τὸ ἵπποσέλινον, ὥσπερ ἰσχυρότερον τὸ ὀρεοσέλινον*²⁴²).

ὄροβος: Σύμφωνα με το Γαληνό, ο ὄροβος έχει ξηραντική και θερμαντική δράση, ενώ αποτελεί ένα αρκετά πικρό φάρμακο (*Ὁροβος ξηραίνει μὲν κατὰ τὴν δευτέραν ἀπόστασιν ἐπιτεταμένην, θερμαίνει δὲ κατὰ τὴν πρώτην, εἰς ὅσον δὲ πικρότητος μετέλληφεν*²⁴³).

πάνακες: είναι χοιρινό (*Oporanax hispidas*). Χρησιμοποιείται ως θεραπευτικό για το συκώτι (βλ. P.Oxy. VIII 1088). Επίσης, αναφέρεται ως συστατικό κατάπλασμα²⁴⁴. Ο Γαληνός αναφέρει ότι έχει θερμαντική και καταπραϋντική δράση, με ποικίλες θεραπευτικές χρήσεις (*ἐκ τούτου καὶ ὁ καλούμενος ὀποπάναξ γίνεται τῶν ριζῶν αὐτοῦ καὶ τῶν καυλῶν ἐκτεμνομένων. ἔστι δὲ ὁ μὲν ὀποπάναξ αὐτὸς πολυχρηστότατος, θερμαίων καὶ μαλάττων καὶ διαφορῶν*²⁴⁵).

πάπυρος: Ο Γαληνός αναφέρει ότι ο πάπυρος από μόνος του δεν έχει θεραπευτική αξία, αλλά όταν καίγεται αποκτά ξηραντική δράση (*Πάπυρος αὐτὴ μὲν καθ' ἑαυτὴν οὐδ' εἰς χρεῖαν ἰατρικὴν ἤκει. βραχεῖσα δὲ ἢ καυθεῖσα χρησίμη γίνεται ... ἐπειδὴν δὲ καυθῇ, φάρμακον ἤδη γίνεται ξηραντικόν, ὥσπερ καὶ ἡ τέφρα τοῦ κεκαυμένου χάρτου, πλὴν ὅσον ἀσθενεστέρα ἐστὶν ἢ τῆς παπύρου*²⁴⁶). Έτσι, ο πυρωμένος πάπυρος έχει καυστική και ξηραντική δράση. Χρησιμοποιείται στη σύνθεση διαφόρων σκευασμάτων. Ιδιαίτερα, όμως, αποτελεί συστατικό θεραπειών για τη φαλάκρα, για την

237 Gazza, 1956 : 89.

238 Gazza, 1956 : 91.

239 Κριτσωτάκη, 2018 : 12.

240 Gazza, 1956 : 91.

241 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,118,17-18.

242 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,119,1-3.

243 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,91,15-17.

244 Gazza, 1956 : 91.

245 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,94,16-19.

246 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,94,7-14.

αντιμετώπιση ελκών και σε κλύσματα για δυσεντερία²⁴⁷. Επιπλέον, κάποιες φορές αναφέρεται και σε επούλωτικές δερματικές συνταγές (βλ. P. Amst. αρ. ευρ. 114).

πέπερι: πιπέρι (Piper nigrum). Χρησιμοποιείται κατά βάση ως συστατικό των οφθαλμικών σταγόνων (βλ. P.Ryl. I 29b, PSI X 1180). Όμως, έχει τη λειτουργία της κλήσης αίματος για τη θεραπεία των εσωτερικών οργάνων. Έχει στυπτική δράση και συνταγογραφείται σε θεραπείες για τους στοματικούς βλεννογόνους (P.Ryl. I 29a). Τέλος, χρησιμοποιείται κατά των σωματικών ροών (PSI X1180) και σε δερματικές θεραπείες (PSI VI 718)²⁴⁸.

περσέας: είναι φυτό (Mimusops Schimperi) και συνήθως χρησιμοποιούνται τα φύλλα του. Χορηγούνται για την καταπολέμηση του πόνου του αυτιού (βλ. P.Oxy. II 234)²⁴⁹. Ο Γαληνός θεωρεί τα φύλλα αποτελεσματικά κατά της αιμορραγίας, λόγω της στυπτικής τους δράσης (*Περσέας τὰ φύλλα στυπτικῆς μετείληφε / συμμέτρως δυνάμεως, ὥς δύνασθαί ποτε καὶ τοῖς / αἰμορραγοῦσι μορίοις ἐπιτίθεσθαι συμφερόντως*²⁵⁰).

πίσσα: πίσσα, μια μαλακή, μαυριδερή ουσία με καυστική γεύση. Ο Διοσκουρίδης κάνει διάκριση σε υγρή και ξηρή²⁵¹. Χρησιμοποιείται για εξωτερική χρήση σε δερματικές παθήσεις, κυρίως για λέπρα (P.Oxy. VIII 1088). Έχει, όμως, και θεραπευτική δράση κατά του πόνου και των διαφόρων σωματικών ροών. Έτσι, στο PSI X1180 συνταγογραφείται για αντιμετώπιση πόνου στα γόνατα και κατά των εκροών του αυτιού²⁵². Ο Γαληνός χωρίζει, και αυτός, την πίσσα σε ξηρή και υγρή. Η ξηρή έχει ξηραντική δράση, ενώ η υγρή θερμαντική δράση. Χρησιμοποιείται κατά του άσθματος, των λειχήνων και της λέπρας (*πίσσα ἢ μὲν ξηρὰ ξηραίνει καὶ θερμαίνει κατὰ τὴν δευτέραν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν συμμέτρων καὶ πλέον γε ξηραίνειν πέφυκεν ἢ θερμαίνειν. Ἡ δ' ὑγρὰ τοῦμπαλιν θερμαίνει πλέον ἢ ξηραίνει ... λεπρούς ὄνυχας ἐξάγουσιν μιγνύμεναι κηρῷ καὶ λειχήνας ἀπορρύπτουσι*²⁵³).

ρήτινη: Η ρητίνη αναφέρεται αρκετές πηγές με διαφορετικούς όρους. Έτσι στον P.Ross. Georg. I 19 και στον P.Heid. αρ. ευρ. G 1467 αναφέρεται ως *Ῥητίνης τερεβιν/[θίνης*, αλλά και ως *ρήτινης*, ως *ἀποκαυσθεῖσα λευκή* και ως *τερμινθίνην* αντί για *τερεβινθίνη*, ενώ στον PSI X 1180 αναφέρεται απλά ως ρητίνη. Η ρητίνη φαίνεται να είναι μια θεραπευτική ουσία με ευρεία δράση, που χορηγείται εσωτερικά σε διαταραχές του στομάχου και της κοιλιάς, των ουρογεννητικών οργάνων, των πνευμόνων. Εξωτερικά χρησιμοποιείται για την καταπολέμηση των δερματικών παθήσεων και την epούλωση πληγών²⁵⁴. Αυτή η δράση αποδεικνύεται από διάφορους συγγραφείς, έτσι ο Γαληνός

247 Marganne, 1984 : 101.

248 Gazza, 1956 : 92.

249 Gazza, 1956 : 92.

250 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,97,17-19.

251 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς I,72.

252 Gazza, 1956 : 92.

253 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,101,9-18.

254 Gazza, 1956 : 93.

ασχολείται με τις ρητίνες γενικά (*Ῥητίναι πᾶσαι ξηραίνουσι καὶ θερμαίνουσι*²⁵⁵), ενώ για την ρητίνη αναφέρει ότι έχει θερμαντική δράση και ιατική (*ἔστι δὲ ξηραντικῆς τε καὶ ἐμπλαστικῆς δυνάμεως καὶ δῆλον ὅτι καὶ τραχυτήτων ἰατικῇ*²⁵⁶).

ρόδι: στην ιατρική βιβλιογραφία αναφέρεται ως ρόα ή ροιά, δηλαδή η ροδιά· ένα μικρό δέντρο (*Punica granatum*), της οικογένειας των Punicaceae, εγγενές στην Ασία. Το ρόδι ήταν ευρέως διαδεδομένο για τη δράση του. Οι σπόροι θεωρούνταν ευεργετικοί για τα γυναικεία αναπαραγωγικά όργανα καθορίζοντας τη στειρότητα τους (P.Ryl. III 531). Επίσης, οι κλειστοί κάλυκες του άνθους του ήταν αποτελεσματικοί σε σταγόνες κατά των πόνων του αυτιού και το αφέψημα του ροδιού (σπόροι, φλούδα, φύλλα) χρησιμοποιούνταν ως στυπτικό (κυρίως, οι σπόροι και τα φύλλα του δέντρου)²⁵⁷. Χρησιμοποιείται, επιπλέον, σε παθήσεις του αναπνευστικού, όπως στον P.Vindob G 42050, που έχει αποτελεσματική δράση κατά του βήχα. Ο Γαληνός αναφέρει ότι η δύναμη του ροδιού είναι δυο ειδών: ἢ πικρὰ καὶ ἡ στύφουσα· και έχουν τις αντίστοιχες ιδιότητες. Το άνθος του ροδιού το χαρακτηρίζει στυπτικό και ξηραντικό (*Ῥόδων ἡ δύναμις ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται διὰ πλειόνων, ὥς ἐξ ὕδατῶδους οὐσίας θερμῆς ἀναμεμιγμένης δύο ποιότησιν ἐτέραις, τῇ τε στυφούσῃ καὶ τῇ πικρᾷ ... ἄνθος αὐτῶν ἔτι καὶ μᾶλλον αὐτῶν τῶν ῥόδων στυπτικὸν ἐστὶ καὶ δηλονότι διὰ τοῦτο ξηραντικόν*²⁵⁸).

ρόδινον: Ρόδινον είναι το εκχύλισμα τριαντάφυλλου, που λαμβάνεται από τα πέταλα του άνθους *Rosa gallica* ή του κόκκινου τριαντάφυλλου, αγκαθωτός καρπός των Rosaceae. Χρησιμοποιείται για ενσταλάξεις αυτιών, αραιωμένο μαζί με άλλες ουσίες όπως βάλσαμο κρίνου (βλ. P.Oxy. II 234). Πιθανώς να συνταγογραφείται ως οφθαλμικό ή δερματικό φάρμακο²⁵⁹.

σάμψουχον: ονομάζεται και ἀμάρακον. Αποτελεί έντονα ευωδιαστό φυτό με δασώδη φύλλα. Χρησιμοποιείται κατά της υδρωπικίας και της δυσάρεστης ούρησης. Δρα σε τσιμπήματα σκορπιού, σε πρηξίματα όταν αναμειχθεί με κερί και κατά των οφθαλμικών φλεγμονών. Τέλος, χρησιμοποιείται σε θερμαντικά θεραπευτικά σκευάσματα λόγω της θερμαντικής του δράσης (*ἀρμόζει δὲ τὸ ἀφέψημα αὐτῆς πινόμενον ἐπὶ ἀρχομένων ὑδρωπικῶν καὶ δυσουρούντων καὶ στροφουμένων. πρὸς δὲ σκορπίου πληγὴν μετὰ ἁλῶν καὶ ὄξους καταπλάσσεται, πρὸς δὲ στρέμματα μετὰ κηρωτῆς ἀναλημφθέντα ἐπιτίθεται καὶ πρὸς οἰδήματα ὁμοίως ἀναλημφθέντα κηρωτῇ καὶ πρὸς ὀφθαλμῶν φλεγμονὰς καταπλάσσεται μετὰ πάλης ἀλφίτου· μείγνυται δὲ καὶ ἀκόποις καὶ μαλάγμασι πρὸς τὸ θερμαίνειν*²⁶⁰).

σέσελι: σέσελι. Συνιστάται, με άλλα φάρμακα που σχετίζονται με το φίλτρο, ως θεραπεία για

255 *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* XII, 113.

256 *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* XII,35,1-2.

257 Gazza, 1956 : 95.

258 *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* XII,114,8-15.

259 Gazza, 1956 : 95.

260 *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς* III, 39.

ηπατική νόσο (P.Oxy. VIII 1088)²⁶¹. Επιπλέον, σύμφωνα με το Γαληνό, το σέσελι συνιστά φάρμακο με θερμαντική ιδιότητα, αποτελεσματικό για την επιληψία και διουρητικό (*Σέσελι. καὶ ἡ ῥίζα μὲν, ἔτι δὲ καὶ ὁ καρπὸς τῶν θερμαινόντων εἰς τοσοῦτόν ἐστιν ὡς ἱκανῶς οὖρητικὸν ὑπάρχειν φάρμακον. ἔστι δὲ καὶ λεπτομερές, ὡς καὶ πρὸς ἐπιληψίας τε καὶ ὀρθοπνοίας ἀρμόττειν*²⁶²).

σίλφιον: Το σίλφιον (*Ferula tingitana*) είναι μια ρητίνη τσίχλας που συνταγογραφείται για την θεραπεία του τεταρταίου πυρετού (βλ. P.Oxy. VIII 1088).

σινάπι: Πρόκειται για τη μουστάρδα. Η μουστάρδα είναι η γενική ονομασία διαφόρων ειδών ενός σταυρανθούς βοτάνου του οποίου οι σπόροι, με οξύ και ερεθιστική οσμή και γεύση, χρησιμοποιούνται στη θεραπεία. Θεραπευτικά εφαρμόζεται σε δερματικά καταπλάσματα για λέπρα, κακοήθης λειχήνα και αλωπεκία (βλ. P.Oxy. VIII 1088 και PSI X1180). Ως φάρμακο ασκεί ερεθιστική και ρευστοποιητική δράση. Επιπλέον, η μουστάρδα χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα για τις έντονες αντισηπτικές της ιδιότητες²⁶³.

σκαμμωνία: Πρόκειται για ποώδες φυτό (*Convolvulus scammonia*) της οικογένειας των Convolvulaceae, ιθαγενές της Μικράς Ασίας και ιδιαίτερα της Συρίας. Από τις ρίζες του λαμβάνεται ρητινώδης χυμός και χορηγείται για θεραπεία. Μαρτυρείται μόνο στον P.Ryl. I 29a και λόγω των πολλών κενών, δεν παρέχει καμία ένδειξη χρήσης. Θεωρώ, όμως, ότι υποδηλώνεται οφθαλμική θεραπεία²⁶⁴. Υπάρχουν στοιχεία στην αρχαία ιατρική βιβλιογραφία του Διοσκουρίδη από το οποίο προκύπτει μια πολύπλευρη και πολύπλοκη φαρμακολογική δράση. Χρησιμοποιείται για θεραπείες της χολής, της κοιλιάς, της μήτρας, σε καθαρτικά φίλτρα και κατά της κεφαλαλγίας²⁶⁵.

σμύρνα: Σμύρνα είναι το μύρο ή αλλιώς ρητίνη τσίχλας που στραγγίζεται φυσικά από το φλοιό του αραβικού δέντρου, *Balsamodendron Myrrha*. Η λέξη συνηθίζεται να ξεκινάει με ζ αντί για σ. Αλλά είναι συνήθης και οι δυο εκδοχές των λέξεων. Έχει ποικίλες δράσεις, κυρίως, ενδείκνυται ως στυπτικός παράγοντας αφενός για δερματική χρήση και αφετέρου, στην αντιμετώπιση των οφθαλμικών παθήσεων²⁶⁶, όπως στον SB XXVIII 17139. Έτσι, αναφέρεται στον P.Heid. G 845, ως συστατικό δερματικού καταπλάσματος με στυπτική δράση· στον PSI X 1180, για δερματική θεραπεία κατά της λέπρας και στον P.Ross. Georg. V 52, για δερματική θεραπεία κατά των λευκών κηλίδων στο σώμα. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στον P.Ryl. III 531, φαίνεται να έχει καταπραϊντικές ιδιότητες. Χρησιμοποιείται εσωτερικά σε φίλτρα για ασθενείς με ηπατική νόσο (όπως στον P.Oxy. VIII 1088), στις κρίσεις πυρετού (όπως στον P.Oxy. VIII 1088, κατά του

261 Gazza, 1956 : 96.

262 *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* XII,120,5-8.

263 Gazza, 1956 : 97.

264 Gazza, 1956 : 97.

265 *Περὶ ὕλης ἱατρικῆς* IV,170.

266 Gazza, 1956 : 97.

τεταρταίου πυρετού), για ενσταλάξεις αυτιών (όπως στον P.Oxy. II 234) και ως θεραπεία ημικρανίας. Τέλος, χορηγείται κατά των φλεγμονών της στοματικής κοιλότητας λόγω της αναλγητικής και αντισηπτικής του δράσης²⁶⁷. Στην ιατρική βιβλιογραφία, ο Γαληνός το χαρακτηρίζει δρόγα με θερμαντική και ξηραντική δράση, κατάλληλη για τραύματα. Χρησιμοποιείται σε οφθαλμικές σταγόνες, κατά των ελκών και των ουλών και κατά του βήχα και του άσθματος. Ο Γαληνός, επίσης, το χαρακτηρίζει αρτηριακό φάρμακο γιατί συμβάλλει στη σωστή λειτουργία της αρτηρίας λόγω της θερμαντικής δράσης (*Σμύρνα τῆς δευτέρας ἐστὶ τάξεως τῶν θερμαίνοντων τε καὶ ξηραίνοντων. ἐπιπλαττομένη γοῦν τοῖς ἐν κεφαλῇ τραύμασιν κολλᾶν αὐτὰ δύναται. μετέχει δὲ καὶ πικρότητος οὐκ ὀλίγης ... ξηραῖνον αὐτάρκως φάρμακον, οὐδὲν εὐλαβούμενοι· τὴν ἐκ τῆς πικρότητος ῥύσιν*²⁶⁸).

σουσίνο μύρο: Σύμφωνα με τον Διοσκουρίδη σουσίνο μύρο ή αλλιώς λείρινον, καλείται ο κρίνος και τα άνθη του και δρα ως μαλακτικό φάρμακο τόσο για τα νεύρα όσο και για την μήτρα (*κρίνον, οὗ τὸ ἄνθος στεφανωματικόν ἐστὶ, καλούμενον ὑπ' ἐνίων λείριον, ἅφ' οὗ καὶ τὸ χρίσμα κατασκευάζεται, ὃ τινες λείρινον, οἱ δὲ σουσίνον καλοῦσι, μαλακτικὸν ὃν νεύρων καὶ ἰδίως τῶν περὶ μήτραν σκληριῶν*²⁶⁹). Στο P.Flor. II 117 χρησιμοποιείται σε θεραπεία μαλλιών. Στο P.Oxy. II 234 χρησιμοποιείται για θεραπεία ωταλγίας²⁷⁰. Τις ιδιότητες του αναφέρουν τόσο ο Διοσκουρίδης, όπως είδαμε, όσο και ο Γαληνός. Ο Γαληνός το χαρακτηρίζει φάρμακο με μαλακτική δράση αποτελεσματικό για σκληρές μήτρες, ενώ η ρίζα και τα φύλλα του έχουν ξηραντική δράση (*τὸ μύρον ἀδήκτου διαφήσεις ορητικῆς τε καὶ μαλακτικῆς ἐστὶ δυνάμεως, ἐξ ὧν περ καὶ ταῖς ἐν μήτραις ... ἡ ρίζα δὲ καὶ τὰ φύλλα καθ' ἑαυτὰ λειούμενα / ξηραίνει καὶ ῥύπτει καὶ διαφορεῖ μετρίως*²⁷¹).

σταφίς (ἄγρια): ἄγρια σταφίδα (*Delphinium staphisagria*). Συνταγογραφείται για θεραπεία των στοματικών βλεννογόνων (P.Ryl. I 29, για άφθες και P.Ryl. I 29a, για στοματική θεραπεία)²⁷². Ο Διοσκουρίδης ενημερώνει ότι δρα ευνοϊκά στον οδοντικό πόνο και χρησιμοποιείται για τη θεραπεία των στοματικών ελκών (*πρὸς φθειριάσεις καὶ κνησμοὺς καὶ ψώρας, διαμασηθεὶς δὲ φλέγμα ἄγει πλεῖστον καὶ ὀδονταλγίας ὠφελεῖ ἐν ὧν ἐψηθεὶς καὶ διακλυζόμενος, καὶ οὐλα ῥευματιζόμενα ἴστησι καὶ ἄφθας τὰς ἐν στόματι θεραπεύει μετὰ μέλιτος*)²⁷³.

στροβιλίων: έτσι ονομάζεται ο καρπός των κωνοφόρων, το κουκουνάρι. Σε κάποια κείμενα αναφέρεται ως θεραπεία ηπατικής νόσου (P.Oxy. VIII 1088). Σε αυτή την περίπτωση αναφέρεται

267 Σκαλτσά, 2015 : 20.

268 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,127,3-16.

269 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς III, 102.

270 Gazza, 1956 : 86.

271 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,45,14-17.

272 Gazza, 1956 : 98.

273 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς IV,152.

σε αντίδοτο βήχα. Δεν είμαστε βέβαιοι για τις θεραπευτικές του ιδιότητες²⁷⁴. Όμως, αποτελούνταν από πολύ πρωτεΐνη²⁷⁵. Το κουκουνάρι αναφέρεται μόνο στον P.Oxy. LIX 3724, ως συστατικό για την αντιμετώπιση του βήχα.

στύραξ: είναι ρητινώδες δέντρο της οικογένειας των Hamamelidaceae εγγενής στη Μικρά Ασία και τη Συρία. Από τον φλοιό του σχηματίζεται ένα βάλσαμο που συνιστάται ως το πιο αποτελεσματικό συστατικό, λόγω της θερμαντικής και μαλακτικής του δράσης. Χρησιμοποιείται κατά του βήχα (P.Vindob G 42050, PSI IV 297) και των δερματικών θεραπειών (PSI VI 718). Ακόμη και σήμερα συνιστώνται σκευάσματα που λαμβάνονται από αυτό το βάλσαμο για τη θεραπεία των καταρροών²⁷⁶. Στύραξ ονομαζόταν, επιπλέον, και το βάλσαμο από το φυτό (*styrax officinalis* L.), το οποίο φύεται στην Α. Μεσόγειο²⁷⁷. Ο Γαληνός το χαρακτηρίζει φάρμακο με θερμαντική και μαλακτική, που δρα κατά του βήχα και των καταρροών (*Στύραξ θερμαίνει, μαλάττει, συμπέπτει, διό και βήχας και κατάρρους και κορύζας και βράγχους όνίνησιν*²⁷⁸). Θεωρεί ότι έχει παρόμοια δράση με το λιβάνι (*παραπλησία πώς έστι τῇ τοῦ λιβάνου*²⁷⁹).

συκάμινον: χυμός βατόμουρου, καρπούς του *Morus nigra* (φυτό εγγενές στην Ασία). Εμφανίζεται μόνο στον P.Ryl. I 29a. Ωστόσο, δεν αποτελεί ένδειξη του θεραπευτικού σκοπού, ούτε είναι δυνατόν από την εξέταση του κειμένου να γίνουν εικασίες ως προς αυτό γιατί είναι αποσπασματικός ο πάπυρος. Πιθανολογούμε, όμως, ότι πρόκειται για οφθαλμικές σταγόνες²⁸⁰.

σῦκον: σύκο (*Ficus carica*, οικογένεια Moraceae). Τα κλαδιά του θεωρούνται ότι έχουν θερμαντική και μαλακτική δράση. Χρησιμοποιείται με αποξηραντική δράση και σε πληγές των ρουθουνιών (βλ. P.Oxy. VIII 1088)²⁸¹.

σχόινος: το φυτό έχει την μυρωδιά του τριαντάφυλλου. Χρησιμοποιούνται τόσο η ρίζα και τα άνθη όσο και τα καλάμια του. Ως φάρμακο έχει διουρητική, θερμαντική και μαλακτική δράση. Χρησιμοποιείται σε θεραπείες για το στομάχι, τους πνεύμονες, τα νεφρά και το συκώτι. Η ρίζα του έχει μεγάλη στυπτική δράση και χρησιμοποιείται για το στομάχι και για σπασμούς όταν αναμιγνύεται με ίση ποσότητα πιπεριού. Τέλος χρησιμοποιείται για φλεγμονές της μήτρας (*δύναμιν δὲ ἔχει θερμαντικὴν, [θρυπτικὴν,] πεπτικὴν, μαλακτικὴν, ἀναστομωτικὴν, διουρητικὴν, ἐμμήνων ἀγωγόν, πνευμάτων διαλυτικὴν, κεφαλῆς καρηβαρικὴν, ὑποστύφουσιν μετρίως. τὸ μὲν οὖν ἄνθος αὐτῆς <ἐν> ποτήμασι χρήσιμον πρὸς αἵματος ἀναγωγὰς καὶ πόνους στομάχου, πνεύμονος, ἥπατος, νεφρῶν· μείγνυται δὲ καὶ εἰς ἀντιδότους. ἡ δὲ ρίζα στυπτικωτέρα, διὸ καὶ τοῖς ἀσώδεσι*

274 Gazza, 1956 : 94.

275 Andorlini, 2018 : 118.

276 Gazza, 1956 : 98.

277 Σκαλτσά, 2015 : 105.

278 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,131,15-17.

279 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,132,2.

280 Gazza, 1956 : 98.

281 Gazza, 1956 : 99.

στομάχοις δίδεται, ὕδρωπιῶσί τε καὶ σπάσμασι μετὰ ἴσου πεπέρεως δραχμῆς μιᾶς ὅλην πρὸς ἡμέρας τινάς. τὸ δὲ ἀπόζεμα αὐτῆς ταῖς περὶ μήτραν φλεγμοναῖς εἰς ἐγκάθισμα ἀρμόδιον²⁸²).

τραγακάνθη: Αποτελεῖ κόμμι που αναβλύζει ἀπὸ ὀρισμένα εἶδη ἀγκαθωτῶν φυτῶν στὴν Ελλάδα, τὴ Περσία καὶ τὴ Μ.Ασία. Τὸ ὄνομα τῆς προέρχεται ἀπὸ τὸ χωνί τοῦ τράγου (ακάνθα), ὅταν σαν υγρὸ πιέζεται καὶ ξεραίνεται. Αποτελεῖ πηκτικὸ παράγοντα²⁸³. Συνήθως συνίσταται λιγότερο ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ κόμμι, τὸ ὁποῖο εἶναι τοπικὸ, χρησιμεύει ὡς υποκατάστατο τοῦ καὶ χρησιμοποιεῖται γιὰ βλέννες καὶ γαλακτώματα. Ἦδη ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια, αποτελοῦσε ὀφθαλμικὸ φάρμακο²⁸⁴. Αναφέρεται P.Oxy. LIX 3724 καὶ στὸν P.Vindob G 42050. Στὸν πρῶτο πάπυρο ἀναφέρεται ὡς συστατικὸ γιὰ ἀντίδοτο κατὰ τοῦ βήχα, καθὼς καὶ στὸν δεῦτερο εἶναι μέρος παρόμοιας συνταγῆς. Ὁ Γαληνὸς ἀναφέρει ὅτι ἡ τραγακάνθη ἔχει παρόμοια θεραπευτικὴ δράση μετὰ τὸ κόμμι, συνιστοῦν καὶ τὰ δυο ἰδιαίτερα ἰσχυρὰ καὶ ἀποξηραντικὰ φάρμακα (*Τραγάκανθα παραπλησίαν ἔχει τῷ κόμμιν δύναμιν, ἐμπλαστικὴν τέ τινα καὶ δριμύτητα ἀμβλυωτέραν. καὶ δὴ καὶ ξηραίνει παραπλησίως ἐκείνῳ*²⁸⁵).

ὑοσκύαμος: ὁ υοασκύαμος εἶναι ἓνα ναρκωτικὸ φυτό (*Hyoscyamus niger* L.). Στὸν Μεσαίωνα αποτελοῦσε ἓνα ἀπὸ τὰ κυριότερα βότανα ποὺ χρησιμοποιοῦνταν στὴ μαγεία. Περιέχει ἀλκαλοειδῆ τροπανίου τὰ ὁποῖα, σὲ υψηλὲς δόσεις ἔχουν παραισθησιογόνου δράση. Τὸ ἔλαιο ἀπὸ τὰ φύλλα τοῦ χρησιμοποιεῖται κατὰ τῶν ραγάδων, τῶν οὐλῶν καὶ τῶν εγκαυμάτων²⁸⁶. Στὸν P.Oxy. VIII 1088 συνταγογραφεῖται ὡς ὑπνωτικὸ χάπι καὶ σὲ πυρετώδεις κρίσεις. Ἐπίσης ἐξυπηρετεῖ θεραπευτικούς σκοποὺς στὴν ὀφθαλμολογία. Τέλος, ἔχει καταπραῦντικὴ δράση καὶ χρησιμοποιεῖται σὲ ἀντίδοτα κατὰ τοῦ βήχα (P.Vindob G 42050)²⁸⁷.

φοῖνιξ: ἔχει παρόμοια φύλλα μετὰ τὸ κριθάρι. Θεραπευτικὰ χρησιμοποιεῖται μαζί με κρασί κατὰ τῆς διάρροιας καὶ τὴν ἀιμορραγίαν τῆς μήτρας. Θεωρεῖται ἀιμοστατικὸ καὶ δρα κατὰ τῶν ροῶν (*δύναμιν δὲ ἔχει πινόμενος ἐν οἴνῳ αὐστηρῶ διάρροϊαν καὶ ἀιμορραγίαν τὴν ἐκ μήτρας καὶ οὔρων πλείονα φορὰν ἰστάνειν. ἱστοροῦσι δὲ τινες καὶ ἰσχαίμον αὐτὸν εἶναι ἐνδεόμενον φοινικῶ ἐρίῳ καὶ περιεπτόμενον*²⁸⁸). Χρησιμοποιεῖται καὶ σὲ στομαχικὰ καταπλάσματα, ὅπως στὸν SB XXVIII 17139. Αναφέρεται μετὰ τὸν ὅρο *φοινίκων πατητῶν*, πιθανότατα πρόκειται γιὰ θρυμματισμένα φύλλα φοινίκου.

χαλβάνη: ἡ χαλβάνη εἶναι ἓνας ρητινώδης χυμὸς (*ferula gummosa*), με τυπικὴ μυρωδιά βαλσαμικοῦ, ποὺ φύεται στὴν Περσία. Ἐχει σπασμολυτικὴ καὶ ἀντιφλεγμονώδη δράση, ἐνῶ πολλὰ

282 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς I,17.

283 Andorlini, 2018 : 118.

284 Gazza, 1956 : 99.

285 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,143,6-8.

286 Σκαλτσά, 2015 : 17.

287 Gazza, 1956 : 99.

288 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς IV,43.

φορές χρησιμοποιείται για να δώσει ευχάριστο άρωμα στα καταπλάσματα²⁸⁹. Συνήθως, χορηγείται για τη θεραπεία οφθαλμικών παθήσεων και συνδέεται με άλλα συστατικά σε δερματικά καταπλάσματα²⁹⁰. Στον πάπυρο P.Heid. G 845, αναφέρεται ως μέρος δερματικής θεραπείας, για επούλωση πληγών. Ενώ συνήθως, χρησιμοποιείται σε οφθαλμικά ή δερματικά καταπλάσματα· στον πάπυρο P.Oxy. II 234, αποτελεί συστατικό ενσταλάξεων κατά της ωταλγίας. Ο Γαληνός θεωρεί τη χαλβάνη φυτό με μαλακτική, θερμαντική και αποξηραντική δράση (*χαλβάνη ὅπως ἐστὶ ναρθηκώδους φυτοῦ, μαλακτικῆς τε καὶ διαφορητικῆς ὑπάρχουσα δυνάμεως. καὶ εἴη ἂν ἐν μὲν τῷ θερμαίνειν ἐκ τῆς τρίτης που τάξεως ἀρχομένης ἢ τῆς δευτέρας συμπληρουμένης, ἐν δὲ τῷ ξηραίνειν ἐκ τῆς δευτέρας ἀρχομένης*²⁹¹).

χυλός πράσου: το πράσο (*allium porrum*) είναι ποώδες φυτό με μικρό, λευκό βολβό, με οξύ άρωμα. Έχει αιμοστατική δράση, γι' αυτό συχνά χρησιμοποιείται κατά της κατά της ρινικής αιμορραγίας, όπως στον P.Oxy. VIII 1088. Έχει, επίσης, θερμαντική δράση, και είναι αποτελεσματικό σε ενσταλάξεις αυτιών (βλ. P.Oxy. II 234)²⁹².

χυλός πεύκου: το πεύκο είναι ένα μεγάλο ρητινώδες δέντρο, της οικογένειας Pinaceae. Χυλός πεύκου θεωρείται πιθανότατα η ρητίνη που στραγγίζεται από το κορμό του δέντρου και χρησιμοποιείται για ενστάλαξη στον ακουστικό πόρο²⁹³. Έτσι, συνταγογραφείται ως συστατικό σε ενσταλάξεις αυτιών κατά του πόνου (στον P.Oxy. II 234).

5.1.2 Ζώα

Στο δεύτερο βασίλειο ουσιών ανήκουν τα ζωικά στοιχεία. Στην αρχαία φαρμακοποιία χρησιμοποιούνταν μια ποικιλία ζωικών προϊόντων. Είτε γιατί είχαν θεραπευτική αξία είτε γιατί λειτουργούσαν ως αποτελεσματικά έκδοχα για άλλα συστατικά. Σε κάποιες περιπτώσεις η θεραπεία στηριζόταν στο ζώο από το οποίο έπαιρναν τα συστατικά, καθώς αυτό θεωρούνταν ότι είχε τα επιθυμητά χαρακτηριστικά. Όταν συνέβαινε αυτό, χρησιμοποιούσαν είτε ολόκληρο το ζώο είτε μέρη από αυτό. Έπαιρναν οτιδήποτε θεωρούσαν χρήσιμο τόσο από τα εξωτερικά στοιχεία όσο και από τα εσωτερικά του όργανα, συμπεριλαμβανομένου του μελιού, του γάλακτος (ζώου και του ανθρώπου), του αίματος και της σάρκας διαφόρων ζώων, των περιττωμάτων κ.λπ.²⁹⁴. Έτσι, μπορεί να θυσιάζονταν ολόκληρα ζώα όπως λιοντάρια, πάπιες, κροκόδειλους, σκύλοι, βάτραχοι ή μέρη από αυτά, όπως το λίπος, το δέρμα, τα μαλλιά, τα πούπουλα κ.α και τα χρησιμοποιούσαν ως συστατικά σε θεραπευτικές συνταγές.

289 Σκαλτσά, 2015 : 20.

290 Gazza, 1956 : 100, Reiter, 1997 : 811.

291 Περί δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,153,3-7.

292 Gazza, 1956 : 94.

293 Gazza, 1956 : 92.

294 Jacob, 2016 : 71.

Συγκεκριμένα ζωϊκά προϊόντα τα συνέλεξαν από φάρμες ή από οικιακά ζώα. Άλλα προϊόντα τα έπαιρναν από άγρια ζώα, όπως λιοντάρια, επομένως έπρεπε να κάνουν συμφωνία με κυνηγούς. Έτσι, παρόλο που ήταν εύκολα προσβάσιμα συναντούσαν και δυσκολίες για την συλλογή τους. Η συλλογή συγκεκριμένων ζωϊκών προϊόντων ήταν επίπονη, όπως η συλλογή χολής της χελώνας ή ακόμα και επικίνδυνη όπως, η περισυλλογή κοπράνων του κροκόδειλου²⁹⁵.

Ας δούμε αναλυτικά τα συστατικά των συνταγών μας.

άλκυόνιον: αποτελεί ένα ζωόφυτο, που ονομάζεται έτσι λόγω της ομοιότητάς του με τη φωλιά του αλκυόνα. Εμφανίζεται στον P.Ross. Georg. V 52, αλλά δεν μπορούμε να υποθέσουμε τον θεραπευτικό σκοπό, καθώς το θραύσμα είναι αποσπασματικό. Επειδή, ωστόσο, εμφανίζεται στον P.Tebt. II 273, έναν γνωστό οφθαλμικό πάπυρο, υποθέτουμε ότι η θεραπευτική του χρήση προορίζεται για στυπτικές οφθαλμικές σταγόνες²⁹⁶. Ο Γαληνός το χαρακτηρίζει ισχυρό φάρμακο με θερμαντική δράση (*Άλκυόνια ρύπτει μὲν ἅπαντα καὶ διαφορεῖ, δριμεῖαν ἔχοντα ποιότητα καὶ θερμὴν δύναμιν*²⁹⁷).

βούτυρον: το γνωστό λιπαρό μέρος του γάλακτος, χωρισμένο από τον ορό γάλακτος και συμπυκνωμένο. Θεραπευτικά χρησιμοποιείται για εξωτερική χρήση, ως μαλακτικό, σε πληγές και ραγάδες (PSI X 1180)²⁹⁸.

ένυδρίς: βίδα, σαρκοφάγος Mustelidae (*Lutra vulgaris*). Ένα φάρμακο που έχει σχεδιαστεί με αυτόν τον τρόπο λέγεται, επίσης, ότι είναι πολύ αποτελεσματικό κατά της ορχίτιδας και χρήσιμο για κολπικές καταιονήσεις. Αναφέρεται στον P.Ryl. III 531, που συνίσταται αποξηραμένος για τη σωστή λειτουργία των νεφρών²⁹⁹.

κανθαρίς: η κανθαρίδα (*Lytta vesicatoria* Fabricius) είναι σκαθάρι με χαρακτηριστική οσμή και πικρή, ερεθιστική γεύση, χρυσοπράσινου χρώματος, στα μέρη του οποίου, και ιδιαίτερα στην κοιλιά, περιέχονται τα κανθαρίδια, που περιλαμβάνονται σε θεραπευτικές συνταγές. Συνήθως, οι κανθαρίδες συνιστώνται ως φάρμακο για τη λέπρα και τον κακοήθη λειχήνα (P.Oxy. VIII 1088, PSI X 1180)³⁰⁰.

καστόριον: αποτελεί φάρμακο που συνιστά προϊόν έκκρισης αδένων που συνδέονται με το αρσενικό και θηλυκό γεννητικό σύστημα του κάστορα. Ο Γαληνός το περιγράφει ως *Όρχεις κάστορος ὀνομάζουσι καστόριον*³⁰¹. Το καστόριο χρησιμοποιείται για εμφύσηση στα ρουθούνια, περιλαμβάνεται στη σύνθεση των χαπιών κατά του πυρετού (P.Oxy. VIII 1088) και χρησιμοποιείται

295 Nuun, 1996 : 138.

296 Gazza, 1956 : 106.

297 Περὶ δυνάμεως τῶν ἁπλῶν φαρμάκων XII,370,11.

298 Gazza, 1956 : 106.

299 Gazza, 1956 : 107.

300 Gazza, 1956 : 107.

301 Περὶ δυνάμεως τῶν ἁπλῶν φαρμάκων XII,337,3.

για ενστάλαξη στον ακουστικό πόρο, πιθανότατα για την καταστολή του πόνου (P.Oxy. II 234). Επίσης, χορηγείται σε δερματικές συνταγές κατά της λεύκης (PSI X 1180)³⁰². Υπό μορφή βάμματος δρα ως αντισπασμωδικό σε νευρώσεις και σε υστερία³⁰³.

κηρός: Κερί, προϊόν της μέλισσας. Έχει αρωματική οσμή και λιπαρή υφή. Χρησιμοποιείται στις δερματικές αλοιφές για την δημιουργία ουλών (P.Heid. G 845, P. Amst. αρ. ευρ. 114) και ως έκδοχο σε αλοιφές κατά της αλωπεκίας (PSI X 1180)³⁰⁴. Λογοτεχνικά στοιχεία παρέχονται στο Γαληνό, ο οποίος το χαρακτηρίζει τόσο θερμαντικό όσο και ψυκτικό φάρμακο ανάλογα με την ασθένεια (*Κηρός ἐν τῷ μέσῳ πῶς ἐστὶ τῶν θερμαινόντων τε καὶ ψυχόντων, ὑγραίνοντων τε καὶ ξηραίνοντων. ἔχει δέ τι καὶ παχυμερές καὶ ἐμπλαστικόν, διὸ οὐ μόνον οὐ ξηραίνειν, ἀλλὰ καὶ κατὰ συμβεβηκὸς ὑγραίνειν ἂν ἴσως δόξειε κωλύων τὰς διαπνοὰς, ὅθεν καὶ ὕλη τῶν ἄλλων ἐστὶ φαρμάκων τῶν θερμαινόντων τε καὶ ψυχόντων, αὐτὸς δὲ καθ' ἑαυτὸν ἐκ τῶν πεπτικῶν ἂν εἴη τῶν ἀσθενῶν, οὗτ' εἴσω τοῦ σώματος λαμβανόμενον*³⁰⁵). Επιπλέον, και ο Διοσκουρίδης αναφέρει ότι το κερί έχει θερμαντική δράση· παράλληλα είναι ένα μαλακτικό φάρμακο που αναμειγνύεται σε ροφήματα για θεραπεία κατά της δυσεντερίας (*δύναμιν δὲ ἔχει πᾶς κηρὸς θερμαντικὴν, μαλακτικὴν, πληρωτικὴν τε μετρίως. μείγνυται δὲ καὶ ροφήμασιν ἐπὶ τῶν δυσεντερικῶν*³⁰⁶).

κόπρος: κοπριά ζώων. Υπάρχουν δυο είδη το *ἰβιον κόπρου* (Ibis rossa) και το κόπρου χελιδόνος (Plegadis falcinellus). Το πρώτο εφαρμόζεται εξωτερικά σε δερματικές παθήσεις και το δεύτερο ως μεθυστική ουσία. Χρησιμοποιείται, επίσης, κατά των μολύνσεων και των εκροών (PSI X 1180)³⁰⁷.

σηπία: θαλάσσιο μαλάκιο. Θεραπευτικά χρησιμοποιείται η τάφρος της σουπιάς, που περιέχεται στο πίσω μέρος του μαλακίου. Αναφέρεται στον P.Ryl. I 29, ως συστατικό οφθαλμικών σταγόνων³⁰⁸. Σύμφωνα με τις αναφορές του Γαληνού μάλλον προορίζεται για την φροντίδα των ματιών, για τη λέπρα και για τη ψώρα (*τὸ μὲν οὖν ῥύπτειν, ὥσπερ καὶ τᾶλλα τῶν ὀστρακοδέρμων ὀστρακα, κοινὸν αὐτῷ πρὸς ἐκεῖνα, καθάπερ γε καὶ τὸ ξηραίνειν. Τὸ δὲ τῆς οὐσίας λεπτομερές ἐξαίρετον αὐτῷ παρὰ τᾶλλα ὑπάρχει, διὸ καὶ καυθέντι χρώμεθα πρὸς ἀλφουὺς ἔφηλιν τε καὶ φακοὺς καὶ ψώρας. ἀλλὰ καὶ τοῖς ὀρυκτοῖς ἀλσὶ μιχθὲν ἀποτῆκει τὰ κατ' ὀφθαλμοὺς γινόμενα πτερύγια*³⁰⁹).

στέαρ ἐχίδνης: λίπος οχιάς. Ο Γαληνός αναφέρει ότι μπαίνει στη σύνθεση των οφθαλμικών σταγόνων (*ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ τῶν ἐχιδνῶν στέαρ, ὅταν ἐκ ῥιζῶν τις ἀνασπάσας τὰς ἐν ταῖς μασχάλαις τρίχας ἐπαλείφῃ, φασὶ μὴ καὶ ταύτας φύεσθαι, κάλλιον ἔδοξέ μοι καὶ τούτου πειραθῆναι, καὶ*

302 Gazza, 1956 : 107.

303 Σκαλτσά, 2015 : 78.

304 Gazza, 1956 : 107.

305 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,25,10-17.

306 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς II,83.

307 Gazza, 1956 : 108.

308 Gazza, 1956 : 109.

309 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,347,11-17.

πράξας ὡς ἐκέλευσαν εὖρον ψευδομένους αὐτοὺς, ὥσπερ καὶ ὅτι τὰς ἀρχὰς τῶν ὑποχύσεων ἰᾶται³¹⁰)
Με αυτή την ιδιότητα εμφανίζεται στον P.Ryl. I 29a³¹¹.

χολήν: είναι ένα κιτρινοπράσινο υγρό, με πικρή γεύση, που εκκρίνεται από το συκώτι. Χρησιμοποιείται για ενσταλάξεις στον ακουστικό πόρο (P.Oxy. II 234), συνήθως ζεστό και προέρχεται από ταύρο ή κατσίκι ή πρόβατο. Επίσης, χρησιμοποιείται και ως οφθαλμικό συστατικό (P.Ryl. I 29a). Χρησιμοποιείται θεραπευτικά η χολή από χαμαιλέοντα, από ύαινα και η χολή χοίρων. Η τελευταία χρησιμοποιούνταν, συνήθως, για θεραπεία ματιών³¹².

φόν: κρόκος του αυγού. Η χρήση του αυγού είναι εξωτερική και σχετίζεται με τις οφθαλμικές παθήσεις και τις ημικρανίες τόσο ως αληθινό φάρμακο όσο και ως διορθωτικό. Για εσωτερική χρήση, σε συνδυασμό με πολλά φάρμακα, χρησιμοποιείται για τη θεραπεία ασθενειών του ήπατος³¹³. Έχει στυπτική δράση κατά του βήχα (P.Oxy. LIX 3724) και αποτελεί βασικό συστατικό ενός είδους τροχίσκου του *ἀνδρώνειου φαρμάκου* (P.Lond. Lit. 170). Στην ιατρική βιβλιογραφία, ο Γαληνός αναφέρει ότι είναι χρήσιμο το λευκό μέρος του αυγού για οφθαλμικά καταπλάσματα, για κακοήθη έλκη και αν αναμειχθεί με τα αντίστοιχα φάρμακα είναι αποτελεσματικό στην αιμορραγία (*χρηστέον οὖν τῷ λευκῷ τῶν ὠῶν οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ὅσα τῶν ἀδηκτοτάτων δεῖται φαρμάκων, ὡς τὰ καθ' ἑδραν τε καὶ αἰδοῖον ἑλκη κακοήθη πάντα. Μίγνυται δὲ χρησίμως καὶ τοῖς τὰς ἐκ μηνίγγων αἱμορραγίας ἐπέχουσι φαρμάκοις, ἅπερ ἐστὶν ἀδήκτως ἐμπλαττόμενά τε καὶ στύφοντα*³¹⁴).

5.1.3 Ορυκτά

Τέλος, τρίτη μεγάλη κατηγορία αποτελούν τα ορυκτά στοιχεία. Πρόκειται για διάφορες ορυκτές ουσίες που χρησιμοποιούσαν ως θεραπείες, συνήθως σε κατεργασμένη μορφή. Τέτοια μπορεί να είναι το αντιμόνιο, η καλαμίνη, το μελάνι, ο γρανίτης, ο χαλκός, ο σίδηρος, το μύρο, ο ψευδάργυρος και άλλα οξειδία, μέταλλα και άλατα. Χρησιμοποιούνταν, κυρίως, για έλκη, πληγές και ως συστατικά σε οφθαλμικές αλοιφές, γιατί έχουν καυστική, καθαριστική και αποξηραντική δράση. Επιπλέον, τέτοιες ουσίες χρησιμοποιούνταν σε ποτά, αφεψήματα, στους τροχίσκους, στα έμπλαστρα, στις εισπνοές και στις αλοιφές³¹⁵. Σημαντικό ήταν να προσδιορίζεται η κάθε ουσία καθώς και η προέλευση της. Τα περισσότερα ορυκτά στοιχεία βρίσκονταν στην Αίγυπτο και ήταν εύκολα προσβάσιμα³¹⁶.

310 *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* XII,331, 2-6.

311 Gazza, 1956 : 109.

312 Gazza, 1956 : 109.

313 Gazza, 1956 : 110.

314 *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* XII,351,10-16.

315 Σκαλτσά, 2015 : 8.

316 Bryan, 1930 : 19.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί ο τρόπος που έγιναν γνωστά τα ορυκτά ως φάρμακα. Αυτό συνέβη, όπως με τα περισσότερα φάρμακα των Αιγυπτίων, με εμπειρικό τρόπο, μέσα από τις εμπειρίες των μεταλλωρύχων και των μεταλλουργών. Οι ανθρακωρύχοι χαλκού, για παράδειγμα, παρατήρησαν ότι οι πληγές τους έτειναν να επουλώνονται πιο γρήγορα από εκείνες των ατόμων που εργάζονται σε άλλα επαγγέλματα, προκαλώντας καινοτομίες στον τομέα της ιατρικής χρήσης χαλκού³¹⁷. Έτσι, ξεκίνησαν να χρησιμοποιούν διάφορα ορυκτά μέταλλα ως θεραπευτικό μέσο για την υγεία τους.

Ας δούμε αναλυτικά τα συστατικά των συνταγών μας και τις χρήσεις τους.

άμμωνιακόν: είναι το άλας αμμωνίου, χλωριούχο αμμώνιο. Χορηγείται σε φαρμακολογική μορφή οφθαλμικών σταγόνων (P.Ryl. I 29a) και χρησιμεύει ως τοπικό ερεθιστικό για την τριβή (PSI X 1180)³¹⁸.

άρσενικόν: είναι το θειούχο αρσενικό, με χρυσοκίτρινο χρώμα. Συνταγογραφείται για τη θεραπεία ελκών στη μύτη και για την πρόκληση φτερνίσματος (P.Oxy. VIII 1088)³¹⁹. Υπήρχαν δυο είδη: αυτό της Μυσίας και αυτό της Καππαδοκίας. Ήταν καυστικό, και αποτριχωτικό φάρμακο. Οι ατμοί του ανακούφιζαν τους ασθενείς με άσθμα και βήχα³²⁰. Σύμφωνα με τον Διοσκουρίδη, έχει σηπτική δράση και όταν καίγεται τοποθετείται για θεραπεία και επούλωση (*ὡς δ' ἂν πυρωθῇ καὶ μεταβάλῃ, ψύξας καὶ λεάνας ἀποτίθεσο. δύναμιν δὲ ἔχει σηπτικὴν τε καὶ ἐσχαρωτικὴν μετὰ πυρώσεως καὶ βιαίου δῆξεως. ἔστι δὲ καὶ τῶν στελλόντων· ψιλοῖ δὲ καὶ τὰς τρίχας*³²¹).

ἄσβεστος: πρόκειται για τον τίτανο. Ο Γαληνός αναφέρει ότι συνιστά ισχυρό φάρμακο με θερμαντική δράση για το δέρμα (*Τίτανος, ἡ μὲν ἄσβεστος καίει σφοδρῶς, ὡς ἐσχάραν ποιεῖν, ἡ σβεσθεῖσα δὲ παραχρήμα μὲν ἐσχαροῖ καὶ αὐτὴ, μεθ' ἡμέραν δὲ μίαν ἢ δευτέραν ἥττον καίει καὶ ἥττον ἐσχαροῖ, μετὰ δὲ χρόνον οὐδ' ὅλως ἐσχάρας ἐργάζεται. θερμαίνει δ' ἔτι καὶ διατήκει τὰς σάρκας*³²²). Συνταγογραφείται στον P.Heid. G 1467, ως βασικό συστατικό σε σκόνη για δερματική χρήση. Επίσης, και ο Διοσκουρίδης θεωρεί ότι έχει ισχυρή καυστική και θερμαντική δράση, ενώ όταν αναμειγνύεται με λάδι αποκτά μαλακτική και πεπτική δράση (*δύναμιν δὲ ἔχει πᾶσα κοινῶς ἄσβεστος πυρωτικὴν, δηκτικὴν, καυστικὴν, ἐσχαρωτικὴν. μειγνυμένη δέ τισιν ἑτέροις ὡς στέατι ἢ ἐλαίῳ γίνεται πεπτικὴ, μαλακτικὴ, διασκεδαστικὴ, κατουλωτικὴ. ἐνεργεστέραν δὲ καὶ ταύτης ἡγητέον τὴν πρόσφατον καὶ ἄβροχον*³²³).

βατραχίτις: βατραχίτιδα. Η λέξη δεν εμφανίζεται στο λεξικό Liddell & Scott, αλλά πρέπει να γίνει

317 Upson, Marx, Secord, 2023 : 240.

318 Gazza, 1956 : 101.

319 Gazza, 1956 : 101.

320 Εμμανουήλ, 1938 : 513.

321 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς V,104.

322 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,237,3-7.

323 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς V, 115.

κατανοητή ως *βατραχίτιδος λίθου*. Είναι θεραπευτικό στοιχείο της αλωπεκίας (P.Oxy. VIII 1088)³²⁴. **γύψος**: είναι το θειϊκό ασβέστιο. Χρησιμοποιείται συχνά, κατά των γυναικείων ασθενειών και των αιμορραγιών της μήτρας. Αποτελεί ένα στυπτικό φάρμακο, που συνήθως δρα κατά του ιδρώτα και των αιμορραγιών³²⁵. Επιπλέον, αποτελεί ένα στυπτικό και επουλωτικό φάρμακο, που συμβάλλει στην δημιουργία ουλών στο δέρμα. Έτσι, χρησιμοποιείται σε καταπλάσματα για δερματικές παθήσεις (P.Heid. G 1467). Ο Διοσκουρίδης το χαρακτηρίζει φάρμακο με στυπτική και αιμοστατική δράση (*γύψος δύναμιν ἔχει στυπτικὴν, ἐμπλαστικὴν, αἱμορραγίας τε καὶ ιδρώτων ἐφεκτικὴν. ποθεῖσα δὲ κτείνει τῷ κατὰ πνιγμὸν τρόπῳ*³²⁶).

θεῖον ἢ θειάφι: το θείο είναι ένα ανοιχτό κίτρινο μεταλλοειδές στοιχείο. Είναι ένα θεραπευτικό φάρμακο με ποικίλες χρήσεις. Χορηγείται για την εντερική δυσκοιλιότητα. Όταν συνταγογραφείται ωμό συνιστά φάρμακο για δερματικές παθήσεις (PSI X 1180), καθώς είναι αντιπαρασιτικό και συγκεκριμένα κατά της ψώρας³²⁷. Επίσης, δρα και ως καθαρτικό (P.Ryl. III 531). Τέλος, χορηγείται κατά της υστερίας και με ρητίνη κατά των τσιμπημάτων των σκορπιών³²⁸. Επιπλέον, όταν αναμειγνύεται με τα κατάλληλα συστατικά, δρα κατά των ασθενειών της μήτρας, της υδρωπικίας της μήτρας, της υστερικής δύσπνοιας, του βήχα και του οιδήματος των πνευμόνων, ενώ είναι αποτελεσματικό για την φαγούρα και την ποδάγρα³²⁹. Ο Διοσκουρίδης προσθέτει ακόμα ότι ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικό στους τραυματισμούς των αυτιών· μαζί με ξύδι είναι αποτελεσματικό κατά της λέπρας και αναμειγμένο με ρητίνη δρα κατά των πληγών από τσιμπήματα σκορπιών (*σὺν ὄξει δὲ καταχρίομενον ποιεῖ μὲν καὶ πρὸς λέπρας, αἶρει δὲ καὶ ἀλφούς. ἰᾶται δὲ καὶ σκορπίων πληγὰς μιγὲν ῥητίνῃ, σὺν ὄξει δὲ «καταχρίομενον» θαλαττίου δράκοντος καὶ σκορπίου πληγὴν παραιτεῖται*³³⁰). Δρα κατά του ίκτερου, της αιμορραγίας, ενώ θεραπεύει τους ασθενείς με ποδάγρα και θλάσεις στα αυτιά (*ἀποκαθαίρει δὲ καὶ ἵκτερον κοχλιαρίου πλήθος ἐπιπασσομένου τῷ ποτῷ ἢ μετὰ ὕδου ῥοφητοῦ λαμβανόμενον· καὶ πρὸς κόρυζαν δὲ καὶ πρὸς κατάρρουν ποιεῖ, καὶ ιδρώτας στέλλει καταπασσόμενον, καὶ ποδαγρικοὺς σὺν νίτρῳ καὶ ὕδατι καταχρισθὲν ὠφελεῖ, καὶ δυσηκοίαν ὑποθυμιώμενον διὰ σίφωνος. θεραπεύει καὶ ληθαργικοὺς ὑποθυμιώμενον, αἱμορραγίας τε ἴσχει, θλάσεις τε ὧτων σὺν οἴνῳ καὶ σμύρνῃ καταχρίομενον ἰᾶται*³³¹).

καδμεία: είναι οξείδιο του ψευδαργύρου· ονομάζεται κάδμιο ή κιτρινοαμίνη και αποτελεί μια λευκή έως κίτρινη πέτρα. Είναι ορυκτό από το οποίο εξάγεται ο ψευδάργυρος³³². Οι εφαρμογές της είναι

324 Gazza, 1956 : 101.

325 Εμμανουήλ, 1938 : 514.

326 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς V, 116.

327 Gazza, 1956 : 101.

328 Σκαλτσά, 2015 : 71.

329 Εμμανουήλ, 1938 : 515.

330 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς V, 107.

331 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς V, 107.

332 Σκαλτσά, 2015 : 105.

πολυάριθμες. Χρησιμοποιείται κατά κύριο λόγο σε οφθαλμικές σταγόνες ως στυπτικός παράγοντας (στους PSI X 1180, P.Ryl. I 29b, SB XXVIII 17139). Επίσης, λειτουργεί ως διαλύτης σε παθολογικές αλλοιώσεις του δέρματος και εφαρμόζεται σε μορφή σκόνης αναμεμειγμένη με ξύδι στο κεφάλι για ορισμένες μορφές ημικρανίας³³³. Τέλος, λόγω της στυπτικής του δράσης συχνά συνταγογραφείται σε θεραπείες για μώλωπες και πληγές (P.Oxy. VIII 1088).

κιμωλία: η κιμωλία ήταν δυο ειδών: η λευκή και η κόκκινη κιμωλία. Ανακατεμένη με ξύδι χορηγούνταν κατά των όγκων, των εγκαυμάτων και των φλεγμονών. Χρησιμοποιούνταν κατά της εφίδρωσης και σε θεραπείες του δέρματος³³⁴. Ο Διοσκουρίδης αναφέρει ότι χρησιμοποιείται για την καταστολή των φλεγμονών κάθε είδους και για την αντιμετώπιση της ερυσιπέλας (*καταστέλλουσι δὲ καὶ διδύμων σκληρίας καὶ φλεγμονὰς τὰς περὶ ὅλον τὸ σῶμα, ἔτι δὲ ἐρυσιπέλασιν ἐνίστανται. καθόλου δὲ πολύχρηστοί εἰσιν αἱ γνήσιοι, εἰ μὴ νόθοι παραλαμβάνονται*³³⁵). Από τους παπύρους μας αναφέρεται στον P.Mich. Inv. 488, αλλά δηλώνεται ο θεραπευτικός σκοπός. Ίσως, λόγω των χρήσεων της κιμωλίας να πρόκειται για δερματική θεραπευτική συνταγή.

κίσηρις: ελαφρόπετρα. Εισέρχεται στη σύνθεση καταπλασμάτων για κακοήθεις λειχήνες, αλωπεκία και άλλες παθήσεις του δέρματος (P.Oxy. VIII 1088)³³⁶. Ήταν στυπτικό φάρμακο και χρησιμοποιούνταν σε οδοντόκρεμες για την υγεία των ούλων³³⁷. Ο Διοσκουρίδης στο έργο του *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς*³³⁸ και ο Γαληνός στο έργο του *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων*³³⁹ επιβεβαιώνουν τα θεραπευτικά αποτελέσματα κατά των δερματικών παθήσεων, κυρίως, των ελκών, και την δράση τους στην βελτίωση των δοντιών λόγω της στυπτικής τους ιδιότητας.

λέπις: Πρόκειται για μέταλλο, κομμάτι χαλκού. Ο Διοσκουρίδης αναφέρει ότι έχει στυπτική και επουλωτική δύναμη. Ως στυπτικό φάρμακο συνταγογραφείται για οιδήματα και δερματικά έλκη, όπως στον P.Oxy. VIII 1088. Χρησιμοποιείται, επίσης, σε οφθαλμικά καταπλάσματα, καθώς ξηραίνει και επουλώνει τα ερεθισμένα βλέφαρα με δάκρυα (*δύναμιν δὲ ἔχει στυπτικὴν, σταλτικὴν, λεπυντικὴν, σηπτικὴν, νομῶν ἐφεκτικὴν, ἀπουλωτικὴν· πινομένη δὲ μετὰ μελικράτου ὕδωρ ἄγει τινὲς δὲ φυρῶντες αὐτὴν μετὰ ἀλεύρου ἐν καταποτίῳ διδόασι. μείγνυται δὲ καὶ ταῖς ὀφθαλμικαῖς δυνάμεσι, ξηραίνουσα τὰ ῥεύματα καὶ βλέφαρα τραχέα ἀποτήκουσα*³⁴⁰).

λιθάργυρος: πρωτοξείδιο του μολύβδου. Λαμβανόταν από τον διαχωρισμό του μολύβδου από τον σίδηρο. Η λιθάργη ήταν μία στυπτική σκόνη που χρησιμοποιούνταν κατά της εξόγκωσης σε

333 Gazza, 1956 : 102.

334 Εμμανουήλ, 1938 : 513.

335 Περὶ ὕλης ἰατρικῆς V, 156.

336 Gazza, 1956 : 102.

337 Εμμανουήλ, 1938 : 517.

338 Περὶ ὕλης ἰατρικῆς V, 108.

339 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII, 222, 5-14.

340 Περὶ ὕλης ἰατρικῆς V, 78.

θεραπείες για γυναικείες αιμορροΐδες και κατά των τσιμπημάτων³⁴¹. Είναι ειδικό για το έκζεμα και χρησιμοποιείται για την παρασκευή καταπλάσμάτων για ραγάδες (PSI X 1180) και ίσως οφθαλμικές σταγόνες (P.Ryl. I 29a). Χρησιμοποιείται, επίσης, ως στυπτικό σε δερματικά καταπλάσματα, όπως στον P.Ross. Georg. V 52 που συνταγογραφείται για θεραπεία κατά των λευκών κηλίδων, των ρυτίδων και των πληγών³⁴². Ο Γαληνός τον χαρακτηρίζει ξηραντικό φάρμακο, όπως όλα τα μέταλλα, με ισχυρή δράση στα δερματικά καταπλάσματα (*Λιθάργυρος ξηραίνει μὲν ὥσπερ καὶ τᾶλλα πάντα τὰ μεταλλικά τε καὶ γεώδη καὶ λιθώδη φάρμακα ... διὸ καὶ τῶν σαρκωτικῶν φαρμάκων, ἃ μετρίως ἐδείχθη ῥυπτικά, λείπεται καὶ τῶν συναγόντων δὲ καὶ στυφόντων*³⁴³). Ο Διοσκουρίδης το χαρακτηρίζει στυπτικό, μαλακτικό, ψυκτικό και επουλωτικό φάρμακο (*δύναμιν δὲ ἔχει στυπτικὴν, μαλακτικὴν, ψυκτικὴν, παρεμπλαστικὴν, κοιλωμάτων πληρωτικὴν, σταλτικὴν τῶν ἐκσαρκούντων καὶ ἀπουλωτικὴν*³⁴⁴).

λίθος Ἄσσιος: Εισήχθη από την Ἄσσο της αρχαίας Τροίας. Ήταν αμμόδες με ανοιχτόχρωμο λευκό ή γκρι χρώμα. Χρησιμοποιούνταν για την επούλωση δερματικών πληγών και κατά της γάγγραινας. Επιπλέον, βοηθούσε τους παχύσαρκους ανθρώπους στην απώλεια βάρους³⁴⁵.

λίθος σχιστός: πρόκειται για το σχιστόλιθο. Μια λεπτή, λευκή, άοσμη σκόνη, πιθανώς πούδρα. Χρησιμοποιείται ως εξωτερικό στυπτικό σε δερματικές παθήσεις (P.Oxy. VIII 1088, PSI X 1180) (πυώδεις πληγές), βλεννογόνους (ουλίτιδα), μάτια και ως σκόνη δοντιών³⁴⁶. Τέλος, χρησιμοποιείται στις ραγάδες και σε περίπτωση κήλης³⁴⁷. Ο Διοσκουρίδης αναφέρει ότι έχει παρόμοια δράση με τον αιματίτη. Χρησιμοποιείται σε οφθαλμικές θεραπείες για βλέφαρα με πληγές και για σταφυλώματα (*δύναμιν δὲ τὴν αὐτὴν τῷ αἱματίτῃ εἰσφέρεται, τῇ εὐτονίᾳ μόνον λειπόμενος αὐτοῦ. πληροὶ δὲ καὶ κοιλώματα γυναικείῳ διεθεῖς γάλακτι, καὶ πρὸς ῥήξεις καὶ προπτώσεις <ὀφθαλμῶν>, ἔτι δὲ τραχύτητος βλεφάρων καὶ σταφυλώματα λίαν ἐνεργεῖ*³⁴⁸).

λιθοφρύγιον: ένα αλουμίνιο είδος ελαφρόπετρας. Πρόκειται για συστατικό των οφθαλμικών σταγόνων (P.Ryl. I 29b)³⁴⁹.

μελαντηρία: Παρόμοιες θεραπευτικές ιδιότητες με το μίσυ έχει και η μελαντηρία³⁵⁰. Πρόκειται πιθανότατα σκούρος και ακάθατος θεϊκός σίδηρος³⁵¹. Ο Διοσκουρίδης μας πληροφορεί ότι βρίσκεται και εκφύεται στην Κιλικία (*εὐρίσκεται δὲ τις καὶ ὀρυκτὴ ἐν Κιλικίᾳ καὶ ἐν ἄλλοις*

341 Εμμανουήλ, 1938 : 523.

342 Gazza, 1956 : 102.

343 Περὶ δυνάμεως τῶν ἁπλῶν φαρμάκων XII,224,11-17.

344 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς V, 87.

345 Εμμανουήλ, 1938 : 518.

346 Gazza, 1956 : 104.

347 Σκαλτσά, 2015 : 72.

348 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς V, 127.

349 Gazza, 1956 : 103.

350 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς V, 101.

351 Εμμανουήλ, 1938 : 521.

πολλοῖς τόποις³⁵²) και ἔχει παρόμοια καυστική δράση με το μίσυ (δύναμιν δὲ ἔχει καὶ καῦσιν τὴν αὐτὴν τῷ μίσυ³⁵³).

μίσυ: ένα μετάλλευμα χαλκού από την Κύπρο. Η θεραπευτική του χρήση είναι εξωτερική και αφορά τη θεραπεία της ψωροφθαλμίας (P.Oxy. VIII 1088)³⁵⁴. Ο Διοσκουρίδης το χαρακτηρίζει ως αντιψωριακό φάρμακο· το αιγυπτιακό μίσυ είναι αποτελεσματικό στα οφθαλμικά καταπλάσματα (δύναμιν δὲ ἔχει καὶ καῦσιν τὴν αὐτὴν τῇ χαλκίτιδι, δίχα τῆς τοῦ ψωρικοῦ κατασκευῆς, ἐν τῷ μᾶλλον τε καὶ ἥττον διαφέρον. τὸ δὲ Αἰγύπτιον πρὸς μὲν τὰ ἄλλα διαφέρει ἐμπρακτότερον ὄν, πρὸς δὲ τὰς ὀφθαλμικὰς δυνάμεις πολλῶ λείπεται τοῦ προειρημένου³⁵⁵). Ο δε Ιπποκράτης αναφέρει σε καμμένη μορφή είναι κατάλληλο ως συστατικό ἐμπλαστρου (Ἐμπλαστρον· μίσυ κατακαύσας, τρῖβε ἐν ἴγδι· ξυμμίσγειν³⁵⁶).

νίτρον: σόδα ή ανθρακικό νάτριο (Natrium carbonicum). Εκτός από την Αίγυπτο, προερχόταν από την Καρία και την Λιβύη. Χρησιμοποιείται για την θεραπεία πολύποδων στη μύτη (P.Oxy. VIII 1088) και ως συστατικό για τη θεραπεία κακοηθών λειχήνων και αλωπεκίας (PSI X 1180)³⁵⁷. Χρησιμοποιούνταν σε σκευάσματα καθετήρα και για να καταπραΰνονται οι πόνοι του ορθού³⁵⁸.

στίμμι: είναι το αντιμόνιο, ένα λευκό μεταλλοειδές. Το μαύρο το χρησιμοποιούσαν οι Αιγύπτιες ως μακιγιάζ, για να ομορφαίνουν τα μάτια και να μαυρίζουν τις βλεφαρίδες³⁵⁹. Όταν κονιορτοποιείται, χρησιμοποιείται για πληγές (P.Oxy. VIII 1088, PSI X 1180) και για οφθαλμικές θεραπείες (SB XXVIII 17139), όπως η ψωροφθαλμία (PSI X 1180)³⁶⁰. Ήταν ψυκτικό και στυπτικό φάρμακο. Είναι αποτελεσματικό ως επουλωτικό πληγών, ενώ ανακατεμένο με στέαρ χρησιμοποιείται κατά των εγκαυμάτων³⁶¹.

στυπτηρία: είναι διπλό κρυσταλλωμένο ορυκτό άλας (θεϊκό αλουμίνιο και κάλιο), με στυπτική δράση. Τα είδη και οι ποιότητες του ποικίλουν. Η στυπτηρία είναι το πιο αποτελεσματικό από τα στυπτικά και συνιστάται για παθήσεις των αυτιών (P.Oxy. II 234, για ενσταλάξεις αυτιών), των ματιών, του στόματος (P.Ryl. III 531, P.Ryl. I 29a) και του δέρματος (P.Ross. Georg. V 52, P.Heid. αρ. ευρ. G 1467), καθώς και για αιμοστατικό³⁶². Χρησιμοποιείται σε ουλίτιδες, αιμορραγίες και ως ξηραντικό πληγών³⁶³. Ως θερμαντικό και στυπτικό φάρμακο χρησιμοποιούνταν κατά των οφθαλμικών παθήσεων και ως αντισηπτικό χρησιμοποιούνταν κατά της αιμορραγίας. Τέλος, με

352 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς V, 101.

353 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς V, 101.

354 Gazza, 1956 : 103.

355 Περὶ ὕλης ἱατρικῆς V, 100.

356 Περὶ Γυναικείων I, 103.

357 Gazza, 1956 : 103.

358 Εμμανουήλ, 1938 : 525.

359 Εμμανουήλ, 1938 : 528.

360 Gazza, 1956 : 104.

361 Σκαλτσά, 2015 : 73.

362 Gazza, 1956 : 104.

363 Σκαλτσά, 2015 : 73.

ξύδι και μέλι χρησιμοποιούνταν στα δόντια και στην επούλωση στοματικών ελκών³⁶⁴.

χάλκανθος: θειϊκός χαλκός. Έχει στυπτική δράση και χρησιμοποιείται για τη θεραπεία εκζέματος και πληγών (PSI X1180, P.Ross. Georg. V 52) και στις οφθαλμικές σταγόνες (PSI X 1180)³⁶⁵. Δρα και ως εμετικό³⁶⁶.

χαλκός: Είναι από τα σημαντικότερα φάρμακα της αρχαιότητας. Ο χαλκός χρησιμοποιείται σε διάφορες μορφές. Είτε σε νιφάδες είτε ως άνθη χαλκού και λουλουδιών είτε σε πυρωμένη μορφή (*χαλκός κεκαυμένος*). Έχει ισχυρή στυπτική και καθαρτική δράση³⁶⁷. Χρησιμοποιείται σε οφθαλμικές (P.Ryl. I 29b) και δερματικές θεραπείες, κυρίως, κατά της λέπρας και της λεύκης (P.Oxy. VIII 1088, PSI X 1180). Επίσης, χρησιμοποιείται κατά τον ροών (PSI X 1180) και σε στοματικές θεραπείες (P.Ryl. III 531). Δρα ως εμετικό, επιπαστικό και επουλωτικό³⁶⁸. Είναι διαβρωτικό για έλκη, συσφικτικό και ως επουλωτικό ελκών³⁶⁹.

ψιμύθιον: είναι ο ανθρακικός μόλυβδος. Η θεραπευτική του εφαρμογή είναι εξωτερική για την αντιμετώπιση πληγών (PSI X 1180, P.Heid. αρ. ευρ. G 845, P.Oxy. VIII 1088) και οφθαλμικών παθήσεων (P.Ryl. I 29a)³⁷⁰. Χρησιμοποιούνταν για την λεύκανση του δέρματος του προσώπου και των μαλλιών. Επιπλέον, χρησιμοποιείται ως μαλακτικό παρασκεύασμα για πληγές, για θεραπεία παθήσεων των αυτιών και για την αντιμετώπιση γυναικείων παθήσεων, όπως έλκη της μήτρας³⁷¹. Ο Γαληνός αναγνωρίζει ότι ο μόλυβδος έχει συγκολλητικές ιδιότητες και ιδιότητες ψύξης (*γούνη ὄξους δριμύος αὐτὸ διαλυόμενον γευόμενον ὅμως οὔτε δριμὺν οὔτε δακνῶδές ἐστιν οὔτε διαφορητικόν, ἀλλ' ἐμπλαστικόν τε καὶ ἐμψυκτικόν...τὴν ψύξιν τοῦ ψιμυθίου φυλάττον, λεπτομέρειαν προσείληφε, ὥς δύνασθαι δι'αὐτὴν εἰς τὸ βάθος καταδύεσθαι τῶν ὁμιλούντων σωμάτων τὴν δύναμιν αὐτοῦ*³⁷²).

5.2 Έκδοχα

Προκειμένου να γίνουν δραστικά αυτά τα συστατικά, έπρεπε να ανακατευτούν με άλλες δραστικές ουσίες. Αυτές οι ουσίες ονομάζονταν έκδοχα. Πρόκειται για ουσίες που θεωρούνται από μόνες τους ενεργά φάρμακα. Λειτουργούσαν σαν 'δοχεία' που αναμειγνύονταν με τις θεραπευτικές ουσίες προκειμένου να τις 'ενεργοποιήσουν'. Κάποιες φορές χρησιμοποιούσαν και δυο μαζί. Σε κάποιες περιπτώσεις χρησιμοποιούνταν, επίσης, ως ευχάριστο συστατικό προκειμένου να

364 Εμμανουήλ, 1938 : 528.

365 Gazza, 1956 : 105.

366 Σκαλτσά, 2015 : 73.

367 Gazza, 1956 : 105.

368 Σκαλτσά, 2015 : 73.

369 Εμμανουήλ, 1938 : 531.

370 Gazza, 1956 : 105.

371 Εμμανουήλ, 1938 : 524.

372 Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων XII,244,1-9.

αποδυναμωθούν οι ανεπιθύμητες δράσεις ενός φαρμάκου. Ως βασικά έκδοχα στα φάρμακα τους χρησιμοποιούσαν υγρά. Με κυριότερα το νερό, το γάλα, το μέλι, το κρασί και το λάδι. Τα χρησιμοποιούσαν με κάθε είδους μορφή, αναγνωρίσιμη ή μη. Έτσι, τα έπιναν γλυκά, πικρά, αλμυρά και όλα προσέφεραν πεδίο εφαρμογής.

Ας μελετήσουμε αναλυτικά τα έκδοχα στοιχεία στις συνταγές μας.

γάλα: γάλα. Είναι συστατικό των δερματικών καταπλάσμάτων κατά των ραγάδων (PSI X 1180)³⁷³. Στην ιατρική βιβλιογραφία, ο Γαληνός το θεωρεί κατάλληλο για την λειτουργία του εντέρου και κατά των ελκών (*ὕπαγωγῆς τε γαστρὸς ἔνεκα λαμβάνεται καὶ διὰ κλυστήρων ἐνίεται, περιρῥύπτων τε καὶ περιπλύνων ἀδήκτως τὰς ἐν τοῖς ἐντέροις δριμύτητας. ἔλκη τε τὰ δριμεῖς ἰχώρας ἔχοντα κατακλύζων ἂν τις ἀνθ' ὕδατος ὀρρῶ κάλλιστα ποιήσειεν*³⁷⁴).

ἔλαιον: ελαιόλαδο, προϊόν της ελιάς. Θεραπευτικά χρησιμοποιείται εξωτερικά για τριβές με αντιφλεγμονώδη και προστατευτική δράση κατά του πόνου. Με αντιφλεγμονώδη δράση εμφανίζεται στον P.Heid. αρ. ευρ. G 845, ως μέρος δερματικής θεραπείας, καθώς και στον P.Ryl. I 29a, ως μέρος οφθαλμικού καταπλάσματος. Εσωτερικά χρησιμοποιείται ως καθαρτικό φάρμακο. Επίσης, σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιείται ως έκδοχο σε συνταγές, για να διαλύσει ή να αραιώσει άλλες ουσίες³⁷⁵, όπως στον PSI X 1180, PSI VI 718.

μέλι: Έχει γλυκιά γεύση, χαρακτηριστική αρωματική μυρωδιά και σιροπιαστή όψη. Θεραπευτικά χρησιμοποιείται τόσο εξωτερικά, ως μαλακτικό του δέρματος (PSI X 1180), του ακουστικού πόρου (P.Oxy. II 234), των ματιών (P.Ryl. I 29a, SB XIV 12074), όσο εσωτερικά ως διορθωτικό, λόγω της γλυκιάς γεύσης και της αρωματικής του μυρωδιάς ή ως έκδοχο. Επίσης, χρησιμοποιείται κατά του βήχα (P.Oxy. LIX 3724)³⁷⁶. Στην ιατρική βιβλιογραφία, ο Γαληνός το χαρακτηρίζει θερμαντικό φάρμακο, με καθαρτική δράση, ιδίως όταν θερμαίνεται (*Μέλι καὶ ξηραίνει καὶ θερμαίνει κατὰ τὴν δευτέραν τάξιν. ἔστι δ' ἀπλῆς ὡς ἔνι μάλιστα δυνάμεώς τε καὶ κράσεως, τῆς ῥυπτικῆς ὀνομαζομένης ἡμῖν συνήθως ἰδέας ὑπάρχων τῶν φαρμάκων, ἐψηθὲν δὲ ἦττον γίνεται δριμὺ καὶ ῥυπτικόν, ὅθεν εἰς τὰς τῶν κόλπων κολλήσεις αὐτῷ χρῶνται*³⁷⁷). Ενώ, ο Διοσκουρίδης το θεωρεί μαλακτικό φάρμακο, με αναπλαστική δράση, που είναι κατάλληλο για την επούλωση ελκών διότι προκαλεί την παραγωγή υγρών. Επιπλέον, είναι διουρητικό φάρμακο και χρησιμοποιείται στη θεραπεία των λειχήνων και των ελκών (*δύναμιν δὲ ἔχει σμηκτικὴν, ἀναστομωτικὴν, ὑγρῶν προκλητικὴν, ὅθεν ἀρμόζει ἔλκεσι ῥυπαροῖς καὶ κόλποις ἐγκλυζόμενον*³⁷⁸).

οἶνος: Η θεραπευτική δράση του κρασιού είναι τόσο εσωτερική όσο και εξωτερική. Εξωτερικά

373 Gazza, 1956 : 106.

374 *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* XII,266,8-12.

375 Gazza, 1956 : 81.

376 Gazza, 1956 : 108.

377 *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* XII,70,13-18.

378 *Περὶ ὕλης ἱατρικῆς* II, 82.

καταπολεμά τις φλεγμονές και συχνά χρησιμοποιείται ως έκδοχο για διαλύματα, μείγματα και φίλτρα. Στις περισσότερες από τις συνταγές μας χρησιμοποιείται ως έκδοχο των συνταγών, όπως P.Ryl. III 531, PSI VI 718, PSI IV 297, PSI X 1180. Εσωτερικά προάγει τη γαστρεντερική λειτουργία και σε αναπνευστικές παθήσεις ζεσταίνεται και παρέχει μια κατάσταση ευφορίας που αφαιρεί την αίσθηση αδυναμίας³⁷⁹. Επιπλέον, είναι αποτελεσματικό κατά του πόνου. Έτσι, στον P.Oxy. II 234 συντογογραφείται σε αντίδοτο κατά του πόνου στο αυτί. Εμφανίζεται, συχνά, ως μέρος οφθαλμικών σταγόνων με στυπτική δράση (βλ. P.Ryl. I 29b). Επιπλέον, χρησιμοποιείται και σε στοματικά καταπλάσματα (P.Ryl. I 29a), καθώς λειτουργεί ως στυπτικό. Στην ιατρική βιβλιογραφία, ο Γαληνός το χαρακτηρίζει φάρμακο με θερμαντική και ξηραντική δράση (*Οἶνος ἐκ τῆς δευτέρας τάξεώς ἐστὶ τῶν θερμαινόντων, ὁ δ' ἱκανῶς παλαιὸς τῆς τρίτης, ὥσπερ ὁ γλεῦκος ὀνομαζόμενος τῆς πρώτης τάξεως. ἀνάλογον δὲ ταῖς θερμότησιν καὶ αἱ ξηρότητες αὐτοῦ*³⁸⁰).

ῥξος: ξύδι. Συνήθως, χρησιμεύει ως έκδοχο (PSI X 1180,) και τα φάρμακα - διαλυμένα σε αυτό - ενδείκνυνται για εσωτερική και εξωτερική χρήση (στον PSI X 1180, για δερματική θεραπεία). Αλλά σε πολλές περιπτώσεις, χρησιμοποιείται σε συνδυασμό με άλλα συστατικά για εφαρμογές και εντριβές κατά δερματικών παθήσεων και κατά της ημικρανίας³⁸¹. Ο Γαληνός το θεωρεί φάρμακο θερμό και ψυχρό, με ξηραντική ιδιότητα και ισχυρή δράση (*Ῥξος ἐν τῷ πρώτῳ τῶνδε τῶν ὑπομνημάτων δέδεικται μικτῆς οὐσίας ὑπάρχον ψυχρᾶς καὶ θερμῆς ἀμφοῖν λεπτομερῶν. ἐπικρατεῖ δὲ τῆς θερμῆς ἢ ψυχρᾶς. ξηραντικὸν δ' ἱκανῶς ἐστὶ τὸ φάρμακον, ὡς τρίτης εἶναι τάξεως ἤδη συμπληρουμένης, ὅτ' ἂν δ' ἰσχυρὸν ὑπάρχη*³⁸²).

ὔδωρ: νερό πηγής ή βροχής. Αποτελεί είναι το πιο συχνά χρησιμοποιούμενο συστατικό ή έκδοχο στις ιατρικές συνταγές παπύρου και μερικές φορές προσδιορίζεται ως προς τις ποιότητες του³⁸³. Στις συνταγές χρησιμοποιείται, κυρίως, ως έκδοχο: στο P.Ryl. I 29 λειτουργεί ως έκδοχο σε συνταγή για άφθες, στο P.Oxy. VIII 1088 χρησιμοποιείται ως έκδοχο σε δερματική θεραπεία, στο P.Ross. Georg. I 19 ως έκδοχο σε παρασκευαστικές συνταγές, στον P.Heid. αρ. ευρ. G 845 σε δερματικές επουλωτικές θεραπείες, στο P.Ryl. III 531 σε καθαρτική θεραπεία και τέλος, στον PSI X 1180 σε θεραπείες για λέπρα, για καλλυντικά προσώπου και σε οφθαλμικές θεραπείες της ψωρίασης και της αμβλυωπίας.

379 Gazza, 1956 : 90.

380 *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* XII,88,4-7.

381 Gazza, 1956 : 91.

382 *Περὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* XII,90,3-7.

383 Gazza, 1956 : 104.

Συμπεράσματα

Από το σώμα των κειμένων που μελετήθηκαν διαπιστώνεται ότι οι ιατρικές συνταγές αποτελούν μια πολύμορφη κατηγορία κειμένων. Η δομή τους είναι συγκεκριμένη, αλλά τις περισσότερες φορές απλουστευμένη και ελλιπής. Γράφονταν, συνήθως, στο recto των παπύρων και δεν είχαν καμία σχέση με το έργο της άλλης όψης. Επρόκειτο για έργα ιδιωτικής χρήσης, χωρίς λογοτεχνικές αξιώσεις, που κάλυπταν πρακτικές ανάγκες της καθημερινότητας και αποτελούσαν το βασικό μέσο άσκησης του ιατρικού επαγγέλματος. Πρόκειται για σημαντικά κείμενα, η μελέτη των οποίων μας βοηθά να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο θεραπεύονταν οι άνθρωποι στην αρχαιότητα και τον τρόπο που παράγονταν τα φάρμακα. Η φαρμακολογία, όπως παρατηρήσαμε, συνιστούσε τον βασικότερο τρόπο θεραπευτικής στην αρχαιότητα. Εφαρμοζόταν ένα ευρύ φάσμα θεραπευτικών μεθόδων από υγρά φίλτρα μέχρι δερματικά έμπλαστρα και επίδεσμοι. Βάση της φαρμακολογίας αποτελούσε η βοτανολογία. Χρησιμοποιούνταν μεγάλη ποικιλία βοτάνων και επιπλέον, διαφόρων ειδών ζωικά και ορυκτά στοιχεία. Χρησιμοποιούνταν θεραπευτικά όλα τα μέρη του φυτού, από τα φύλλα μέχρι τους καρπούς και τα άνθη, καθώς και όλα τα μέρη των ζώων, όπως λίπος, δέρμα και κόκαλα, καθώς και τα προερχόμενα από αυτά προϊόντα, όπως το γάλα και το βούτυρο. Από τα ορυκτά μέταλλα ο χαλκός, σε επεξεργασμένη ή μη μορφή, συνταγογραφούνταν κατά κόρων σε ιατρικές συνταγές, λόγω της στυπτικής του δράσης. Έτσι, τα βότανα και τα ζωικά στοιχεία έφεραν επουλωτικές και θεραπευτικές ιδιότητες απαραίτητες για την αντιμετώπιση κάθε ασθένειας. Κάθε φυτικό ή ζωικό ή ορυκτό συστατικό χαρακτηριζόταν από ξεχωριστή επουλωτική, καυστική ή θερμαντική ιδιότητα, η οποία εν συνεχεία καθόριζε τον θεραπευτικό σκοπό της εκάστοτε συνταγής. Έτσι, οι θεραπευτικές ιδιότητες των φαρμακολογικών συστατικών όριζαν τις θεραπευτικές ιδιότητες ολόκληρης της συνταγής. Οι θεραπευτικές ιδιότητες των φαρμάκων και, κατά συνέπεια, οι θεραπευτικές συνταγές κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα ασθενειών. Όπως παρατηρήσαμε από τον κατάλογο των ιατρικών κειμένων που μελετήθηκαν, υπήρχαν διαφόρων ειδών ασθένειες που ταλαιπωρούσαν τους κατοίκους. Επρόκειτο για οφθαλμικές παθήσεις, δερματικές ασθένειες, όπως μολύνσεις, λέπρα, πληγές και μώλωπες, για παθολογικές ασθένειες όπως βήχας και στομαχικοί πόνοι, καθώς και άλλων διαφόρων ειδών παθήσεις, όπως αρθριτικές, γυναικολογικές, στοματικές λοιμώξεις και σωματικές εκκρίσεις. Συχνότερες παθήσεις, που εμφανίζονται στα ιατρικά κείμενα, συνιστούν οι οφθαλμικές παθήσεις. Τα ταλαιπωρημένα βλέφαρα, τα δάκρυα και οι μολύνσεις των οφθαλμών είναι παθήσεις που μάστιζαν συχνά τους κατοίκους, γεγονός εύλογο, λόγω του ξηρού κλίματος της Αιγύπτου. Επιπλέον, αρκετά συχνές ήταν και οι δερματικές παθήσεις: μολύνσεις, αιματώματα, πληγές, λέπρα, λεύκη και μώλωπες αποτελούν τις συχνότερες δερματικές ασθένειες που εμφανίζονται στα ιατρικά κείμενα. Έτσι, τα οφθαλμικά αντίδοτα, τα λεγόμενα κολλύρια και τα δερματικά καταπλάσματα αποτελούν τα συχνότερα

αντίδοτα στις θεραπευτικές συνταγές.

Μέσα από τον κατάλογο των παπύρων, παρατηρήσαμε ότι η μεθοδολογία ενός λαού επηρέαζε βαθύτατα τις πρακτικές κάποιου άλλου και επιπλέον, η μαγεία διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην ιατρική πρακτική πολλών λαών, όπως των Αιγυπτίων και των Ρωμαίων. Επομένως, η θεραπευτική καλύπτει ένα ευρύ χρονικό φάσμα και τα χρονικά όρια έναρξης της θεραπευτικής ιστορίας δεν είναι σαφή. Κατά συνέπεια, η μελέτη αυτή θα μπορούσε να επεκταθεί στην ιατρική του Βυζαντινού και Μεσαιωνικού κόσμου, να μελετηθεί η διαχρονικότητα των γιατρών και των θεραπευτικών μεθόδων και να εξεταστούν, εκτός των παπυρικών ευρημάτων, διαφορετικά είδη ιατρικών πηγών. Θα μπορούσε ακόμα να μελετηθεί η διαχρονικότητα της ιατρικής μέχρι την σύγχρονη εποχή και οι σύγχρονες θεραπευτικές μεθόδους. Ωστόσο, η έρευνα μου στην παρούσα εργασία επικεντρώθηκε στα παπυρικά ευρήματα και στον τρόπο που παρουσιάζεται η θεραπευτική και η ιατρική μέσα από αυτά. Επικεντρώθηκα στην ιατρική υπό το εύρος μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου· μελέτησα συνταγολόγια και πηγές από την Πτολεμαϊκή, την Ρωμαϊκή και ένα μικρό μέρος της ύστερης Ρωμαϊκής περιόδου. Έτσι, θέτοντας στο επίκεντρο της μελέτης μου τα παπυρικά ευρήματα και την πληθώρα πληροφοριών που προσφέρουν, δημιουργείται μια νέα οπτική στην ιατρική μέσα από τον κλάδο της παπυρολογίας. Κατανοούμε την σημασία των ιατρικών συνταγών, καθώς συνδυάζουν με επιστημονικό τρόπο θεωρία και πράξη και εισάγουν το ανθρώπινο στοιχείο στη θεραπευτική που διαφορετικά θα παρέμενε θεωρητική και βασισμένη στην ιστορία. Συνιστούν ένα εκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ στοιχείο, για την κατανόηση της αρχαίας ιατρικής και τονίζουν την αξία της παπυρολογίας ως επιστημονικού κλάδου και τις δυνατότητες που προσφέρουν οι πάπυροι στη σύγχρονη επιστημονική έρευνα.

Βιβλιογραφία

- Andorlini, I. (1985). Istruzioni dietetiche e farmacologiche, *Yale Classical Studies* 28, 49-56.
- Andorlini, I. (1995). *Trattato di medicina su papiro*, Firenze.
- Andorlini, I. *Prescription and practice in Greek papyri of medical content*, στο: H. Froschauer – C. Römer, *Zwischen Magie und Wissenschaft: Ärzte und Heilkunst in den Papyri aus Ägypten*, 2009, 23-33.
- Andorlini, I. (2001). *Greek Medical Papyri I*, Firenze.
- Andorlini, I. (2004). *Testi medici su papiro atti del Seminario di studio*, Firenze.
- Andorlini, I. (2004). Un ricettario da Tebtynis : parti inedite di PSI 1180 στο: I. Andorlini, *Testi medici su papiro atti del Seminario di studio*, Firenze, 81-118.
- Andorlini, I. (2009). *Greek Medical Papyri II*, Firenze.
- Andorlini, I. (2016). Tipologia testuale e linguaggio tecnico nelle ricette su papiri: tre casi di ricette conservate dai Papiri della Società Italiana. στο N.Reggiani, *Parlare la medicina: fra lingue e culture, nello spazio e nel tempo*. Atti del Convegno Internazionale, Firenze, 113-127.
- Andorlini, I. (2017). *Πολλὰ ἰατρῶν ἐστὶ συγγράματα I*, Scritti sui papiri e la medicina antica, a cura di N. Reggiani, Firenze.
- Andorlini, I. (2018). *Πολλὰ ἰατρῶν ἐστὶ συγγράματα II*, Edizioni di papiri greci di medicina, a cura di N. Reggiani, Firenze.
- Bagnal, R.S. (1993). *Egypt in Late Antiquity*. Princeton University Press.
- Bonati I., L'etichettatura del farmaco: radici antiche di una tradizione millenaria στο: N. Reggiani, *Parlare la medicina: fra lingue e culture, nello spazio e nel tempo*. Atti del Convegno Internazionale (Parma, 2016), 43-77.
- Bryan, C.P. (1930). *The Papyrus Ebers : The Ancient Medicine*, London.
- Dawsan, I. (2005). *Greek and Roman Medicine*. Enchanted Lion Books, New York.
- Draycott, J.L. (2012). *Approaches to healing in Roman Egypt*. Oxford.
- Εμμανουήλ, Ε.Ι. (1938). *Τα χημικὰ φάρμακα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών.
- Fabricius, C. (1972). *Galens Exzerpte aus älteren Pharmakologen*, Berlin.
- Gazza,V. (1955). Prescrizioni mediche nei papiri dell' Egitto greco-romano. *Aegyptus* 35, 86-110.

- Gazza, V. (1956). Prescrizioni mediche nei papiri dell'Egitto grecoromano II, *Aegyptus* 36, 73-114.
- Hanson, E. A. (1972). A Ptolemaic List of Aromata and Honey, *TAPA* 103, 161-166 .
- Jacob, A. (2016). Demotic pharmacology: an overview of the Demotic medical manuscripts in the Papyrus Carlsberg Collection στο N.Reggiani, *Parlare la medicina: fra lingue e culture, nello spazio e nel tempo*. Atti del Convegno Internazionale, Firenze, 52-79.
- Κριτσωτάκη, Α. (2018). *Τα φυτά και τα βότανα στη θεραπεία της Δυτικής Ιατρικής. Μία μελέτη από την Αρχαιότητα μέχρι τον Μεσαίωνα*, Απαλλακτική Εργασία, Αθήνα.
- Lundon, J. (2004). P.Oxy VIII 1088: problemi e proposte. στο I. Andorlini, *Testi medici su papiro atti del Seminario di studio*, Firenze, 119-130.
- Mairs, R. (2016). Aegyptia grammata: linguistic and medical training in Graeco-Roman Egypt στο N.Reggiani, *Parlare la medicina: fra lingue e culture, nello spazio e nel tempo*. Atti del Convegno Internazionale, Firenze, 3-11.
- Marganne, M.- H., (1981). *Inventaire analytique des papyrus grecs de médecine*, Genève.
- Marganne, M.-H. (1984). Un fragment de pharmacologie: P.Amst.Inv.114. *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, 57, 100-102.
- Marganne, M.H. - Sanchez M. (2014). At the Crossroads of Greek and Roman Medicine: The Contribution of Latin Papyri. 1. Medical Texts; 2. Iatromagical Papyri. στο B. Maire, *Greek and Roman in Latin Medical Texts*. Studies in Cultural Change and Exchange in Ancient Medicine, Leiden - Boston, 92-116.
- Mitthof, F. Forensische Medizin im römischen Ägypten, στο: H. Froschauer - C. Römer, *Zwischen Magie und Wissenschaft: Ärzte und Heilkunst in den Papyri aus Ägypten*, 2009, 55-64.
- Mitthof, F. (2009). Heilmittel für Erkrankungen der Gelenke und Luftwege: Eine Rezeptsammlung mit Bezügen zu Aetius Amidenus. στο: I. Andorlini, *Greek Medical Papyri II*. Istituto Papirologico G. Vitelli, 143-154.
- Nunn, J. (1996). *Ancient Egyptian Medicine*, University of Oklahoma Press.
- Nutton, V. (2004). *Ancient Medicine*, Λονδίνο.
- Nutton, V. Greco-Roman Medicine and the Greek Papyri, στο: H. Froschauer - C. Römer, *Zwischen Magie und Wissenschaft: Ärzte und Heilkunst in den Papyri aus Ägypten*, 2009, 5-13.
- Pestman, P.W (1994). *The New Papyrological Primer*, E.J. Brill, New York.
- Ranke, H. (1933). Medicine and surgery in Ancient Egypt. *Bulletin of the Institute of the*

History of Medicine 1, 237-257.

- Reggiani, N. (2016). *Parlare la medicina: fra lingue e culture, nello spazio e nel tempo*. Atti del Convegno Internazionale (Parma, 5-7 settembre 2016), Firenze.
- Reggiani, N. (2016). Prescrizioni mediche e supporti materiali nell'Antichità. στο: N.Reggiani, *Parlare la medicina: fra lingue e culture, nello spazio e nel tempo*. Atti del Convegno Internazionale, Firenze, 113-127.
- Reiter, F. Medizinische Rezepte auf einem Heidelberger Papyrus, στο: W. Luppe - B. Kramer – H. Maehler - G. Poethke , *Akten des 21. Internationalen Papyrologenkongresses* , Stuttgart - Leipzig, (1997), 804-826.
- Reiter, F. (2004). *P.Paramone 3: Medizinische Rezepte*, Archiv für Papyrusforschung, Beiheft 16 , 11-17.
- Ρουμπέκας, Δ. (2017). *Το σύστημα υγείας στην ελληνορωμαϊκή και βυζαντινή Αίγυπτο υπό το φως των παπύρων*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα.
- Scarborough, J. (1969). *Roman Medicine*, New York.
- Scarborough, J. (1982). *Roman Pharmacy and the Eastern Drug Trade: Some Problems as Illustrated by the Example of Aloe*, Pharmacy in History 24, 135-143.
- Sijpesteijn, P. J., & Worp, K. A. (1977). Addenda lexicis. *Mnemosyne* 30, 141-152.
- Σκαλτσά, Ε. (2015). *Ιστορία της Φαρμακευτικής*, Αθήνα.
- Upson-Ssia, K., Marx, H., & Secord, J. (2023). *Medicine, Health, and Healing in the Ancient Mediterranean (500 BCE-600 CE): A Sourcebook*. University of California Press.
- Woods, G. (1998). *Science in ancient Egypt*, Canada.
- Youtie, L. C. (1977). Two Michigan Medical Papyri., *ZPE* 27, 140 -146.